

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAKİSTAN'DA HALK HEKİMLİĞİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Karlygash ASHIRKHANOVA

Niğde
Eylül, 2019

T. C
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KAZAKİSTAN'DA HALK HEKİMLİĞİ

Hazırlayan
Karlygash ASHIRKHANOVA

Danışman
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI

Niğde
Eylül, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Dönem Projesi/Yüksek Lisans Tezi/Doktora tezi olarak sunduğum “KAZAKİSTAN’DA HALK HEKİMLİĞİ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 19/09/2019

Karlygash ASHIRKHANOVA

ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Nedim BAKIRCI danışmanlığında Karlygash ASHIRKHANOVA tarafından hazırlanan "KAZAKİSTAN'DA HALK HEKİMLİĞİ" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih : 19/09 /2019

JÜRİ :

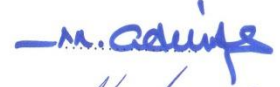
Danışman : Prof. Dr. Nedim BAKIRCI

Üye : Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Üye : Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erdiñ DEMİRAY

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Namık ASLAN

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Emin Hüseyin ÇETENAK
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

“Kazakistan’da Halk Hekimliği” konulu tez çalışmamız, Kazak halk hekimliğini ve başta Kazakistan’ın Türkistan ili olmak üzere diğer bölgelerinde halkın ve “emşiler” dediğimiz halk hekimlerinin hastalıklara karşı uyguladıkları sağaltma yöntemlerini tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır.

Halk hekimliği insanlık tarihi kadar eskidir. Modern tıp biliminin her geçen gün hızla gelişmesine karşın halkın hastalıkları tanılama ve sağaltma amacıyla uyguladığı pratik ve yöntemler günümüzde canlılığını korumakta ve uygulanılmaya devam etmektedir. Kazakistan’ın farklı bölgelerinde yürüttüğümüz alan araştırması sırasında rasyonel ve irrasyonel tedavi yöntemlerinin yaşadığına tanık olduk.

Tez çalışmamız üç bölümden ibarettir.

Birinci bölümde Kazak halk hekimliğinin kaynağı ve tarihi üzerinde durulmuştur. “Kazak Halk Hekimliğinin Kaynağı” başlığı altında *Bakşılık Geleneği, Şaman-Kam-Bakışı, Bakşının Yetişmesi ve Bakşılığa Geçiş ve Bakşılık Geleneğinde Oyunlar (Ayin ve Törenler)* gibi konular ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. “Kazak Halk Hekimliğinin Tarihi” başlığı altında ise Kazak halk hekimlik tarihinin başlangıçtan günümüze kadarki tarihi gelişim ve seyri örneklerle anlatılmıştır. Son olarak Kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Bugüne kadar Kazak halk hekimliği üzerine bilimsel değeri olan ya da olmayan 600’den fazla çalışma ortaya konulmuştur. Bu kadar çalışmaya tezimizde yer vermek imkânsız olduğundan, ancak bilimsel değer taşıyan ve en çok tercih edilen çalışmalara yer verilmiştir.

İkinci bölüm, Kazak Halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemlerine ayrılmıştır. Kazak halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemleri, Rasyonel ve İrrasyonel Yöntemler gibi iki ana gruba ayrılır ve bu iki grup kendi içinde birkaç sınıfa ayrılır. İncelediğimiz kaynakların hiçbirinde sağaltma yöntemleri düzenli bir şekilde tasnif edilmemiştir ki ilk kez bu tez çalışmasında sistematik olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca Kazak halk hekimliği üzerine Türkiye sınırları içerisinde hazırlanmış olan ilk doktora tezidir. Bu iki husus bakımından iki ilke imza atmış bulunmaktayız.

Tezimizin üçüncü bölümünde seksen hastalık türü ve bu hastalıkları iyileştirmek için uygulanan farklı tedavi yöntemleri ile reçetelere yer verilmiştir. Çalışmamızın ek bölümünde Kazakça-Türkçe hastalık adları, Kazakça-Türkçe şifalı

bitki adları, kaynak kişiler listesi ve alan araştırması sırasında çektiğimiz fotoğraflar yer almıştır.

Tez çalışmamızın, ilerki yıllarda ilgili konuda yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağını umut etmekteyiz.

Doktora tez çalışmamın yürütülmesi esnasında, çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Nedim BAKIRCI'ya, yanımda bulunmasalar da yalnızlığımı hissettirmeyerek manevi destek veren çocuklarıma; tezin saha çalışmasında yardımlarını esirgemeyen, hoşgörü ve misafirperverlikleriyle bize kapılarını ve gönüllerini açan kaynak kişilere; yürekten sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Karlygash ASHIRKHANOVA

Niğde, 2019

ÖZET

DOKTORA TEZİ

KAZAKİSTAN'DA HALK HEKİMLİĞİ

ASHIRKHANOVA, Karlygah

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nedim BAKIRCI

Eylül 2019, 215 Sayfa

Bu çalışmada “Kazakistan’da Halk Hekimliği” Kazak halk hekimliğini ve başta Kazakistan’ın Türkistan, Kızılorda, Atyrau olmak üzere diğer bölgelerinde halkın ve “emşiler” denilen halk hekimlerinin hastalıklara karşı uyguladıkları sağaltma yöntemleri tanıtılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazak halk hekimliğinin kaynağı ve tarihi üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm, Kazak Halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemlerine ayrılmıştır. Tezimizin üçüncü bölümünde hastalığın seksen türü ve bu hastalıkları iyileştirmek için uygulanan farklı tedavi yöntemleriyle reçetelere yer verilmiştir.

Ele alınan konularda yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerin verilmesinin ardından sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler aktarılmıştır.

Çalışmamızın sonuç bölümünde bu üç bölümde ele alınan konularla ilgili olarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, halk hekimliği, hastalık, sağaltma yöntemleri

ABSTRACT
DOCTORAL DISSERTATION
FOLK MEDICINE IN KAZAKHSTAN
ASHIRKHANOVA, KarlygaSh
Department of Turkish Language and Literature
Thesis Advisor: Prof. Dr. Nedim BAKIRCI
September 2019, 215 Page

In this study, "Folk Medicine in Kazakhstan" Kazakh folk medicine and particularly Kazakhstan Turkestan, Kyzylorda, Atyrau province, the public and other regions, including "emshiler" have introduced public physicians in the methods of the treatment they apply against diseases that we call.

Our study consists of three parts. In the first chapter, the origin and history of Kazakh folk medicine is emphasized. The second section is devoted to the treatment methods applied in Kazakh folk medicine. In the third part of our thesis, eighty types of the disease and different treatment methods applied to treat these diseases are prescribed.

After giving information obtained from written sources on the subjects discussed, information obtained from oral sources were transferred.

In the conclusion part of our study, evaluations were made regarding the subjects discussed in these three sections.

Keywords: Kazakhstan, folk medicine, disease, treatment methods

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
A. ÇALIŞMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	1
1. Konu ve Kapsam	1
2. Amaç ve Önem.....	1
3. Yöntem	1
4. Sorun	2
5. Araştırma Alanı.....	3
B. KAZAKİSTAN'IN TARİHİ, COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ, EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI.....	3
1. Kazakistan'ın Tarihi.....	3
2. Kazakistan'ın Coğrafi Özellikleri.....	4
3. Kazakistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1. KAZAKİSTAN HALK HEKİMLİĞİNİN KAYNAĞI VE TARİHİ.....	9
1.1. KAZAKİSTAN HEKİMLİĞİNİN KAYNAĞI	9
1.1.1. Bakışlık Geleneği	21
1.1.2. Şaman, Kam, Bakşı	23
1.1.3. Bakşının Yetiştirilmesi ve Bakışlığa Geçiş.....	29
1.1.4. Bakışlık Geleneğinde Oyunlar (Ayin ve Törenler).....	38
1.2. KAZAKİSTAN HALK HEKİMLİĞİNİN TARİHİ	51
1.2.1. Kazakistan'da Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar	62
1.2.1.1. Kitaplar.....	62
1.2.1.2. Makaleler	77
1.2.1.3. Tezler	79
2.KAZAK HALK HEKİMLİĞİNDE TEDAVİ YÖNTEMLERİ	80
2.1. İrrasyonel Tedavi Yöntemleri: (Sıqr men Tılsım)	80

2.1.1. Telkin-Irvasa Yöntemi: (Dini Senimler men Adet ğurıp jolimen emdew).....	80
2.1.2. Şaşirtma: (Adastıruw).....	81
2.1.3. Ateşle Temizleme-Alazlama: (Alastaw).....	82
2.1.4. Büyü: (Arbaw)	83
2.1.5. Okunmuş Su İçirme: (İşirtki işkizüw).....	84
2.1.6. Üfleme: (Uşıqtaw).....	84
2.1.7. Okuma, Üfleme: (Üşkirüw, dem saluw)	84
2.1.8. Göçürme: (Köşirüw).....	85
2.1.9. Cin çarpması: (Kaktıruw).....	85
2.1.10. Benzetme: (Uqsatu)	86
2.1.11. Kutsal Mekânların Ziyaret Edilmesi: (Ziyarat yetuw).....	86
2.1.12. Kurşun Dökme: (Qorıqtıq quyuw)	86
2.2. Rasyonel Tedavi Yöntemleri: (Praktikalıq tasildermen emdew)	87
2.2.1. Mekanik-Parpılama Yöntemi: (Lonqa salu, kesuw, tıluw).....	87
2.2.2. Terletme: (Bulaw).....	87
2.2.2.1. Vücutu Gevşeterek Terletme: (Borsıma Bulaw).....	88
2.2.2.2. Su ile Terletme: (Su Bulaw)	88
2.2.2.3. Buhar ile Terletme: (Bu bulaw).....	88
2.2.2.4. Kuru Terletme: (Qurğaq Bulaw)	88
2.2.2.5. Yılan Buharında Terletme: (Tüyindep Bulaw).....	88
2.2.2.6. Kumda Terletme: (Qum Bulaw)	88
2.2.3. Kırık-Çıkık-Burkulma Tedavisi: (Sınığ-Şığu- Sinir Sozıluw).....	89
2.2.4. Hacamat Tedavisi: (Qan alu, Loñqa salu)	90
2.2.5. Sülük Tedavisi: (Sülükpen emdew)	91
2.2.6. Masaj: (Massaj)	92
2.2.7. İlaçla Tedavi Yöntemleri: (Därimen emdew)	92
2.2.8. Bitkisel İlaçlarla Tedavi: (Şöp därerlermen emdew).....	92
2.2.9. Hayvansal İlaçlarla Tedavi: (Jan-januar).....	92
2.2.9.1. At Ürünleri	93
2.2.9.2. Deve Ürünleri	94
2.2.9.3. İnek Ürünleri.....	95
2.2.9.4. Koyun Ürünleri.....	95
2.2.9.5. Keçi Ürünleri.....	97

2.2.10. Madensel İlaçlarla Tedavi: (Mineraldı Zattar)	97
2.2.11. Kombine İlaçlarla Tedavi: (Aralas Zattar).....	97
2.2.12. Şifalı Su Terapisi: (Tabiği Paydalı Sular)	97
2.2.13. Yemek Kökenli Emlerle Yapılan Sağaltma	98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	100
3. KAZAKLARDA HASTALIK TÜRLERİ VE UYGULANAN TEDAVİLER	100
3.1. Ağız İltihapları ve Yaraları: (Awız Jaraları).....	100
3.1.1. Aft: (Ağawız, Awız Uwıluwı, Awız Oyıluwı).....	100
3.1.2. Pamukçuk: (Akdak)	101
3.1.3. Uçuk: (Uşıq, Awızdık)	102
3.2. Apandisit: (Soqır işek).	103
3.3. Astım: (Demikpe, Astma)	104
3.4. Aşerme: (Emşek ısıw).....	105
3.5. Aşırı terleme: (Terşeñdik)	105
3.6. Bademcik: (Baspa)	107
3.7. Bağırsak kurdu: (İşek qurtı)	108
3.8. Basur (hemoroit): (Kötenşek)	108
3.9. Baş ağrısı: (Bas awruwı).....	109
3.10. Bel Fıtığı: (Quyañ, Radikulit)	111
3.11. Boğaz hastalığı ve kısık ses: (Qurğak tamaq awruw)	112
3.12. Boğmaca: (Kökjötél)	113
3.13. Böbrek hastalıkları: (Buwrek awruwı)	113
3.13.1. Böbrek Taşı/ Kumu: (Büyrektegi tas, qum).....	114
3.13.2. Böbrek Yetmezliği: (Sozılmalı Büyrek Awruwı)	115
3.14. Burun kanaması: (Murınnıñ qanawı)	116
3.15. Cüzzam: (Alapes)	116
3.16. Çıban: (Şıqan, Sızdawıq)	117
3.17. Çil: (Sepkil)	118
3.18. Damar Tıkanıklığı: (Tamırdıñ Tığındaluwı).....	118
3.19. Deri iltihabı: (Dermatit, teri qabınuwı).....	119
3.20. Diş ağrısı: (Tis awruwı).....	119
3.21. Bağırsak Amibiazı, Kanlı Basur: (Qan Tışqaq)	120
3.22. Egzama: (Egzema).....	121
3.23. Eklem İltihabı: (Sorbuın)	122

3.24. El ve Ayak Titremesi: (Qol-Ayaqtñ Dirildewi)	122
3.25. Erkeklerde Kısırlık: (Belsizdik).....	124
3.26. Frengi : (Qulğana, Jınıstıq awruwlar).....	125
3.27. Gelincik, İt Dirseği, Arpacık: (Terisken)	125
3.28. Göz İltihabı: (Közdiñ İrindewi)	126
3.29. Guatr: (Zob).....	126
3.30. İdrar kaçırma ve tutulma: (Şıjıñdıq pen Zär Tutulu).....	127
3.31. İshal: (İş ötüw).....	128
3.32. Kabızlık: (İş qatuw)	130
3.33. Kadınlarda Kısırlığı Giderme ve Adet Düzensizliği: (Bedewlik).....	131
3.34. Kalp Hastalıkları: (Jürek awruwları)	133
3.35. Kangren: (Qarasan, Qangrena)	134
3.36. Kansızlık: (Qan Azdıq, Anemiya).....	134
3.37. Karaciğer Kanseri: (Qan Şemen, Bawır Obırı, Ragı).....	135
3.38. Katarakt: (Aqnoğala).....	136
3.39. Kazıklı Humma: (Sirespe)	137
3.40. Kemik Erimesi: (Jilik Mayı Qabınuwı).....	137
3.41. Kırık – Çıkık- Eklem Burkulmaları: (Sınıq)	138
3.42. Korku: (Qorqınış, Ürey).....	139
3.43. Kulak Ağrısı: (Qulaq Awruwı)	140
3.44. Liken: (Temiretki).....	141
3.45. Lösemi Hastalığı: (Aq Qan Awruw).....	142
3.46. Mantar-Kabarcık: (Börtpe)	142
3.47. Mide Hastalıkları: (Asqazan Awruwları)	143
3.47.1. Mide Üşütmesi: (Asqazan Suiktaw).....	143
3.47.2. Mide Asidi: (Asqazan Qışqılı)	143
3.47.3. Mide Bulantısı: (Asqazan Buzuluw)	144
3.47.4. Hazimsizlik: (İştin Kebuwı).....	144
3.48. Migren: (Bastın Saqınası).....	145
3.49. Nasır: (Müyizgek).....	145
3.50. Nazar: (Köz, Nazar, İt Tiyüw)	146
3.51. Öksürük: (Jötel)	147
3.52. Pankreas: (Uyqı bezi).....	149
3.53. Raşitizm: (Rahit)	149

3.54. Romatizma: (Revmatizm).....	150
3.55. Saç sorunları: (Şaştıñ tösüwi)	151
3.56. Saçkıran: (Bastaqı Temiretki Kel, Taz)	152
3.57. Safra Kesesi Taşı: (Ötteği Tas)	153
3.58. Sara Hastalığı: (Qoyanşıq Awruwı).....	154
3.59. Sarılık: (Sarı awruw)	155
3.60. Sedef hastalığı: (Aqtañdaq)	156
3.61. Sıtma Hastalığı: (Bezgek)	157
3.62. Siğil: (Süyel)	157
3.63. Sinir Hastalıkları: (Jüyke Awruwları)	159
3.64. Sivilce: (Bezew).....	159
3.65. Suçiçeği: (Esekjem)	161
3.66. Soğuk Algınlığı: (Tumaw)	161
3.67. Soğuk Çarpması: (Üsik).....	164
3.68. Şeker Hastalığı: (Suwsamır, Qant Diyabeti).....	164
3.69. Şarbon Hastalığı: (Sibir Jarası, Tüyneme, Küydirdi).....	165
3.70. Tansiyon Düşüklüğü-Yüksekliği: (Qan qısım)	166
3.71. Tırnak İltihabı: (Kübürtke)	166
3.72. Unutkanlık: (Umitşaqtıq)	166
3.73. Uyurgezerlik: (Aykezbe).....	166
3.74. Uykusuzluk: (Uyqısızdıq)	167
3.75. Uyuz: (Qotır, şubırtpa)	167
3.76. Verem: (Qurt-Cinişki awruw).....	168
3.76. 1. Kemik veremi: (Qurt, jinişke awruw)	168
3.76. 2. Akciğer veremi: (Ökpe tuberkulezi)	170
3.76.3. Lenf bezi tüberkilözü (veremi): (Tışqanqorıq, limfa tuberkulezi)	171
3.77. Yağ Bezesi (lipom, lipoma): (Maylı Öspe, lipoma).....	171
3.78. Yanık: (Küyük).....	172
3.79. Yüz felci: (Bet jüykesiniñ saldanuwı)	173
3.80. Zehirlenme: (Uwlanuw)	173
3.80. 1. Zehirli böcek, akrep sokması: (Ulı jändik, kara kurt şağu,).....	174
3.80.2. Yılan sokması (ısırığı) tedavisi: (Jılan şaqqandı emdew)	174
SONUÇ.....	176
KAYNAKLAR	178

KAYNAK KİŞİLER	188
EKLER.....	195
EK 1: HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ SAĞLIK BAKANLIĞI KARARI	195
EK 2: ŞİFALI BİTKİ ADLARI	197
EK 3: KAZAKİSTAN'DA HALK HEKİMLİĞİNDE KULLANILAN MALZEMELER VE OCAKLI KİŞİLERDEN BAZILARI.....	200
ÖZ GEÇMİŞ.....	215

KISALTMALAR

- bk. : Bakınız
çev. : Çeviren
dk : Dakika
ed. : Editör
DLT : Divanü Lügat'it Türk
g : Gram
kg : Kilo gram
KK : Kaynak Kişi
m : Metre
ml. : Mili litre
QS : Qazaq Sözdigi
QTTS : Qazaq Tiliniñ Tüsindirmeli Sözdigi
QÄTS : Qazaq Ädebi Tiliniñ Sözdigi
S. : Sayı
s. : Sayfa
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire

GİRİŞ

A. ÇALIŞMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1. Konu ve Kapsam

Çalışmamızda halk hekimliğinin ilk uygulayıcıları olan bakışların tedavi yöntemlerinin tespiti yapıp nasıl zaman aşımına uğrayarak şekil değiştirdiği üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda halk hekimliğinin, modern tıp karşısındaki var olma mücadelesi ve yüzyıllardır canlılığını nasıl koruduğu konusuna ilgi çekmeye çalışılmıştır. Bu halk hekimliği hayvanların tedavisinde de kullanılır, ancak tezimizin kapsamı insan tedavisi olduğu için hayvanlarla ilgili tedavi yöntemlerine çalışmamızda yer verilmemiştir.

Halk hekimliği, bedenî hastalıkların yanı sıra ruhun inceliklerine inip öncelikli olarak ruhun iyileşmesi taraftarı olan bir tedavi sistemidir. Hastalık öncelikle ruha girerek bedende değişik şekil bozuklukları ile dışa tezahür etmektedir. Bu kanaat hastalığın tespit ve tedavisi için önemlidir.

Tedavide öncelikli olarak ruhu ele alan bu düşünce yapısı ruh ve beden sağlığının paralel bir şekilde ilerlediğini göstermektedir. Bilimsel tıp ve halk hekimliğinin çatışmasının ortaya çıkışındaki önemli bir etken de bilimsel tıbbın tedavi sürecinde sadece hastalıklı bölgeye yoğunlaşarak bedeni bir bütün olarak algılama fikrinin olmaması olarak görülmektedir. Bu durum sonucunda ise bilimsel tıbbın bedeni bir kadavra olarak gördüğü düşünülmektedir.

2. Amaç ve Önem

Tez çalışmamızda; Kazak halk hekimliğinin tedavi yöntemlerinin nesiller boyunca kabulünün gerekçelerinin araştırılması;

Tedavi yöntemlerinin belirlenerek sınıflandırılması ile sistematik verilere ulaşılabilirliğin kolaylaştırılması;

İslamiyet'in kabulüyle birlikte sağaltıcıya verilen isim başta olmak üzere tedavide kullanılan pratiklerin belirlenip tespitinin yapılması;

Kazak halk hekimliği yöntemlerinin ve bu işi icra edenlerin kültürel geçiş sürecinde var olma mücadelesi ve sonrasında nasıl şekil değiştirdiğini anlamak, betimlemek ve bilim dünyasına tanıtmak amaçlanmıştır.

3. Yöntem

Tez çalışmamızda ritüelistik olguların nasıl ve hangi süreçlerde oluştuğu konusu önemli sayılarak yöntemsel çalışmaların gidişatının bu doğrultuda gerçekleştirilmesi gerekliliği esas alınmıştır.

Kültürel kodların belirlenmesi ve uygun şekilde sonraki kuşaklara aktarımı pek çok farklı şekilde gerçekleştirilebilir. Kullanılan yöntem ne olursa olsun derlenen halk bilgisi, onu icra eden kaynak kişi ve çevresel koşullar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Zaman–mekân–şahıs üçlüsü merkez alınarak yapılan bu çalışmada derinlemesine görüşmeler ile “katılımlı gözlem tekniği” uygulanmış ve etnografik bir alan çalışması yapılmıştır.

Derlemeler, doğal ortamda gerçekleştirilerek, “yönlendirilmemiş görüşme tekniğinden” yararlanılmıştır. Bu uygulama ile sadece folklorik yaratım ve aktarım verileri elde edilmemiş, pratiği uygulayan kişinin bu kültürel değerleri tamamlayıcı bilgileri de kayıt altına alınmıştır. Görüşme öncesinde kaynak kişilere sorulacak sorular önceden hazırlanmış ve sorular, görüşme kılavuzu eşliğinde kaynak kişileri sıkmadan, sohbet havasında sorulmuştur. Böylece gözlem-görüşme- kılavuz teknikleri ile derleme tamamlanarak belgeleme çalışması gerçekleştirilmiştir.

Kaynak kişilerin belirlenmesinde; bölgenin kültürel değerleriyle beslenmiş, toplumun her kesiminden, emçilik/hekimlik görevini en iyi şekilde icra eden kişiler tercih edilmiştir. Böylece geniş kapsamlı bir bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Derleme esnasında ses kayıt cihazı, fotoğraf makinesi ve video gibi teknik araçlar kullanılıp, konuşmalar ve görüntüler en doğal ve doğru şekliyle kayıt altına alınmıştır.

Yazılı kaynaklardan yararlanma yönteminde, konu ile ilgili süreli ve süresiz yayınlardan, Almatı Milli Kütüphanesi, Astana Milli Müzesi, Astana Bilim ve Akademi Kütüphanesi, Ğ. Slanov Atırov Kütüphanesi, Almatı Tez Merkezi, Kazakistan Halk Hekimleri Derneği ve “Şapağat Halk Hekimleri Derneği” Kütüphaneleri’nden yararlanılmıştır.

4. Sorun

Kazakistan sınırları kapsamında halk kültürü ürünü olan halk hekimliği uygulamaları konusunda bugüne kadar birçok derleme çalışmaları yapılmış ancak bu sağaltmaları gerçekleştirilen pratiklerin zaman içerisindeki değişim ve evreleri konusuna pek fazla değinilmemiştir. Bu nedenle halkın kendi varlığını kavrayıp, dış güçler karşısında koruma önsezilerini canlı tutmaya yarayan geleneksel halk hekimliğinin gelişim ve geleceğe aktarım evreleri tam anlamıyla kavranamamıştır.

Halk sağlığı ve halk sağlığı uzmanlarının çalışmaları, halkbilim içinde “önemsiz/ikincil tür” durumunda uzun zamandır sürdürülmektedir. Bu, halkbilimin karakteristiği ve kabul edilmiş geleneklerin nesnel şekilde ele alınmasının,

denenmesinin güçlüğü nedeniyle temel olarak malzemelerin uygun şekilde edebi organizasyonu sorunundan dolayı olmaktadır. Bununla birlikte bu zorlukların üstesinden gelmek, halk sağlığı çalışmalarını hak ettiği değere ve önemli pozisyona ulaştırmak mümkündür.

5. Araştırma Alanı

Kazak halk hekimliği ile ilgili veri derleme amacıyla Kazakistan'ın birkaç şehir ve köyünde alan araştırması yapılmıştır. Türkistan, Şımkent, Sariağaç, Arıs, Atıray, Akkıstav, Aktay, Karagandı, Astana, Almatı, Kızılorda şehirleri ve çevre köylerinde yaşayan bakşı, kırıkçı, emçi vb farklı isimlerle adlandırılan halk hekimleriyle görüşülüp, konuyla ilgili değerli materyaller toplanılmıştır.

B. KAZAKİSTAN'IN TARİHİ, COĞRAFI ÖZELLİKLERİ, EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI

1. Kazakistan'ın Tarihi

Kazakistan coğrafyasında Saka-Sarmat dönemi MÖ 8 ile MÖ 2. yüzyıllar aralığını kapsamaktadır. Bu dönemde Kazakistan coğrafyasının batı bölgesinde Sarmatlar, orta ve doğu bölgesinde Sakalar hâkim olmuşlardır. MÖ 2 ile MS 4/5. yüzyıllar aralığı Sarmat-Hun dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde Kazakistan'ın batı bölgelerinde Sarmatlar, diğer bölgelerinde Yüeh-Chihler, Wu-Sunlar, Kanglılar, Hsiung-Nular gibi siyasi gruplar hakim olmuştur (Baypakov, 2007:19).

Kazakistan coğrafyası 6 ile 8. Yüzyıllar aralığında Göktürk Devleti hakimiyetinde kalmıştır. Göktürklerin Kazakistan'da kurmuş oldukları güçlü yapı Göktürk Devletinin yıkılmasının ardından çeşitli Türk devletlerinin kurulmasını sağlamıştır. Cengiz Han'ın devletinin bu bölgeye hâkim olacağı döneme kadar Türgiş Kağanlığı (704-756), Karluk Devleti (756-940), Oğuz Devleti (9-11. Yüzyıllar), Kimek Kağanlığı (9-11. Yüzyıllar), Karahanlılar (942-1210), Karahitaylar (1128-1213), Kıpçak Hanlığı (11. Yüzyıl-1219) devletlerinin Kazakistan'ın çeşitli bölümlerinde aynı anda veya farklı dönemlerde hâkim oldukları görülmektedir. (Kömekov, 2007:91).

13. yüzyılın başından itibaren Kazakistan'da Cengiz Han ve varislerinin hakimiyeti başlamıştır. Bu hakimiyet 15. Yüzyılda Altın Orda ve Timur devletlerinin parçalanmasına kadar oldukça güçlü bir şekilde devam etmiştir. Söz konusu

devletlerin Kazakistan coğrafyasından çekilmesinden sonra Nogay Han etrafında birleşen Türk Kavimleri Nogay Hanlığını oluşturmuştur. Bu hanlık sonraki süreçte Kazak Hanlığını oluşturmuştur. Kazak Hanlığı varlığını 18/19. yüzyıla kadar devam etmiştir (Kömekov,2007: 91).

Kazakistan coğrafyasında Rus hakimiyeti çabası 18.yüzyılın başlarında etkisini göstermiş ve 1847 yılında Kazakların son hanı Kenesarı'nın ölmesinden sonra tamamıyla gerçekleşmiştir. Bu hakimiyet 1917 yılında gerçekleşecek olan Sovyet İhtilaline kadar devam etmiştir. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen değişim sırasında Türkistan bölgesinde kısmen rahat bir dönem yaşansa da 1920 itibari ile Sovyet yönetimi Kazakistan coğrafyasında hakimiyetini tam anlamıyla kurmuştur. Bu aşamadan sonra Kazakistan bağımsızlığını kazanacağı 1991 yılına kadar Sovyet Rusya hakimiyetinde kalmıştır. Kazakistan 16 Aralık 1991 tarihinde Nursultan Nazarbayev önderliğinde bağımsızlığını ilan ederek bir devlet statüsünü kazanmıştır (Kasımbayev, 2007: 249; Nurpeyisov, 2007:393).

2. Kazakistan'ın Coğrafi Özellikleri

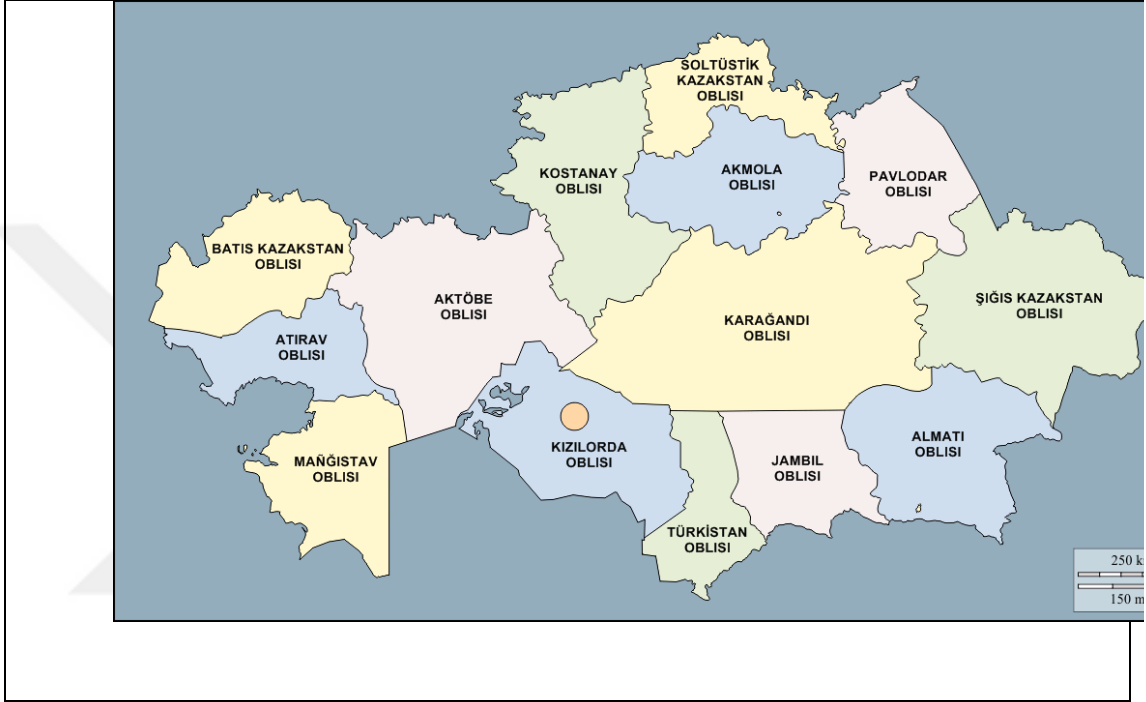
Asya kıtasında bulunan Kazakistan'ın yüzölçümü 2.724.900 kilometrekaredir. Kazakistan'ın güneydoğuda Çin, güneyde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, kuzey ve kuzeybatısında Rusya ile olan sınırları vardır. Ayrıca Aral Gölü ve Hazar Gölü Kazakistan'ın su sınırlarıdır (Sevinç, 2019:32).

Harita 1.x. Kazakistan'ın yakın çevresini gösteren harita

Yazar tarafından Google Haritalarım uygulamasında oluşturulmuştur

Kazakistan idari olarak 14 oblasta (bölge) bölünmüştür. Bunlar Şıĝıs Kazakistan Oblısı, Karaĝandı Oblısı, Pavlodar Oblısı, Akmola Oblısı, Kostanay Oblısı, Soltüstik Kazakistan Oblısı, Mangıstav Oblısı, Mangıstav Oblısı, Aktöbe Oblısı, Batıs Kazakistan Oblısı, Almatı Oblısı, Jambıl Oblısı, Türkıstan Oblısı, Kızılorda Oblısı oblıslarıdır (Sevinç, 2019:29).

Harita 1.1. Kazakistan'ın oblısları

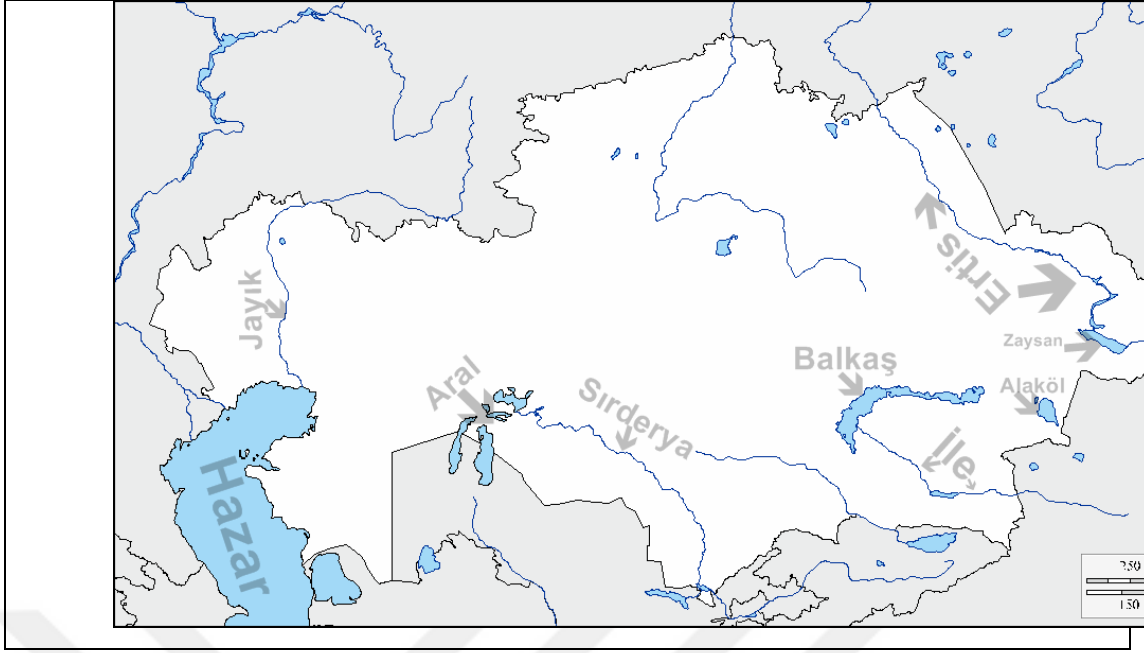
Emre Sevinç tarafından d-maps.com haritası temel alınarak oluşturulmuştur

Kazakistan tarihi araştırmalarında kullanılan en verimli coĝrafi tarih sistemi yöne göre kullanılan tarihi coĝrafya sistemidir. Bu sisteme göre Kazakistan doĝu, batı, kuzey, güney ve orta olarak ayrılmaktadır. Bunlara ek istisnai olarak ülkenin güneydoĝu kısmında bulunan Yedisu ile güney kısmında bulunan Sırderya adlı bölgeler ayrıca kullanılabilir. (Sevinç, 2019: 29-30)

Çizelge 1.1. Kazakistan'ın yöne göre, idari yapıya göre, buluntu sahalarına göre coğrafi bölüm sistemleri

Doğu	Şıgıs Kazakistan Oblısı
Orta	Karağandı Oblısı
Kuzey	Pavlodar Oblısı
Kuzey	Akmola Oblısı
Kuzey	Kostanay Oblısı
Kuzey	Soltüstik Kazakistan Oblısı
Batı	Mangıstav Oblısı
Batı	Atırav Oblısı
Batı	Aktöbe Oblısı
Batı	Batıs Kazakistan Oblısı
Yedisu	Almatı Oblısı
Güney	Jambıl Oblısı
Güney	Türkistan Oblısı
Güney	Kızılorda Oblısı

Kazakistan'ın önemli dağlarından Altay Dağları ülkenin kuzeydoğu tarafında, Tanrı Dağları doğu ve güneydoğu tarafında, Savr-Tarbagatay dağları doğu tarafında, Saryarka Tepeleri orta bölgelerinde, Ural ve Muğaljar dağları kuzeybatı tarafında Mangıstav Dağları güneybatı tarafında yer almaktadır. Kazakistan'ın en önemli göllerinin başında ülkenin batı kısmında bulunan Hazar Gölü, güney kısmında bulunan Aral Gölü, doğu kısmında bulunan Balkaş ve Alaköl gölleri, kuzeydoğu kısmında bulunan Zaysan Gölü gelmektedir. Kazakistan'ın içerisinde bulundurduğu çok sayıda nehirden en etkilileri Ertis Irmağı, İle Irmağı, Yayık Irmağı, Şu Irmağı, Talas Irmağı, Sırderya Irmağı, Etil Irmağı olarak önplana çıkmaktadır. (Saray ve diğerleri, y.y.), (Sevinç, 2019: 32-36)

Harita 1.2. Kazakistan'ın su kaynaklarının genel görünümü
Emre Sevinç tarafından d-maps.com haritası temel alınarak oluşturulmuştur

3. Kazakistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Kazakistan'ın nüfusu 18.000.000 civarındadır Başkenti Nur Sultan olup nüfusu 1.051 225'dir. Nüfusun % 58.9'u Kazak, % 25.9'u Rus, Özbekler %6,8'i, % 5.8'i Alman, % 2.94'ü Ukraynalı, % 6.5'i diğer milletlere mensuptur.¹

Kazakistan'da eğitim 7-17 yaş arasında mecburi ve parasızdır. Okullarda Kazakça, Rusça ve İngilizce eğitim yapılmaktadır. Ayrıca azınlık dillerinde de öğretim yapan okullar vardır. Nüfusun az olduğu bölgelerde ortaokul çocukları için yatılı okullar bulunmaktadır. Mesleki eğitim veren okulların sayısı oldukça fazladır. Ülke çapında 8689 ortaokul, 243 teknik lise, 127 Üniversite vardır. 5 Üniversitenin eğitim dili İngilizce'dir.²

Ülke ekonomisi tarım, hayvancılık ve madencilığe dayalıdır. Toprakların büyük bölümü çöl ve dağlarla kaplı olduğu için tarıma elverişli arazi azdır. Bu arazinin büyük kısmı meradır. Kazakistan'da tarım dört bölgede mütalaa edilebilir: 1) Yerleşik zirayî bölge: Bölgede özellikle buğday, darı, ayçiçeği ve büyükbaş hayvanlar

¹Bilgiler stat.gov.kz sayfasından alındı

²http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

yetiştirilir. 2) Geçiş bölgesi: Bu bölgede darı yetiştirilir ve koyun beslenir. 3)Hayvan besleme bölgesi: Buralarda koyun beslenir. Aktübe'de ayrıca at ve deve de yetiştirilir. 4) Suni sulama yapılan bölge: Bu bölgede ise sanayide kullanılan pamuk, pancar, tütün, kendir, yağlı tohumlar ve pirinç yetiştirilir (Saray, 2014: 87).

Kazakistan sanayisi madencilige bağlı olarak gelişmiştir. Sovyetler Birliğinden ayrılmadan önce, bu ülkenin hammadde ihtiyacının büyük kısmını karşılıyordu. Başlıca sanayi kuruluşları demir, çelik, çimento, gübre, şeker, un, konserve, ilaç, sentetik iplik, röntgen aletleri fabrikalarıdır. Sanayide çalışan işgücünün büyük kısmı kömür madenleri, petrol tesislerinde çalışmaktadır (Saray, 2014: 87).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAZAKİSTAN HALK HEKİMLİĞİNİN KAYNAĞI VE TARİHİ

1.1. KAZAKİSTAN HEKİMLİĞİNİN KAYNAĞI

İnsanoğlu, yaratıldığı andan itibaren sağlığını korumak ve geliştirmek gibi önemli bir sorunla karşılaşmaktadır. Biyolojik bir organizma olan insan vücudu, doğal ya da psikolojik etkiler karşısında güçsüz kalarak zarar görmeye meyilli anatomik bir sistemdir. Gördüğü zararları ortadan kaldırmak için tarihî süreç içerisinde denemeyanılma ve keşif yoluyla birçok yöntem geliştiren insanoğlu, günümüzde vücudunu en küçük bileşenleriyle birlikte ele alan bilimsel tıp bilimini ortaya koymuş bulunmaktadır. Bilimsel tıbbın temelini oluşturan bileşenlerden belki de en önemlisi ve en etkilisi *halk hekimliği* olarak adlandırılan sağaltma pratikleridir. İlkel çağlardan başlayarak kendini ve doğayı tanımaya başlayan insanoğlu, hastalıkların sebepleri ve tedavileri üzerine yaptığı ilk araştırmalar sonucunda, kendi başının çaresine bakacak olgunluğa ulaşmıştır.

İlk çağlardan günümüze kadar gelen yazı, resim, araç-gereç gibi birçok materyal, o dönem insanının mevcut şartlar içinde, birçok tedavi yöntemini uyguladığını gösterir. Genel olarak bitki ve hayvansal ürünlerden yapılan ilaçlar, insanın dinle tanışması sonucunda büyü, sihir, kurban gibi dinî nitelikli eylemlerle birlikte kullanılarak, aynı doğrultuda farklı tedavi yöntemlerini oluşturur.

Tarihsel süreç içerisinde bu uygulamalar, toplulukların oluşturdukları kültürel unsurların da katılmasıyla yeni bir boyut kazanır ve tedavi türleri farklı uygarlıklarda farklı uygulamalarla yapılagelir.

İlk devirlerde, özellikle Şamanizme inanan Türkler, bu inancın çevresinde oluşan ritüellerle kendine özgü tedavi yöntemleri geliştirir. Günümüze kadar gelen Türk halk hekimliği uygulamalarının büyük çoğunluğunun, şamanlık inançlar çerçevesinde geliştirilip, zaman içerisinde diğer inanışlara uyarlandığı görülür. Orta Asya'da başlayan Türk tarihi, zaman içerisinde farklı coğrafyalara taşınır. Bu taşınma beraberinde Türk kültürüne özgü unsurların da dünyanın farklı coğrafyalarına taşınmasına neden olur. Bundan dolayıdır ki bugün Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda emçi-tabiplere (ocaklılar) rastlamak mümkündür.

İlk kaynakları mitolojilere kadar uzanan Türk hekimlik tarihine bakıldığında hekimlik ile eski Türklerin dinî inanışları arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Örnek olarak Yakut Türklerinin Güzellik Tanrıçası Ayzıt sağlık tanrıçasıyken Altay Türklerinde ise Tanrıça Yayık aynı görevi üstlenmiştir. Bu dönemde koruyucu ruhsal

güçlerin insanların sağlığı için gerekli olduğu düşünülürdü. Göktürkler'in halk sağlığını önemsedikleri tedavi için değişik bitkilerden ilaçlar yaptıkları bilinmektedir. Türklerde ilkin sağaltım işiyle ilgilenen kişiler aynı zamanda dinî ritüelleri de yöneten *şaman*, *kam* ya da *bakşılardır*. İkinci olarak *otacı*, *emçi* ya da *atasagun* adı verilen hekimlerdir (Bayat, 2006: 247).

İnanç merkezli Türk sağaltma sistemi başlangıçtan itibaren Gök Tanrı, şamanlık, atalar kültü gibi köklerle beslenirken zamanla bunlara bitkisel, hayvansal ve madensel emler de eklenmiştir. Kazak geleneksel halk hekimliğinin kökeninde Gök Tanrı ve şamanlık / kamlık / bakşılık inancıyla birlikte ağaç, ateş, su, dağ ve atalar kültleri yer almaktadır. Bu inanç sistemleri günümüzde de sağaltma görevlerini sürdürmektedir.

İlkel toplumda insanlar, hastalıkların kaynağını bilemedikleri için Tanrı'nın buyruklarına uyulmadığında kutun uzaklaşması, kötü ruhlar, yetersiz beslenme, yasakların çiğnenmesi, savaşlar, ay ve güneş tutulmaları, yıldızlar, fırtınalar ve şimşek çakması gibi doğa olayları; büyü ve büyücüler, devler, cadılar gibi varlıklar ve durumların hastalık nedeni olduğuna inanmışlardır. Hastalıkları sağaltmada ise kaybolan Tanrı kutunu geri alma, ruhlarla iyi geçinme, büyü gibi yöntemlerle bitkisel, hayvansal, madensel ilaçları kullanan *kam* / *şaman*, *emçi*, *otacı*, *büyücü*, *sınıkçı* gibi adlarla bilinen kişiler halk hekimliği görevini yürütmüştür.

Kazak folklor literatüründe *emşi* (emçi; ocaklı, izinli, aktar, hekim), *täwip* (tabip, efsuncu), *balger* (falcı), *otaşı* ya da *sınıqşı* (kırıkçı, çıkıkçı, sınıkçı), *molda* (hoca, muskacı), *şipager* (hekim, doktor), *demşi* ya da *dem saluwşı* (üfürükçü, muskacı hocalar), *jırawlar* (ozanlar), *mıstan*³ (cadı), tamırşı (nabızcı), (Älimbay, 2012:40) gibi farklı adlarla bilinen halk hekimleri, kökleri İslam öncesi Türk inanç düzenine dayanan sağaltma yöntemleriyle büyüsel pratiklerin ustası kabul edilen Şamanlık / Kamlık / Bakşılık geleneğinin Kazakistan topraklarındaki ardılları olarak adlandırılabilir.

Türk mitolojisinde koruyucu ata ruhlarının büyük bir kısmı Korkut Ata kompleksiyle yapısal-işlevsel bağlamda birebir ilişkilidir. Korkut Ata'nın bilinen en

³ Masallarda cadılar olağanüstü yeteneklere sahip, hastaları, sakat insanları tedavi edici. Ölülerini diriltir. Sakatları yutar, sapasağlam bir şekilde tekrar kusar. (http://alashainasy.kz/kazak_tarihy/myistan-kemprmen-jalmauyiz-kemprdn-ayyirmashyilyigyi-nede-75513/)

eski fonksiyonu bakşı koruyucu ruhu olmasıdır. Onun bu fonksiyonu değişik efsanelerde ölümden kaçma motifine eşdeğer anlam kazanmıştır.

Korkut Ata ile ilgili efsanelerin büyük çoğunluğu benzeri motifin –ölümden kaçma– değişik varyantlarıdır. Bu efsanelerden birinde Korkut, hem ozan hem aksakal, diğerinde kopuz imal edendir. Geri kalanlarında ise evliya, tabip, bakşı şeklinde tezahür eder ve sürekli ölümsüzlük peşindedir. Hatta Korkut’a atfedilen şiir parçalarında da o, ölümden kaçan ya da ölümün yaklaştığını bildiren bir şahsiyettir. Diyebiliriz ki o, etnosun fizikî (bir tabip olarak hastalara şifa dağıtır) ve manevî (bir evliya olarak olmuşları ve olacakları haber vermekle toplumu içsel olarak geleceğe hazırlar) koruyucusudur. Onun bakşılığı, tabipliği ve evliyalığı görünüşü açısından Türk etnik medeniyetinin katmanlarında zaman ve mekan çerçevesinde değişmiş, devrine göre bunardan biri ön plana çıkmıştır. Bu anlamda Korkut Ata’nın ilk bakışta değişik görünen fonksiyonları biri diğerinin aynı ya da başka basamaklarda semiyotik okunusudur (Bayat, 2016: 82).

Türk dünyasının muhtelif toplumlarında onun sözlü gelenekte yaşadığını, yaşatıldığını belgeleyen halk anlatıları vardır: Çokan Velihanov’un tespit ettiği bir efsaneye göre “ Horhut” adlı şaman. Kırgız şamanlarına (baksı) kopuz çalmayı ve türkü söylemeyi öğretmiştir (Özdemir,2014:27). Korkut Ata kişiliğinin Türk dünyasında kutsallaşması, yurdun aksakalı ve herşeyi bilen arif insan simgesine dönüşmesiyle açıklanabilir. Bu da onun bakşı icralarından destana kadar Türk kültürünün tüm alanlarında yer almasına neden olmuştur.

Korkut Ata, ölümsüzlüğü toplumdan ayrı, dışarıda aramaktadır. Bu felsefi düşünceye göre insan toplumunda doğum ve ölüm kaçınılmazdır. Sonsuzluk kozmik alemde ya da kutsal alemdedir. Korkut da ölümün olmadığı bir yerde, gerçek zaman ve mekan dışında bulunmaya can atar.

Ölümden kaçma ve ölümsüzlüğü arama efsanelerinin ekseriyetinde Korkut Ata’nın ozanlığı ve kopuzunun ölümle mücadele etmesi ön plandadır. Hem tarihî hem mitolojik hem de epik gelenekte Korkut Ata’nın ozanlığı ve ozanların piri olması onun tabipliğinden, evliyalığından, gaipten haber vermesinden, rüya tabir etmesinden daha çok ön plana çıkarılmıştır (Bayat, 2016: 83).

Anadolu’da, ozan-bakşılık geleneğinin XVI. yüzyıldan itibaren yerini âşıklık geleneğine bırakmaya başlaması gibi, Kazak sahasında da bakşılık geleneğini takip eden devrede hem kahramanlık yırları, hem de zamanı ve devri değerlendireci tolgavlarıyla ön plana çıkan jıravların XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren yerlerini

“akın” adındaki bir başka gelenek temsilcisine bırakmaya başladıkları görülür (Arıkan, 2014: 7).

Bugüne kadar folklor üzerine çalışılmış olan kaynaklarda, Dede Korkut’un ozanlığı, bakışlığı, evliyaliği, tabipliği ve benzeri özelliklerinden her ne kadar bahsedilmiş olsa bile, İbn-i Sina, Ulıkpan Hâkim (Lokman Hekim) ve diğer bakışlar gibi herhangi bir hasta üzerinde sağaltma pratiklerini uyguladığına dair bilgilere rastlanmamıştır. Ancak hikayelerinde halk hekimliğine dair birkaç örnek yer almaktadır. Dede Korkut’a “tabiplik” özelliği, hikayelerinde geçen halk hekimliği örneklerinden dolayı verilmiş olabilir kanısındayız. Bu görüşümüzü yukarıdaki Fuzuli Bayat hocanın yorumları da onaylamaktadır.

Kazak bakışlık ve hekimliğinde, ilham kaynağı Dede Korkut ve küyleri olan başta bakışlar olmak üzere çok sayıda halk hekimi yaşamış ve yaşamaktadır. Sadece yaşamış oldukları yöre ya da bölgede değil, tüm Kazak coğrafyasında ün salmış olan eski dönem ve günümüz bakışı ve halk hekimlerinden birçoğuna bu çalışmada yer verilecektir.

Korkut Ata ile ilgili hikaye ve efsanelerin çoğunun ana teması, ölümsüzlüğü aramaktır. Korkut’un ölümden kaçması ve ölüme çare aramasının temelinde bakışlık ideolojisi bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki Korkut’tan sonraki dönemlerde şöhretleriyle tanınan büyük Kazak bakışlarından Koylıbay, Balakay, Kara Mırza, Jaman Sart, Şümen, Dosjan gibi bakışlar ölümle mücadele ederken Korkut küyelerini icra etmişlerdir.

Kazak bakışlarının, hatta Türk halkları bakışlarının piri olarak Korkut Ata kabul edilmektedir. Korkut’un bakışlığı, bilhassa Kazak topraklarında o kadar iyi korunmuş ki geçmişte yaşamış olan büyük Kazak bakışları Korkut’u kendilerine pir ve üstad edinmişlerdir.

Kazak bakışlarının piri, atası konusunda görüş tutarsızlığı o kadar yaygındır ki araştırmacılar bu mevzuda farklı şahsiyetlerden bahsetmişlerdir. Örneğin, Ş. Valihanov, “*Bağanalı Koylıbay tüm bakışların piri, koruyucusu, Korkut’tan sonraki en büyük bakşıdır* (Valihanov, 1985: 265).” diyerek hem kuşkulu hem de çelişkili bilgi sunmuştur. Eğer Bağanalı Koylıbay, *tüm bakışların piri, koruyucusu* ise neden *Korkut’tan sonraki büyük bakşı* pozisyonuna düşürülmüştür? Ya da Korkut *en büyük bakşı* ve *bakışların atası* ise, Bağanalı Koylıbay nasıl olur da *tüm bakışların piri, koruyucusu* unvanını almıştır? Ayrıca “en” tek olmalıdır ki aynı konunun, aynı

niteliğin birden fazla “en”i olmaz. Ya Korkut ya da Bağanalı Koylıbay bakışlıkta “en” olmalıdır!

Zeynolla Sanik ise, Korkut’tan sonraki bakışların, Korkut’u bir evliya bilerek kendisinden medet umduklarını, Ketbuğa’yı da bakışların piri ve cin-perilerin atası saydıklarını kaydetmiş ve bu görüşünün doğruluğunu pekiştirmek amacıyla, 1885’ te Rusya’nın Barnaul şehrinde Radloff’un neşrettiği “ Obraztsy Narodnoy Literatuy Turyrskih Plemen” (*Türk Boylarının Halk Edebiyatı Denemeleri*) adlı eserde yer alan bakışı sarınından örnek vermiştir:

Öli desem öli emes,	Ölü desem, ölü değil;
Tiri desem tiri emes.	Diri desem, diri değil.
Ata Korkıt äwliye!	Ata Korkut, bir evliya!
Äweli kудay jin jасаған,	Tanrı evvel cinleri yaratmış ki
Birinen birin mol jасаған,	Birbirinden üstün yaratmış.
Jinniñ arğı atası – Ketbuğa,	Cinlerin atası, Ketbuğa:
Jin atası – sarı azban,	Cin atası sarı Azban,
Äwre kılma, sen azban!	Zahmet çektirme, sen Azban!

(Radloff, 1885: 144)

Kazak milli arkeoloji ekolünün temelini atan, doğabilimci, etnograf A. Marğulan, “*Ejelgi Jır-Anızdar*” (*Eski Dönem Destan ve Efsaneleri*) adlı çalışmasında bakışlar pirinin Korkut⁴ olduğunu, destanlardan örnekler vererek savunmuştur.

Su ayağı Korkıt,	Suyun sonu Korkut,
Päleketi sen korkıt!	Felaketi sen korkut!
Bahsı piri emes peñ?!	Bakşı piri değil miydin?!
Bahsı baba, sen, kolda!	Ata bakşı, sen kolla!

(Marğulan, 1985: 153; İnan 1995:135)

Korkut’tan sonraki dönemlerde de Kazak topraklarında yaşamış olan ünlü bakışların çokluğundan söz eden Marğulan, adı geçen eserinde birkaç bakşıya kısaca değinmiştir: “*Büyük bakışların, jıravların, kopuzcuların en çok yetiştiği çevre, özellikle Kıpçakların (XIII-XIX. yy.) arası olmuştur. Bizans tarihine geçen Kökem*

⁴ bk. Özdemir, Hasan (2003). “Dede Korkut’un Kişiliği ile İlgili Efsaneler”, *Türkoloji Dergisi*, C.16, Sayı 2, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, s. 23-33.

Bakşı; Rum ve Mısır'a elçi olarak gidip gelen Köse, Berende ve Jarık Bakşılar. Bunlardan birisi Mısır'a kopuzunu götürmüştür. Mısırlı fotoğrafçılar fotoğraflarını çekmişler. Kıpçakların arasından çıkan diğer bir ünlü bakşı, Barlık Bakşı'dır. O, İran'a, Gazan Han'a elçi gitmiştir. Bunlar haricinde Sarı Saltık ve Saki Jappar gibi dönemin büyük bakşılarını da söylemek mümkündür" (Marğulan, 1985: 158).

Ş. Valihanov'un Korkut'tan sonraki en büyük bakşı olarak ileri sürdüğü Bağanalı Koylibay Bakşı'yı konu alan Mağjan Jumabay'ın 1923'te yazdığı "*Koylibaydın Kobızı*"⁵ (Koylibay'ın Kopuzu) adlı destanda, bakşının; Nayman boyundan geldiği, bakşılık yetenekleri ve kopuzunun iki yüz atla yarışarak yarışı kazandığı anlatılmıştır

Koylibay Bakşı'dan sonra Kazaklar arasından çıkan meşhur bakşılar şunlardır: Tiney Bakşı, İztilev Bakşı, Jansaya Bakşı, Kirabay Bakşı, Aspandiyar Bakşı, Darhan Bakşı, İbü Bakşı, Dameli Bakşı, Ajıbay Bakşı vb.

Taranan kaynakların hemen hemen hepsinde bakşı ayinlerine geniş yer ayrılırken, yaşamları ile ilgili çok kısa ve doyurucu olmayan genelleme bilgiler yer almıştır. Bunun nedeni bakşılarının toplumdan ayrı; dağ, mağara, orman, nehir ve göl kıyıları gibi ıssız yerlerde hayat sürmüş olmalarından olabilir kanaatindeyiz.

Rusya, Kazak topraklarını işgal ettikten sonra 1868 yılı Kazak bakşılığına resmi yasak koyulmasının asıl nedeni müslüman dininin yayılmasını engellemek ve Kazak toprağına gönderilen çeşitli araştırma ekiplerinin karşı olmasından olduğunu Miller'in yazılarından da rastlarız (Miller, 1897:30). Ekipte asker doktorların da var olduğu söylenir. Onların asıl hedefi, bölgedeki bulaşıcı hastalıkların, iç Rusya'ya dağılmadan kontrol altına almaktır. Bu bilim adamlarının yazılarında Kazak geleneksel halk hekimliği hakkında birçok bilgilere rastlanmaktadır. Sovyet Döneminde uygulanan Ruslaştırma siyaseti, yerel ulusların milli bilincinin, dilinin ve kültürünün gelişmesini önledi. Yetmiş yıllık Sovyet baskısı altında yayımlanacak çalışmaların içerikleri sürekli incelendiğinden halk hekimliğinin tarihini araştırmaya ve günümüze aktarmaya büyük imkânlar olmamıştır .

Ruslar için, Doğu tıbbının geleneksel teknikleriyle gelişmiş Kazak halk hekimliği, Batı tıbbının başarılarını gölgelemiş gibi görünüyordu. Kazak hekimliğini

⁵ Jumabay, Mağjan (2008), *Şığarmalar Jınağı*. Almatı: Jazuvşı Basımevi.

araştıran tıp uzmanları bu aşamada işi tarihçilere bıraktılar. Böylece büyük kapsamlı araştırma çalışmaları yapılamadı. Yüzyıllarca halkla birlikte sürüp gelen halk hekimliği teknikleri büyük ölçüde tarihten silinerek, gelişmesi ve günümüze aktarılmasına engel olundu. Bağımsızlık kazandıktan sonra da kurulmuş araştırma merkezlerinde halk hekimliği bir bilim dalı olarak incelenip gereken seviyeye ulaşamamıştır. Bunun asıl nedeni, ülkede halk hekimleri ve hastalar arasında görüş ayrılığıdır. Araştırma sırasında halk hekimleri ve hastalarla görüştüğümüzde önce buna şahit olduk.

II. Dünya savaşından sonra ülkemizin aydınları tarafından halk hekimliğinin değerini arttırma amacıyla gerçekleşen önemli bir mevzu, 1962 yılında başbakan S.Karınbayev Almatı’da geçen *Halk Hekimliğinin I Dünya Kongresi* idi. Maalesef, Karınbayev gibi vatansever ve bilgili vatandaşlarımız vefat ettikten sonra, halk hekimliği sistemi biraz aksamıştır. O zaman Kazaklar Sovyetler birliğine bağlı olduğu için Sovyetler birliğinin engellemelerinden dolayı Halk hekimliği hizmetlerinden yararlanılması yasaklanılmıştı. Sadece bağımsızlığımıza yakın günlerde, yani 1990 yılında Cumhuriyetimizde ilk defa sağlık bakanlığı bünyesinde çalışacak *Ulusal Halk Hekimliği Merkezi* açılmıştır (Hocalımov, 2015: 12).

Ulusal Halk Hekimliği Merkezi, bağımsızlıktan önce 1990 yılında Almatı’da kurulmuştur. 1991’de ise bağımsız Kazakistan tarihinde ilk kez “*Kamu Sağlığı*” Kanunu kabul edilmiştir (www.zakon.kz).

Halk hekimleri kendi yeteneklerine göre farklı şekillerde tedavi yöntemlerini uyguladıklarından bütün hekimleri tek çatı altında toplama, tıp biliminin temellerini öğretme, ölçme-değerlendirme sınav sonuçlarına göre seçme, hekimlik kimliği tahsis eden yetkili kurum açma gibi ihtiyaçlar duyulmuştur. Çünkü kendilerini “hekim” bilenlerin çoğu hastalarda görülen, beliren hastalık adlarının tıpta nasıl adlandırıldığından bile habersizdiler. Örneğin, bazı “hekimler” pankreası beyinde arıyordu. Oysa tıp bilgisi olan her hekim pankreasın mide altında bulunduğunu bilir. Daha beteri kalp ile karaciğerin yerini karıştıran “hekimlere” de rastanılmıştır. Bunun gibi sorunların önlenmesi amacıyla 1992 yılında Halk Hekimliği Merkezi’nde “*Halk Hekimliğinin Bilimsel Temelleri*” adlı eğitim kursu açılmıştır. Alan çalışması sırasında görüştüğümüz Merkez müdürü Hocalımov Ziyadan beyden aldığımız bilgilere göre bugüne kadar 20.000’den fazla kişi eğitim almıştır. Ama bunların sadece 2736’sı hekimlik yapmaya hak kazanmıştır. Rakamların düşük olması, komisyon kurulu

taleplerinin yerine getirilmesinin ne derece zor olduğunu göstergesidir. Merkez, Kazakistan Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyetini devam ettirmektedir. Halk hekimliği temsilcilerinin yeterliliğini ölçmeye ve onlara hekimlik kimliği vermeye sadece Ulusal Akreditasyon Merkezi yetkilidir. Hekimlik kimliği bulunmayanların sağaltma işleriyle uğraşmaları kati olarak yasaklanmıştır.

Hekimlerin uyguladığı ilaçlar doğa ürünlerinden, kaliteli olduğu için vücuda zararsızdır. Örneğin, şifalı bitkilerden çökelti yapmak, omurga ve kuyruk sokumu kemiğine birikmiş tuzu eritmek, bel fitiğini tedavi için kayın, samırsın ağacının suyuna buharlanır. Vücuttaki yaraları ve irinleri çekmek için hayvan derisini uygulamak, enerji noktalarını açmak için sıvamak yöntemleri yüzyıllar boyunca uygulanan ve olumlu netice gösteren yöntemlerdir. Kemiği kırık hastaları kırıkçılar basit at yağıyla sıvayıp, kemiği yerine getirirler. Halk hekimliğinin geleneksel tıptan ayıran özelliği de şudur; bulaşıcı hastalıklara aşılama, bıçakla ameliyat yapmaz. Sovyet Döneminde bile Halk hekimliği nüshalarını esasa alarak, geleneksel tedaviyle bir arada uygulayan doktorlar yaşamıştır. Bunlardan biri de, Tıp Bilim Dalının profesörü, Estöre Orazakov'dur. II. Dünya savaşında Estöre, Aladağ eteklerinde askerleri Halk hekimliğiyle tedavi etmiştir. *“Kazak Halk Hekimliği”* adlı kitabında üzümlere ifade eder: *“Şu solcul siyasetin nedeniyle Halk hekimliği kanadını açamadı, kendi bilimsel yolunu bulamadı”*. Sovyet Döneminde Sağlık Bakanı B.Petrovskiy'e *Sovyetler Birliği arasında “Halk hekimliğinin atası”* diye tanınmış Y.Galperin şöyle: *“Halk Hekimliği konusunda neden doktora tezi yazılmıyor?”* dediğinde, Bakan: *“Halk hekimliği kesin bir araştırma mevzusu olabilir bir daldır, ancak bunu ben öldükten veya daha yüzyıl sonra gerçekleştirebilir”* demiştir. Aynı zamanda Moskova'daki bütün cenazeyi yürüten doktor akademisyen Çazov da: *“Halk hekimliğinin büyük bir bilim dalı olabileceğine şüphem yoktur, fakat bunu beni defnedip geldikten sonra yapmanızı isterim”* demiştir. Yani bu bilginler siyasetten dolayı gerçekleştiremedikleri büyük vazifenin olduğunu ve halk arasında sözü ve işi, eli ve ağzı kutsal, şifalı hekimleri kabul etmişlerdir. İşte bu, nasıl olsa halk hekimliğinin bilimsel seviyeye yükseleceğine inanmış bilim adamlarının görüşüdür (Orazakov,1989: 34).

XIV yüzyıldan sonraki arşivleri araştırırsak, çok zengin bir ruhsal özelliğe sahip Kazakların Halk hekimliği ile ilgili bilgiler bulunmaz. Bunun asıl neden, kendi ülkemizde alternatif tıba olumsuz görüşün oluşmasındandır.

Son zamanlarda Kazak halk hekimliğini geliştirmek amacıyla yapılan çalışmalar bu sıkıntıyı çözmeye imkân sağlamıştır. Bilim adamları XIV yüzyılda

hekim Ö.Tilevkabilulu'nun 5000 sayfalık “*Şipagerlik Bayan*⁶” (Hekimlik anlatıları) adlı el yazısının sadece 1095 sayfasını elde ettiler. Kazak halk hekimliğinde çığır açan ve adı tıp tarihinde altın harflerle yazılan Öteyboydak Tilevkabilulu'dur. Kazakistan'ın Jetisu bölgesinde 1388-1478 yıllar arasında yaşamış olan Ö. Tilevkabilulu, bütün ömrünü halk hekimliğine içtenlikle adanmış ki şan şöret, mal mülk sahibi olmak bir yana evlenip çocuk sahibi olmayı bile aklının ucundan geçirmemiştir. Ancak azimli, yılmadan yorulmadan çalışmanın sonucunda halk hekimliği ve tıp gibi bilim dünyasında büyük ses getiren “*Şipagerlik Bayan*” (Hekimlik Anlatıları) adlı yükte hafif pahada ağır eserine imza atmıştır. Bu çalışmasıyla halk hekimliğine bilimsel sistem getirmiştir.

Ö. Tilevkabilulu deneme-yanılma sonucunda başta kalp, beyin ve özsü olmak üzere diğer uzuv ve sıvıların insan vücudundaki görevlerini tespit etmiş; yanık ve soğuk vurması tedavisini ortaya koymuş; nabız tutarak hastalığı teşhis etme yönteminin gizemini çözmüş ve çiçek hastalığı aşısını bulmuştur. Tıp literatüründe söz konusu aşının mücidi olarak İngiliz tıpçı Edward Jenner bilinmektedir. Oysaki Tilevkabilulu, bu aşığı Jenner'den 350 yıl öncesinde bulmuştur (Hocalımov, 2009: 42).

Ö. Tilevkabilulu bunlarla kalmamış, bitkilerden 854, hayvanlardan 455 ve kimyasal maddelerden 318 çeşit ilaç ve 4577 çeşit reçete hazırlamıştır. Ayrıca 430'a yakın vücut organı ve 1000'den fazla ilacın Kazakça adlarını listelemiştir (Hocalımov, 2009: 43).

Eseri inceleyip değerlendiren Çin Hükümeti, 1997'de “*Şipagerlik Bayan*” kitabını “*Devlet'in Birinci Kitabı*” adlı ödüle layık görmüş ve eserin derinlemesine incelenmesi adına iki Devlet Tıp Araştırma Merkezi kurmuştur (Hocalımov, 2009: 43)

Ö. Tilevkabilulu, Kazakistan Halk Hekimleri Derneği ve Çin'de yaşayan Kazak halk hekimleri tarafından “*Bin Yılın Hekimi*” unvanıyla onurlandırılmıştır (Hocalımov, 2009:43).

Günümüzde Kazakistan Halk Hekimliği Derneği bu yöntemleri esasa alarak görevini sürdürmektedir. Devlet tarafında pek çok destek göremeyen halk hekimleri insanlara yardımda bulunmaktadır. Devlet tarafında yeterlilik belgesi, sertifika alan hekimlere devlet tarafından maaş ödenmez. Her biri kendi açtığı ya da kiraladığı yerlerde oturur, hastaları kabul edip tedavi ettiği için aldığı parayla geçinmektedirler.

⁶ bk. Tilevkabiloğlu,Ö (1993). *Şipagerlik Bayan* (çev: Elemes K., Masimhan D.) Almatı : Jalın Basımevi.

Hasta tarafından ödenecek para, devlet tarafından belirlenmiş fiyat listesi kapsamında olmalıdır. O gelire göre emçi de devlete vergi ödemelidir. Kaçak çalışanlar için ceza uygulanılmaktadır. Toplumda halk hekimlerini tıptaki doktorlarla aynı değerde kabul edilemezler. Yani onların halk hekimliği misyonuna şüpheli bakılır. Bazen psikosomatik hastalıkları ve nazar değmiş hastaları doktorlar tedavi edemediği durumlarda bu dernek hekimlerine başvururlar. Başta kurucu başkan olmak üzere Kazakistan Halk Hekimleri Derneği ve Halk Hekimliği Merkezi'ne mensup diğer tanınmış halk hekimlerinden birkaçına bu çalışmada yer ayırmak yerinde olacaktır⁷.

Kazakistan Halk Hekimleri Derneği'nin kurucu başkanı ve halk hekimi olan Ziyadan HOCALIMOV, 01.07.1944 tarihinde Almatı'da doğmuştur. Parapsikolog bilim adamıdır. 1991 yılından beri derneğin başkanlık görevini yürütmektedir. Aynı zamanda Cumhuriyet Bilimsel Uygulamalı Halk Hekimliği Merkezi I. Başkan Vekilidir. Uluslararası Ekoloji Akademisi, Nostradamus Uluslararası Proskopik Bilimler Akademisi (Paris) ve Dünya Halk Hekimleri Akademisi'nin (Moskova) ordinaryüs profesörüdür.

Z. Hocalımov'un halk hekimliği üzerine hazırladığı:

Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bugini, Bolaşağı; Halk Hekimliğinin Dünü, Bugünü, Geleceği

Dastürlü Emes Halıq Meditsinası;

Alternatif Tıp

Tılsım Düniyenin Qupiya Emderi;

Tılsım Dünya Tedavisi

Bahsılıq Önerinin Ereşseligi;

Bakşı Oyununun Özelliği

Şapağattı Ruh Ordası;

Kutsal Ruh Orda

Mangilik Qupiya Şejiresi;

Sonsuzluğun Gizem

Seceresi

Kök Täñiri Jür Jebep;

Gök Tanrı Yardımıyla

Adam – Quran Şejiresi;

İnsan Kuran'ın Seceresi

Ğarış - Tabiğat;

Uzay- Doğa

Ruhani Emşilik Ğalamatı: Quran Ayattarı Emdik Qasiyetteri gibi kitapları ve 50'den fazla makalesi bulunmaktadır. Ayrıca Hocalımov'un başkanlığında *Halıq Emi*

⁷ Saha çalışması sırasında yüze yakın halk hekimi ile görüşülmüştür. Tezimizde çok fazla yer tutacağından örnek olması açısından dört halk hekimine yer verilmiştir. Geri kalan halk hekimleri ile ilgili ilerleyen zamanda bir çalışma düşünülmektedir.

(Halk Tedavileri) ve *Şipagerlik Bayan* (Hekimlik Anlatıları) adlı gazeteler yayımlanmaktadır.

Genellikle Kur'an ayetleriyle sağaltan Z. Hocalımov, halk hekimliğinin birçok yöntemini de uygulayabilmektedir.

Bavırjan NURJANOV, Kazakistan Sağlık Bakanlığı'na kayıtlı üç hekimlik kurumdan biri olan "*Şapağat*" Halk Hekimleri Derneği'nin kurucusu ve Uzmanlaşmış Dünya Halk Hekimleri ve Doktorlar Derneği'nin başkanıdır. Uluslararası Sokrates Ödülü'nün adayıdır. Aktav doğumludur.

Psikoloji, deri ve eklem hastalıklarını genellikle hiromanti (parmak ve avuç içi çizgilerini okuma) ve nabız tutma yöntemleriyle tedavi eder. Bunun yanı sıra "45 dakikalık uyku" terapisini uygular: Hastaya, "*Mıknatıslı Kur'an Ayetleri*" ses bandı, çeşitli seslerden oluşturulan ses kayıtları ve benzeri müzikler dinletilerek relaksasyon (gevşetme) uygulanır. Bunların dışında Çin ve Rusya'da öğrenmiş olduğu sağaltma tekniklerini de uygular: Ateş terapisi, hacamat, akupresör, genel masaj vb. Ayrıca hastalığın türüne göre yalazlama, üfürük vb. halk hekimliği yöntemlerine de başvurmuştur.

Asıl mesleği veterinerlik olan Asan BERDİBAYEV, deri hastalıklarını kendi hazırladığı bitkisel ilaçlarla iyileştirir. Tedavi ettiği deri hastalıkları şunlardır: Başta sedef, vitiligo hastalıkları ve dermatit, diyatez, alerji, irinli yaralar, cüzzam gibi hastalıklardır. Deri hastalıkları dışında nadiren olsa da yüksek tansiyon ve sara gibi rahatsızlıkları bulunan hastaları da sağaltmaktadır.

Hekim Asan, hekimliğe gelme hikâyesini şöyle anlatmaktadır: "*Yıl 1997'ydi. On dört yaşında olan büyük kızım vitiligo hastalığına yaklandı. Şifa bulmak amacıyla gitmediğimiz, yardımına başvurmadığımız doktor kalmadı diyebilirim. Hatta Taşkent'e, Özbek doktorlara da götürdük. Gittiğimiz her doktorun vermiş olduğu talimatları aynen uyguladık ama herşey boştu: Hiçbiri derdimize derman olamadı. En çok da yüreğimize indiren olay ise, yan komşularımızın, kızımızın hastalığı bulaşmasın, kızlarıyla birlikte oynamasın diye evler arasına yüksek duvarlar ördürmeleriydi. Komşularımızın bu davranışı beni, karımı hatta küçük kızımızı bile çok derinden sarsmıştı. Özellikle kız çocuğunun bedeninde lekeler bulunması çok zor bir durummuş. Bunun endişesiyle yaşarken rüyamda iki kez el aldım. İlkinde başında büyük bir örtüsü olan yaşlı bir teyze; annem de olabilir, yanıma gelerek: "Çok kaygılanma, şifasını ancak sen bulabilirsin! Benim dediğim bitkilerden ilaç hazırla ve ver!" dedi. Herşeyi göze aldım ve harekete geçtim. Aradan iki ay geçtiğinde kızımın*

bedenindeki beyaz lekenin ortası ben rengi gibi koyulaşmaya başladı. Aradan daha 1,5-2 ay geçtiğinde kızım tamamıyla iyileşti. Bunu duyanlar dertlerine şifa bulmak amacıyla bana gelmeye başladılar. Birkaç defa geri gönderince çok hastalandım. Bu arada ikinci kez rüya gördüm ve hastaları tedavi etmem istendi. Sonucunda 2004-2005 yılları niyetlendim ve deri hastalıklarını tedavi etmeye başladım.”

Eczaneden hiç alışveriş yapmadığını vurgulayan hekim, bütün ilacı şifalı bitkilerden bizzat kendi hazırlamıştır. Bitkileri Kazığurt Dağı, Aksu-Jabağılı, Sariağaç, Şardara, Sozak gibi dağlı bölgelerde yaz ve sonbahar mevsimlerinde toplar. Her bitkinin toplanma mevsimi, günü ve saati olduğu gibi hazırlanışları da farklı yöntemlere dayandığını anlatan hekim, bazı bitkilerin gölgede, bazılarının da güneşte kurutulup dövülmesi ve kumaştan dikilen torbalarda ya da çini kaplarda saklanması gerektiğini vurgular. Bitkilerin şifa özellikleri artması açısından farklı şekillerde hazırlanır. Hekim Asan ilaç yapımında nane, yavşan (pelin), ayrık otu, üzerlik, civanperçemi, öksürükotu vb. bitkilerden yararlanır.

Jañıl QANSEYİTOVA, 02 Ocak 1963 tarihinde Türkistan ili, Arıs şehri, Şağır köyünde doğdu. 1979 yılında aniden hastalanmış ama doktorlar teşhis koyamamışlardır. Ancak kendisi, karşısındaki kişinin ne gibi hastalığı olduğunu ve nedenini de anlayacak özelliğe sahip olmuş ki elini hastaya dokundurduğunda hasta çok geçmeden iyileşiyormuş. Bundan sonra cami imamı Hafız Abdığappar Hoca kendisine el vermiştir. 16 yaşından beri hekimlik yapmaktadır.

Mesane hastalıkları, idrar yolu enfeksiyonları, erkek-kadın kısırlıkları ve prostatit iltihapları gibi rahatsızlıkları çulha kuşu yuvasıyla tedavi etmektedir. Tedavi için çulha kuşunun yeni yapılmış yuvasını değil, kuş yavruları kanatlanarak uçtuktan sonra bırakılan yuvayı kullanır.

Yukarıda adı geçen sağlık sorunları dışında yüksek tansiyon, şeker hastalığı, kalp hastalıkları ve eklem hastalıklarından artrit ve poliartrit, böbrek üşütmesi, idrar kesesi enfeksiyonları (sistit), kadın hastalıkları, özellikle kısırlık, erkeklerde cinsel ilişki düşüklüğü, poliüri, nazar türleri, epilepsi, cinsel bezlerin şişmesi, sinir damarlarının zedelenmesi, zehirlenme gibi sağlık sorunlarına çare bulmaktadır. Zehirlenmenin sadece yemekten değil, aşırı derecede kederlenme, sevinme, üşüme ve stres gibi etkenlerden de meydana gelebileceğini belirten halk hekimi Jañıl hanım, tedavi işleminin zehirlenmenin nedenine göre yapıldığını dile getirir.

Hastalığı teşhis etmek için nabız tutma yöntemine başvuran halk hekimi, insan vücudundaki değişiklik ve bozuklukları bu şekilde anlayacağını ileri sürer. Teşhis koyduktan sonra halk hekimliği yöntemlerinden en uygun olanını uygular.

Jañıl Hanım, çulha kuşu yuvasından ayrı soğuk algınlığı, eklem hastalıkları, kireçlenme, osteokondroz ve erkek-kadın kısırlıkları gibi sağlık sorunlarında çok eski bir halk hekimliği uygulaması olan at yağını da kullandığını belirtir. En çok kadın kısırlığına iyi geldiğini vurgular. Hastanın yaşı ve hastalığına göre at yağının o kadar yıl bekletilmiş olanı kullanılması gerektiğini söyler. At yağı tedavisinin yedi günden fazla sürmemesi gerektiğini dile getiren hekim, at yağı yedi günden fazla uygulandığında kemikleri eriteceği uyarısında bulunur.

Çulha kuşu yuvası ve at yağı dışında kimi hastalık türlerine göre kurdun soluk borusu, at, deve, sığır, koyun, keçi kemikleri ve keçi kılını da kullandığını ileri sürer.

35 yıldır hekimlik işiyle uğraşmakta olan Jañıl Hanım, halk hekimliği ile ilgili “*Emşilik – Jumbak Älem*”, “*Bahıt Jolı*”, “*Jürekterge Jol İzdew*”, “*Kuanış*”, “*Emşilik Jayındağı Tolğanıstar*” gibi birkaç esere imza atmıştır.

1.1.1. Bakşılık Geleneği

İlk çağ kabile toplumu ve ilkel toplumun eseri olan bakşılık; bir kültürel hareket, ideoloji ve toplumsal sistem şeklinde bütün halkların yaşamında vücut bulmuştur. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında araştırılıp yazıya geçirilen bakşılık, Kazak bakşılık geleneğinin İslam’ın getirmiş olduğu kural ve yasaklar yüzünden sürgüne maruz kalarak iyice yıpranan, rengi solan ve adeta son nefesini alıp vermekte olan biçimiydi. Bu düşüncemizi Orta Asya halklarındaki bakşılık sorunları araştıran ünlü bilim adamı V. N. Basilov’un şu sözleri de doğrulamaktadır: “*Biz, Orta Asya ve Kazakistan’da monoteist dinin hâkimiyeti altında sürünmekte olan bakşılığın ancak son dönemine şahit olabildik*” (Basilov, 1992: 326).

Kazak bakşılığı ile ilgili ilk bilgiler ancak XVIII. yüzyılın II. yarısında ortaya atılmaya başlamıştır. Bunlar, N. Rıyçkov, P. S. Pallas, İ. G. Georgi ve İ. G. Andreev gibi araştırmacıların Kazakistan topraklarındaki bakşılık üzerine kayda aldıkları genelleme bilgilerdir. Kazak bakşılıarı ile ilgili XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında yazıya geçirilen ilginç bilgileri A.İ. Levşin, V. V. Radloff, M. Miropiyev, H. Kustanayev, E. Divayev, A. E. Alektorov, İ. Kastaniye vb. araştırmacı bilim adamlarının çalışmalarında bulabiliriz. Sovyet Döneminde Kazak bakşılıarın sağaltma pratikleri ve bakşılık geleneği üzerine değerli araştırmalar yapanlar ise İ. A.

Çekaninski, S. Seyfullin, A. Zatayeviç, Ä. Marğulan, V. G. Erzakoviç, V. N. Basilov, Ä. Tölevbayev, R. Mustafina, K. Baybosinov, R. Kukaşev, E. Tursunov, vb. araştırmacılar olmuştur.

Her ne kadar azımsanmayacak sayıda eser ortaya konulmuş olmasına rağmen Kazak budunbilimci Abilkasimov, Kazak bakşılık geleneğini bir bütün olarak ele alan özel bir çalışmanın henüz ortaya konulmadığını belirtir ve konu üzerine yapılan ilk ve en kapsamlı çalışmanın Ş. Valihanov'un "*Qazaqtardağı Şamandıqtın qaldığı*" (*Kazaklarda Şamanlık Kalıntıları*) adlı çalışması olduğunu ileri sürer. Bundan sonraki değerli çalışmalar olarak İ. A. Kastaniye'ye ait "*İz Oblastiy Kirgizskih Verovaniy*" (*Kazak İnançları*) ve İ. A. Çekaninskiy'nin hazırlamış olduğu "*Bahsılık sledi drevnih verovaniy kazahov*" (*Bakşılık: Kazakların Eski İnançlarının Uzantısı*) adlı eserleri göstermiştir (Abilkasimov, 1993: 91).

Kazak bakşılık geleneğine ait görüş ve düşüncelere Ekim İhtilali'ne kadarki Rus matbuatında çokça rastlanılmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu "*egzotik merak*" sonucu ortaya atılmış olsa bile geçmişe yönelik bilgiler içermesi bakımından belli bir derecede işe yarayabilir.

Bakşılık, sağaltma deneyimi olarak çok kadim dönemde ortaya çıkmış, hatta insanoğlunun var oluşuyla birlikte yaşamaktadır. Bunun temelinde halk hekimliği yatmaktadır. Halk hekimliğindeki rasyonel bilgi ve tecrübeler bakşılar tarafından çokça yararlanılmıştır. Lakin bakşılığı tamamıyla halk hekimliğiyle bağdaştırmak yanlış olur. Çünkü halk hekimliği, halkın yüzyıllar boyunca edinmiş olduğu hastalık türleri ve hastayı tedavi etme yöntemlerine yönelik rasyonel bilgi ve deneyim birikimlerine başvururken, bakşılık iyi-kötü ruhlar, can, hami gibi kavram ve varlıklar üzerinde yoğunlaşır. Bakşılığın ikinci bir önemli yönü ise psikoterapistik özelliklere sahip olmasıdır (Tölevbayev, 2013: 182).

Genel olarak bakşılığın, etnografik kültürün ayrılmaz bir parçası olarak halkın geleneksel dünya görüşünün, ideolojisinin, inanca dayalı örf-adetlerinin ve sağaltma pratiklerinin kalıplaşmasında çok etkileyici rol oynadığını söyleyebiliriz.

Eski şamanlık dinî inançlar sistemine dayandırılan Kazak bakşılık geleneğinin ortaya çıkışını birkaç kaynağa bağlamak mümkündür. Genel anlamda bakşılık, esas toplumsal görevi bakımından bir tür hekimlik olduğundan, onun temelinde halk hekimlik yöntemleri ve dinsel-büyüsel tedavi türleri yatmaktadır. Bakşıların uyguladıkları sağaltma pratikleri şamanlık dinî inançların mitolojisi ve demonolojisine dayanır. Bu; insan canı, hastalık sebepleri, çeşitli kötü ruhlar ve bu ruhların

betimlenmesi, ölüm, yaşam, ölümsüzlük yollarını arama vb. dünya görüşü ve dinî-felsefî anlayışlarla doğrudan bağlantılıdır.

Diğer olaylar gibi bakışlık geleneği de sürekli değişim içindedir: Ortaya çıkma, kalıplaşma, gelişme ve kaybolma gibi dönemler yaşar. Bu yüzden bakışların toplumdaki yeri, görevi ve onlarla ilgili ortaya atılan görüşler de zamanla farklılık gösterebilir.

Kazak bakışlık geleneğine karşı ilgi, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bilim dünyasında artış göstermeye başlamıştır. Kazakistan'a gelen Batılı ve Rus bilim adamları, gezginler, yazarlar, doktorlar, subaylar vb. uzmanlar bakış oyunlarını, çoğunlukla egzotik olarak, yani bozkır yaşamına olan meraktan seyrettiklerinden, bakışları “*sihirbaz*”, “*büyücü*”, “*hekim*”, “*emçi*”, “*tabip*”, “*kahin*”, “*falcı*” gibi kavramlarla adlandırmışlardır. Bu adlandırmalar, bakışların sergilemiş olduğu oyunlar ve üstlendikleri görevlere göre yapılmıştır.

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyıl başındaki Kazak bakışlığı çerçevesi ancak tedavi etme, geleceği yorumlama, kayıp bulma gibi fonksiyonlarla sınırlı kalmıştır.

V. G. Bogoraz-Tan, bakışlık geleneğinin gelişim sürecini aşağıdaki gibi dört döneme ayırmıştır:

a. İlk ve en erken dönemi olan aile içi bakışlık;

b. İkinci dönem uzmanlaşmış bakışlar dönemidir. Ancak henüz toplumdan ayrılmamışlardır. Bu dönemde soydan gelme bakışlık henüz yoktur.

c. Üçüncü dönem kabile toplumuyla alakalı bakışlık dönemidir. Bakışının yardımcı olur. Bu dönemde bakışların, ekonomi ve toplum üzerindeki etkileri daha çok artmıştır ki üretim ve ürünü paylaşırma işlerini yönetirler.

d. Dördüncü dönem olan gelişmiş kabile ve toplumsal sınıf döneminde bakışlık iyice çökmüştür. Bu dönem bakışlığı, özellikle Kazaklara özgüdür (Bogoraz-Tan, 1923: 153-154).

1.1.2. Şaman, Kam, Bakış

Şaman, dinsel-gizemsel-büyüsel bir yetke (otorite) kişiliğini temsil eder. Türklerin geleneksel dininde kamlar önemli bir yer tutmaktadır. Türkler tarafından “*kam*” adı verilen bu yetke tipi, kaynağı konusunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır.

Şaman sözcüğü Türkçe değildir. XVIII. yüzyılda uluslararası bir terim haline gelmesi, XVII. yüzyılın sonunda şaman terimini Tunguzcadan öğrenen Ruslar aracılığı ile olmuştur (Potapov, 2012: 148). Bu terim Avrupa'da ilk olarak Rusların

Çin'e elçi olarak gönderdikleri Eberhard İbrand tarafından yazılan ve 1698'de yayımlanan raporda kullanılmıştır (Yusuf Reha Alp, 2019: 71).

Eski Türkçedeki söz başı “k” sesi, Tunguzcada “s/ş” olduğundan Tunguzcada şaman, Türk-Moğol dillerinin çoğunda “kam” teriminin ses bilimsel eşdeğeri (Eliade, 2014: 602). “Saman” ya da “samana” (veyahut “samaan” ruhlardan esinlenen adam) kökünden türemiştir (Bayat, 2015: 46). Yaşar Kalafat'a göre “şaman”, Ruslar tarafından kamlara verilen bir isim olup Rusça sözcüktür (Kalafat, 2004: 52). Harris, şaman sözünün kökeninin Sibiryaya topluluklarından geldiğini ileri sürmüştür (Harris, 1971:541). Oswalt, “dinsel uzman” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (Oswalt, 1986: 365).

Moğol-Tunguz diline ait “çaman”dan geldiği de iddia edilir (Davletov, 2017: 37). Bazı araştırmacılar da şaman sözcüğünün Tunguzca konuşan ve Sibiryada yaşayan küçük bir halk (ekalliyet, azınlık⁸) olan Evenkler tarafından ortaya atıldığını ileri sürerler (Demir-Çomak, 2015: 15). Şaman sözcüğünün Tunguzca bir kelime olduğunu kabul etmekle beraber, anlamının “karanlıkta ya da gözleri kapalıyken bile gören kişi” ya da “ruhsal şifacı” veyahut “vecd haline gelerek bilen” olduğunu iddia eden araştırmacılar da vardır (İngerman, 2011: 69, Arslan, 2011: 11). Mançucada şaman, “sıçrayan, oynayan, coşmuş” anlamlarına gelir (Tuna, 2000: 13). Rutherford'a göre şaman sözcüğü Rusya'nın Baykal Gölü civarındaki Tunguz Ren geyiğinden gelir ve “bil-” anlamına gelen “sa-” filinden türetilmiştir (Rutherford, 2014: 11). Bedir, şaman sözcüğünün kimi araştırmacılarca Sanskritçe “sramana”dan (ruhlarla desteklenmiş adam) geldiğini ileri sürer (Bedir, 2016: 7). Tunguzca “saman” sözü ile Nivhlerin dilindeki “çam” sözünün Türkçe “kam” sözcüğünden geldiğini ileri sürerler de vardır (Äbilqasımov, 1993: 90). Ama bu görüş araştırılması ve tartışılması gereken bir iddiadır.

Uluslararası bir terim haline gelmiş olan “şaman”, Türk menşeli toplulukların folklorunda farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Altay, Hakas, Tuva, Tatar ve Türkiye Türklerinde “kam” / “gam”; Buryat ve Moğollarda “böge/böke/büü”; Yakut ve Saha-

⁸ Yazar, burada terim kullanımında hataya düşmüş ve “küçük bir halk” deyimini kullanmış: Oysa Türkçede “küçük halk”, “büyük halk” diye bir adlandırma yoktur. Yazarın demek istediği “azınlık” olsa gerek.

Sirelilerde “*ojun/oyun*”; Kazak, Kırgız⁹, Türkmen¹⁰ ve Özbeklerde “*baqsı/bakşı/bohşı*” ve Çuvaşlarda ise “*yum*” tabirleri kullanılır (Alp, 2018: 64).

Bakşı kime denir? Bakşı Kırgızların¹¹ inancında emçi veya arbawşdır (Divayev, 1899:33). Bakşılık ne zaman ortaya çıkmış ve ne şekilde gelişmiştir? Bakşı: Manevi güç verendir; kötü ruhlardan arındırandır; ölümden kurtarandır; geleceği yorumlayabilendir; bulutları çağırıp yağmur yağdırabilecek güç iyесidir (sahibidir); bir büyücüdür... Bu kadar özelliği nasıl edinmiş; nereden ya da kimden almış? Uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamış olan bakşıları rüzgârla “konuşturup”, bulutlarla ilişki kurduran kudret, güç nedir? Bu, ne tür bir bilimdir? Bu soruların yanıtı Kazak halkının ulusal benliği ve kültür değerlerinin derinliğine inilmeden bulunamaz. Ancak köklü geçmişimizde meydana gelmiş olaylar içerisinde Tanrıçılık inancının ebedi bütünlüğünün köklerine ulusal soylulukla (milli asalet) yaklaşıldığında ve tarihimizin kültür değerleri titizlikle irdelendiğinde sağlam sonuçlar elde edilebilir.

Tarihi kaynaklara başvurulduğunda, bakşılığın gökten inmediği ya da tek bir kişinin erişmesiyle sınırlı kalınan bir büyülü güç olmadığı; tersine yüzyıllar boyunca Kazak halkıyla iç içe yaşamakta olduğu ve halkın milli bilincine ve gizli güçlerle (tılsımlarla) ilişki kurabilir milli kimliğine özgülükten ortaya çıkan özel bir durum olduğu anlaşılır.

Kazakçadaki “*bakşılık*”(bahsılıq) kavramı, dünya folklor ve etnografya literatüründe iyice kökleşmiş olan “*şamanstvo*” (şamanlık) terimiyle örtüşmektedir. Bu terimin yaygın kullanıldığı dönem özellikle XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başı olmuştur. Bundan sonraki yıllarda ise “*şamanizm*” teriminin ağırlığı artmaya başlar ama “*şamanlık*” da kullanımdan düşmez; direnmeye devam eder. Son yıllarda söz konusu iki terim arasındaki anlam farklılığının belirlenmesi ve ayrı ayrı terim olarak kullanılması doğrultusunda görüşler ortaya atılır. Biz de ayrı terimler olarak kullanılmasından yanayız. “*Şamanizm*”, dünya görüşü ile ilgili anlayışların tümü, dinî bir sistem; “*şamanlık*” ise bakşı ve bakşı icralarını oluşturan detayların tamamıdır.¹²

⁹ bk. Çeribaş, Mehmet (2014) “Şaman Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri I”, *Religious Sciences*, No. 2, January, pp. 65–83.

¹⁰ Türkmencede bakşı, “ozan” anlamında kullanılır. Türkmenler bakşıya “porhan” der ve periyle ilişkilendirir. (Äbilqasımov, 1993: 91)

¹¹1920 yılı Ruslar tarafından kazaklar kırgız diye adlandırıldı. (<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8>)

¹² Bu sorun, Türkiyeli halkbilimciler camiasında da görülmektedir. Bahsi geçen terimler (şamanizm ve şamanlık), anlam inceliklerine dikkat edilmediğinden, kimi araştırmacılar tarafından yanlış kullanılmaktadır.

Nitekim ikisi de “şaman” kök sözcüğünden türeyerek farklı anlamlar kazanan birer terimdir (Äbilqasimov, 1993: 90). Dolayısıyla “şamanizm” tabiri, şemsiye terim olarak ifade edilebilir.

Şaman dünya görüşünün en karakteristik özelliklerinden biri tabiatla cemiyetin birbirinden ayrılmaması, bir bütünlük oluşturmalarıdır. Bu nedendir ki Şamanlığı bütünüyle “doğa dini” diye adlandırmak mümkündür. Şamanlığın felsefesi de doğa hadiselerine ve doğaüstü varlıklara bağlanmaktadır. Şaman felsefesine göre evrenle dünyamız, makro-kozmosla mikro-kozmos arasında ebedi, ezeli bir denge vardır. Bu dengenin bozulması felakete neden olur. Bütün gizli bilimlerle, deneyimlerle donatılmış şamanın başlıca görevi bu dengeyi ve düzeni korumaktır. Şaman bir fert gibi doğa ile cemiyet, maddiyat ile maneviyat, reel âlemle öteki dünya, toplumla ruhlar arasında bir medyatördür. O, kozmik bilgileri yaşatan ve bunu insanlara ileten kişidir. O, bakan değil, gören kişidir (Bayat, 2006: 22).

Şaman, yalnızlığın gücünün büyük olduğunu anlamış, bu nedenle de toplumdan uzaklaşmıştır. Şaman efsanelerinden anlaşıldığı üzere, şamanlar genellikle toplumun sık yaşadığı yerlerde değil, toplumdan dışarıda, تنها yerlerde yaşamayı denemiş kişilerdir. Şaman, toplumun içinde olsa da yalnızdır. Kamlık zamanı kendini öteki dünya varlıklarından biri olarak gören ve öteki dünyayı kendi dünyasına taşıyan şaman, yine de yalnızdır. Şaman, öteki dünya olarak betimlenen ruhların veya gözle görülmeyen varlıkların dilini bilen, dolayısıyla iletişim sağlamak için tercümanlık yapan ve bin yıllarca biriken ve zamanla unutulmaya yüz tutan kozmik hafızada saklı olan gizli bilgileri topluma üstü kapalı simgelerle götüren Şamanlık sisteminin bir temsilcisidir (Baybosinov, 1995: 17; Jaqsılıkov, 2006: 69; Bayat, 2006: 21). O halde şaman:

1. Öteki dünyanın bu dünyadaki temsilcisi, unutulmuş gizli bilgilerin kaynağıdır;
2. Kutsal bilgileri veya karşılıklı istekleri (ruhların insanlardan, insanların da ruhlardan istediklerini) ileten arabulucudur.

Demek ki şamanın esas fonksiyonu, F. Bayat’a göre: “Görmek→anlamak→iletmektir” (Bayat, 2006: 22). Bu üçlü fonksiyonu gerçekleştiren şaman, toplumun özel statüye sahip bireyidir. Ayrıca şaman yalnız toplumun fizikî sağlığından değil, aynı zamanda manevî dünyasından da sorumludur.

Şamanın bütün diğer görevleri ile beraber esas misyonu, toplumu gizli bilgilerle tanıştırmak ve makro-kozmosla mikro-kozmos arasındaki dengeyi korumaktır. Bunun yanı sıra şamanın diğer işlevleri de vardır:

1. Hastaları iyileştirmek;
2. Ölen adamın ruhunu öteki dünyaya götürmek;
3. Kısırlığı tedavi etmek;
4. Avın bol olmasını sağlamak;
5. Fal bakarak gelecekte haber vermek;
6. Evi kötü ruhlardan temizlemek;
7. Kurban sunmak gibi bazı dinsel törenleri icra etmek;
8. Mevsim ritüellerini düzenlemek;
9. Sığırlara ve atlara zarar veren ruhları kovmak;
10. Kayıp şeylerden haber vermek vb. (Bayat, 2006: 24).

Son dönemin antropologları, etnologları, din tarihçileri, kültür tarihçileri, sosyologları vb. Şamanizm terimini çok geniş bir sahada kullanmakta: Sihir, büyü, tabiplik vb. gibi ilkel kültür unsurlarını ve mistisizmi Şamanizm ve şaman ögesi olarak öğrenmekte ve bununla da Şamanlık kavramına gereğinden fazla yük yüklemekte, kavramın dışına çıkmaktadırlar. Bütün bunların oluşmasına sebep olan ise şaman metinlerine ve şaman ilahilerine yeterince dikkat edilmemesidir. Şamanlığın genel bir çerçeve içinde değerlendirilmesinin başlıca sebeplerinden biri Şamanlığı ikinci elden öğrenmektir. Oysa mürekkep olduğu kadar da senkretik bir inanç olan, pratik yapılı bu sistemi popülist bir biçimde öğrenmek mümkün değildir. Şamanlık bütün ana hatlarıyla beraber coğrafi ve etnik yapılanma bağlamında özel bir olgu sergilemektedir. O halde doğru ve düzgün bilgiye ulaşmanın tek yolu, Şamanlığın içyapısını ortaya koyabilecek şaman metinlerine ve etnografik verilere birinci dereceden önem vermektir.

Kazakçadaki “*bahsı*” (*bakşı*) sözcüğünün menşei nedir? Bu konu üzerine Ş. Valihanov, L. Budagov, V. V. Bartold, V. Radloff, Ä. Divayev vd. bilim adamları görüşlerini bildirmişlerdir. Kazak araştırmacıların çoğunluğu, *bakşı* sözcüğünün etimolojisinden söz açıldığında adı geçen bilim adamlarının bilim dünyasındaki saygınlığı ve ortaya koymuş oldukları görüşlere başvururlar. Bu sözcüğün kökeninin “*bak-*” –hastaya bakmak, hastayı tedavi etmek (ÄTS, 1998:384)– eylemi olduğu daha çok savunulan versiyondur.

V. V. Bartold, “*bakşı*” sözünü Sanskritçe “*bikṣu*” sözüne bağlar ve ilk zamanlar bir Budha rahibinin ismi, sonradan falcı, emçi şamanlara verilen bir isim olduğunu belirtir (Bartold, 1968:501). Moğol tarihi araştırmacısı Vladimirtsov’un fikrine göre “*bahşi*” sözü Moğolca olup “*okuryazar, öğretmen*” anlamlarına

gelmektedir (Vladimirtsov, 1934: 50). Basilov'a göre *bakşı* sözcüğü, XIV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlar (Basilov, 1992: 50). Şaman anlamındaki “*bakşı*” sözü Kırgız, Uygur ve Özbek halklarında fonetik değişikliklerle aynı anlamda kullanılır.

Türklerin şamana “*kam*”, baş şamana ise “*ata kam*” dedikleri tarihî kaynaklarda belirtilir (Potapov, 2012: 126). Bakşı anlamındaki “*kam*” sözcüğü *Kutadgu Bilig, Divanü Lügat'it Türk ve Codex Cumanicus* gibi ortak eserlerimizde de geçer (Tölevbayev, 2013: 63). Kam sözcüğünün şaman/bakşı anlamı -Kazakistan sınırları dâhilinde- zamanla unutulmuş ve yitmiştir. Nedeni, büyük ihtimalle bakşı sözcüğüyle rekabette yenik düşmesidir. Nitekim Kazakçanın söz varlığı içerisinde kendi yerini koruyabilmiş ve Doğu Türkistan'da yaşayan Kazakların ağzında “*qam*” şeklinde halen canlılık göstermektedir¹³. Kam sözcüğünün, Kazakistan sınırları içerisinde “*bakşı*” anlamı yitirilmiş olsa da, kimi paremiyolojik kullanımlarda bakşılık geleneği ve mesleğinin detaylarını çağrıştırdığı görülmektedir. Örneğin; “*qam jasaw*”, “*birewdiñ qamın jew*”, “*birewdiñ qamın oylaw*” deyimlerinde yer alan “*qam*” kavramı, “*yardım eli uzat-*”, “*iyilik yap-*” gibi anlamları içerir. Belirtilmeli ki bu kavram, Türkçeye Arapçadan geçmiş olup, “*tasa, endişe, kaygı*” anlamlarına gelen yalancı eşdeğer “*gam*” sözcüğüyle karıştırılmamalıdır.

Dünya folklor literatüründe ilk şamanın kadın olduğu bilinmektedir. Ataerkil sistemin kurulmasıyla şamanlık görevini erkekler üstlenmeye başlamıştır. Kazak folklor literatüründe kadın bakşılara “*elti*”¹⁴ denilmiştir ki arkaik bir sözcük olup günümüzde kullanılmamaktadır (Kondıbay, 2008: 28) Ancak “*qam*” kavramı gibi biçiminin olduğu gibi (elti şeklinde) korunmamasına karşın, *bir kimsenin, zihnini (psikolojisini) bulandırarak, kendisine inanmasını sağlamak, mest etmek* gibi anlamları içeren türevleri (elitüw, elittirüw, elitkiş) işlevliğini halen sürdürmektedir.

Okuryazarlığı, dönemin şartları gereği, en üst seviyede olan bakşılara “*abız*” denilmiştir. Abız bakşılar her tür ritüeli, diğer bakşılara nazaran, kitabına en uygun şekilde yerine getirmekle birlikte kadim dönemlere ait petroglifleri; taş yazıtları, kayalara çizilmiş yontulmuş resimleri, damgalı mezar taşlarını okuyabilmişlerdir. “*Taş yazıtları okuyamazsen, abıza göster*” atasözü bu dönemde ortaya çıkmış olabilir.

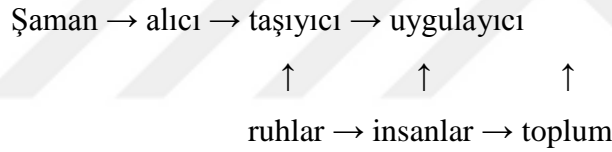
Bakşılar, hasta tedavisinin bazı aşamalarında, özellikle hastalığın şiddetlenmesi durumunda, özel yapılmış kamçı kullanırlar. Hastanın başından

¹³ Bilgi için Qazaq Tiliniñ Tüsindirne Sözdigi'nin “qam” maddesine bakınız.

¹⁴ Elti kavramını araştırmak, ayrı bir makale konusu olabilir.

başlayarak sağ ve sol omuzlarına, kollarına, dizlerine ve ayaklarına hafif bir şekilde ama ritmi bozmayarak vurur ve içinden Kur'an'dan sure ve ayetler okuyarak tedavi etmeye başlar. Kamçıyla vücuda vurulan darbeler de rahatsızlığın seyri ve haline göre can yakacak şiddete kadar yükselebilir (Kondıbay, 2004: 307). Bu bağlamda “kam” ile kamçı” sözcüklerinin etimolojisi de ilgi çekicidir. Yaygın kullanım ve gündelik yaşantıda başta atlar ve benzeri hayvanların yönlendirilmesi ve yönetilmesinde eğitici fonksiyonuyla karşımıza çıkan kamçının, kamlık dönemi yankılarından birini yansıtmakta olduğu kanısındayız¹⁵.

Özetlemek gerekirse, şamanın sıra dışı bir varlık olduğunu da söylemek lazımdır. Şaman, yaptıklarına inanan, öteki dünya varlıklarına gerçekçi bir düzen ve görüntü veren şamanlık sisteminin temsilcisidir. Toplum, bu gerçekliği böyle veya başka bir şekilde algılamakla şamanlık olgusuna katkıda bulunur. İşte tedavinin, kerametlerin gerçek gözüyle görülmesi de toplumla şaman arasında gerçeğe dayalı bir ilişkinin, iletişimin mevcut olmasıyla izah edilir. O halde insanlarla ruhlar arasındaki ilişki bağlamında şamanın işlevi, F. Bayat'ın ortaya koyduğu formülüyle şöyle gösterilebilir:

1.1.3. Bakşının Yetiştirilmesi ve Bakışlığa Geçiş

“Soyunda kut olmayan kaçanlık, savında kut olmayan bakışlık yapamaz.” sözünde belirtildiği gibi herkes bakış olamaz.

Bakışlık kutsiyeti, seçilmiş kişide bazen anne karnındayken, bazen de çocukken tezahür eder (Omarbekov, 2015: 67). Asya'da kişiye şamanlık güçlerinin bağışlanması yolları, 1) Şamanlık “mesleğinin” kalıtsal aktarımı (babadan oğluya geçmesi) ve, 2) kendiliğinden gelen bir iş çağrısı” ya da “seçilme” dir (Eliade,1999:31)

Bakışlık, genelde soydan gelir: Babadan oğula, toruna geçer. Bu geçiş, bazen birkaç nesil ara verir ve sonraki nesillerden birinde tekrar tezahür eder. Bakışlık

¹⁵ Bu tür örnekler çoğaltılabilirdi ama araştırma konumuz dil üzerine değil, folklorik ve etnografik bir çalışma olduğundan yukarıdaki örneklerle yetineceğiz.

kutsiyetinin kimi zaman dayı tarafından yeğenlere de geçtiği görülür. Genelde bakşılık kutsiyeti yedi göbeğe kadar ara vermeden nesilden nesile geçer. Bu süreç, Uzakbay adlı bakşının şiirinde işlenmiştir:

Jinniñ atı Qaraman,	Cinin adı Karaman,
Endi qayda baramın.	Kurtuluşum yok artık.
Atamnan qalğan Qaraman	Babamdan kalan Karaman
Senimenen bolamın	Seninle birlikte yaşarım. (Tölevbayev,

2013: 186)

Bakşılık kutsiyeti, seçilmiş kişide bazen anne karnındayken, bazen de çocukken tezahür eder (Omarbekov, 2015: 67).

Eliade Mircea, Asya’da kişiye şamanlık güçlerinin bağışlanması yolları, 1) Şamanlık “mesleğinin” kalıtsal aktarımı (babadan oğluya geçmesi) ve, 2) kendiliğinden gelen bir iş çağrısı” ya da “seçilme” dir (Eliade, 1999:31).

Ecdat şamanın kuş şeklindeki ruhunun ana rahminde olan çocuğa geçtiği ve şaman kaderinin kaçınılmaz olduğu kanıtı, seçimin psikolojik izahıdır. Şaman literatüründe “*Iyık Mas*” denilen can veya ruh ağacının dallarında yapraklar şeklinde biten müstakbel şamanların ruhları zamanla hamile kadınların rahmine iner. Şaman olacak bebek, anasının karnında iken ağaçtan inen can, vücuduna girer. O halde seçim bir kaderdir ve şamanın dünyaya gelişinden önce ana rahminde başlamıştır. Ana rahmi öteki dünyayla bağlantılı olduğundan, doğacak şamanla öteki âlem, başlangıçta birbirine bağlıdırlar. Bu alaka, şamanın yuvada terbiye aldığı sürede yenilenir ve yeni bir boyut kazanır. Öteki dünyadan gelen kut, yeniden geldiği yere, şaman gibi kurulmak için döner. Şaman dünya görüşünde kozmik bütünlük, gerçek dünya ile öteki âlemin birbirini tamamlaması şeklinde varlığını sürdürür (Bayat, 2006: 35).

Bu husus, Kazak bakşılarının piri Korkut ile ilgili efsanelerde şöyle anlatılmaktadır: “*Annesi, Korkut’a hamileyken yaban eşeğinin sağrı etine aşerir ve bu aşerme bir yıl boyunca sürer. Korkut’u karnında üç yıl taşır ve yılda bir defa doğum sancısı geçirir. Sonunda doğum yapacağı yıl dokuz gün doğum sancısı geçirir. Bu arada üç gün, üç gece karanlık basar, sağanak yağmur yağar ve o kadar şiddetli fırtına kopar ki göz gözü göremez hale gelir. Halk çok ama çok korkuya kapılır... Böylesine halka korku salan bir karanlıkta doğduğundan, ona “Korkut” adı verilir*” (Marğulan, 1985: 367).

Şamanlık konusunu ana hatlarıyla ele alan bilim adamı Fuzuli Bayat, Rus aratırmacı V. G. Bogoraz’a atıfta bulunarak, bütün ön koşullar dikkate alındığında,

bakşılık yeteneğinin, seçilmişlerde doğuştan mevcut olduğunu belirtir ve şöyle devam eder: “*Bakşılık yeteneği büyük bir kültür mirasını ve toplumun gizli bilimini korumaya yönelik bir olgudur. Bu yeteneğin felsefi boyutu bakşuların kendilerine verilen bu vergiyi mükâfat olarak değil, bir yük olarak algılamasına dayanır. Toplum da bakşı vergisini ağır bir yük olarak görür*” (Bogoraz, 1914: 25; Bayat, 2006: 35).

Vergi-yük ilişkisini şu şekilde açıklayabiliriz: Vergi göreve çağrıdır ki “*vergi mükellefi*” konumunda olan şaman / bakşının, bu “yük”ü (sorumluluk) sırtlaması kaçınılmazdır. Vergi ödemekten kaçınan vergi mükelleflerinin sonunun yasalar çerçevesinde yargılanacağı gibi çağrıyı kabul etmeyen bakşılar da ağır bir şekilde cezalandırılır; bu genellikle ölümle sonuçlanır. Yani çağrı, gönüllü olarak kabul edilmez, zorla kabul ettirilir ve doğal olarak bakşılık ettirgen bir yapı biçiminden edilgen bir yapı biçimine geçmiş olur. Toplum bakşıya, hüküm giyen, irade dışı çalıştırılan kişi gözüyle bakar. Bakşılık / Şamanlık üzerine çalışan araştırmacıların büyük çoğunluğu bakşılık görevinin, ilk çağrıdan itibaren ağır sarsıntılarla, ümitsizlikle kabul edildiğinin altını çizmişlerdir.

Ata ruhlarının ya da cinlerin kışkırtıcıdan kurtuluşun olmadığı olayı seçilmiş bireylerin büyük çoğunluğu bizzat yaşamışlardır. Süymenbay Bakşı'nın bakşılık çağrısını nasıl kabul ettiğini örnek gösterebiliriz.

XIX. yüzyılın sonunda Torğay Vilayeti'nde Süymenbay denen bakşının ayinlerini kayıda geçiren Rusya Coğrafya Derneği'nin üyesi A. E. Alektrov, Süymenbay Bakşı'nın hem baba hem anne tarafında ünlü bakşuların yaşadığını ve babasının da büyük bir bakşı olduğunu anlatmıştır. Babası vefat ettikten sonra cinleri, bakşılık “görev”i ağabeyi Keregebay'a “devretmek” ister ama o, bu görevi devralmak istemez, bakşılığı reddeder ve çok geçmeden ölür. İkinci ağabeyi de bakşı olmak istemez ve o da ölür. Bundan sonra cinler Süymenbay'a musallat olmaya başlar. Bir gün develerini aramaya çıkan Süymenbay, kamışların arasında kaybolur ve karanlık çökene kadar oradan çıkamaz. Etrafına bakınırken bir de ne görsün! Sağ tarafında başlarına beyaz sarık takan kalabalığın, sol taradında ise büyük bir ordunun kendisine doğru yaklaşmakta olduğunu görür. Çok korktuğundan oracıkta bayılıp düşer. Kendine geldiğinde gece yarısı olmuş ve etrafında kimse yoktu. Evine gelip uyumaya hazırlanırken cinlerin kendi aralarında şöyle fısıldaştıklarını duyar: “*Süymenbay'ı kendimize başkan seçelim. O, insanları kötü ruhlardan arındırarak tedavi etsin. Hey, Süymenbay, bizi duyuyor musun? Git, insanları tedavi et!*” Tam o sırada çadırın başköşesinde asılı duran babasının kopuzu çalmaya başlar ve Süymenbay'ın eline

gelir. Bu olaydan itibaren ataları ve babasının cinleri Süymenbay'a hamilik etmeye başlar. Süymenbay, o zaman 30 yaşındadır (Alektrov, 1900: 31-32).

Bakşılık çağrısının kaçınılmazlığına değinen halkbilimci Özkul Çobanoğlu, çağrının seçilmiş adayı “bakşı” veya “emçi” olmaya zorladığını belirtir ve gözlemlerini okuyucularına şu şekilde aktarır: *“Bakşı veya emçi olmayı reddedenler karşı karşıya kaldıkları amansız hastalık ve benzeri durumun bir neticesi olarak öleceklerdir. Bu nedenle çoğunluk kendisine rüya yoluyla yapılan çağrıyı kabul eder ve yine rüya yoluyla bildirilen yol ve yönteme göre belli ziyaret yerlerini ziyaret edip, kurban kesme ve orada bir gece geceleme gibi bedenini ve ruhsal arınmasını tamamlayarak “görev”e hazır hale gelir”* (Çobanoğlu, 2018: 3).

Bazı seçilmiş kişilerde bakşılık kutsiyeti çocukken tezahür eder. Bu nedenle Kazak topraklarının farklı bölgelerinde “bala bakşı” adıyla tanınmış olan birçok bakşı yaşamıştır. Kazaklar arasında çocukken bakşılık kutsiyeti tezahür edenlerin sayısı az değildir. Onlardan biri XIX. yüzyılın 80’li yıllarında dünyaya gelip Kazakistan’ın Arka bölgesinde yaşamış olan Hamidolla Bakşı’dır. O, bakşılığın kendisinde nasıl tezahür ettiğini şöyle anlatmıştır: *“On yaşlarında bir çocuktum. Çocuklarla oyun oynuyorduk. Kendimi bir anda çok güçlü hissetmeye başladım. Güreştiğim arkadaşları, hatta benden büyük çocukları bile kolayca yere seriyordum. Meğersem cinler bedenime yerleşmek için beni sıkıştırıyormuş. Yani bu bakşılık kutsiyetinin bende tezahür etmeye başlamıştı. Bu olaydan sonra ün salmış Koylibay Bakşı’nın mezarlığında geceledim ve rüyamda el verildi. Böylece bakşılığa başlamış oldum”* (Tölevbayev, 2013: 186).

Tölevbayev’in vermiş olduğu bilgilerde yer alan bakşılığa geçiş sürecinde kutsal şahsiyetlerin mezarının ziyaret edilmesi, mezarları başında bir gece kalınması, rüyâda el verilmesi bakşılık görevinin kusursuz şekilde başlatılabilmesinde yerine getirilmesi gereken merhaleler, koşullardır. Bu koşullar, Çobanoğlu’nun (2018: 4) *“Kazak Halk Kültüründe Kam’dan Baksı ve Emçiye Dönüşümler”* başlıklı makalesinde şu şekilde yer almaktadır: *“...Bazı bakşı ve emçiler bu süreci tamamen rüya yoluyla -pratisiyenler bunun uyku ile uyanık arasında olduğu konusunda ısrar ederler- ve Arslan Baba gibi büyüklerin nezaretinde tamamlandığını anlatmaktadırlar”*.

Hamidolla Bakşı, sadece tedavi işleri ve gelecekle ilgili yorumlar yapmayla uğraşmadığını, ayrıca kayıp bulduğunu ve çalınan hayvanların nerede ve kimde gizlendiğini kestirdiğini de anlatmıştır. Cinlerinin kendisine kırk yıl hizmet ettiğini

dile getiren bakşı, ölümünden önce “Benim cinlerime sahip çıkacak, bu görevi sürdürecektir halefim yoktur. Bundan dolayı cinlerim benimle birlikte gidecek.” demiştir (Tölevbayev, 2013: 186).

Diğer bir kaynakta Hamidolla Bakşı'nın cinleri iyice güçlendiğinde, bedeninin kurşun geçirmediği, karnına bıçak saplanmadığı ve beline bağlanan ip iki ucundan onar kişi tarafından çekildiğinde, belinin hiç de sıkılmadığı anlatılıyor.

Bedenin her tür dış etkenlere karşı dirençli olmasıyla ilgili hususa açıklık getirmek için yine Şamanlık konusunda Bayat'a başvuruyoruz. Bayat, çağrının rast gele yapılmadığını; herkese bakşılık kutsiyetinin takdim edilmediğini vurgular. Bakşılık görevine çağrılan insanda doğuştan bu sanatın yetenek ve gizemleri gizli bulunur. Örneğin, bakşı görevine çağrılan bireyin ötekilerinkinden bambaşka bir vücut özelliğine sahip olması son derece ilgi çekicidir. Bu tür kişilerde sıradan bireylerde rastlanılmayan iki bedensel farklılık göze çarpar:

Vücuttaki özel bir delik ki buna “oybon” denilir.

Karında olan özel bir yer ki buna “kieli” denilir (Bayat, 2006: 34).

A. Popov'un tespitlerine göre üzeri deriyle örtülmüş bir tür delik olan *oybon*, bakşının bıçak, hançer, kılıç gibi keskin aletleri sapladığı, ancak kendine zarar vermediği yeteneğini sergilemek için kullandığı özel bir beden uzvudur. Böyle bir deliğin olması bakşının düzenbaz, şarlatan biri olmadığını, gerçekten de bedenine keskin aletleri saplayabilmek becerisinin bulunduğunu haber verir

Bunların yanı sıra çağrı, zayıf, hasta, az konuşan, düşünceli ve garip hareketleri ve tavırları olan insanlara da verilir. Bu ise seçilmiş insanın yukarıda bahsi geçen iki bedensel özelliğini pekiştirir durumdadır. Ayrıca seçilmiş adayın, muhakkak psikolojik bir özelliği de bulunmalıdır. Çünkü bütün zihinsel ve psikolojik ayrıcalıkları şaman / bakşı, eğitimi esnasında almış olur (Bayat, 2006: 36).

Tarih araştırmacısı ve etnograf Omarbekov'un görüşüne göre bakşılık kutsiyeti, çoğu durumda insanda 30 ila 45 yaşlarda tezahür eder. Genellikle bakşılık kutsiyetinin nüfuzunda kişi rahatsızlık geçirir. Gerçek üstü varlıklar görme, sık baş dönmesi, kol ve bacakların kasılması, ruhsal ve bedensel acılara maruz kalma, sinirli olma, insanlarda kendini soyutlama, kalabalık yerlerden uzak durma, sürekli düşünceli bir tavır gibi davranış biçimleri bakşı adaylarında gözlenen belirtilerdir. “Bakşılık hastalıkları” diyebileceğimiz bu tür rahatsızlıklar bazı kişilerde kısa süre yaşar, bazı kişilerde ise kronik şekilde görülür. Bu rahatsızlıkları her aday farklı şekilde atlatır:

Bölgenin tanınmış bakşısından el almak;

Kutsal saydıkları atalarının mezarlığında geceleme;
Bölgenin ün salmış büyük bakışının mezarını ziyaret etmek;
Uzun süre hasta yatmak ve rüyasında el verilerek iyileşmek (Omarbekov, 2015: 73).

Yaşlara göre bakışlık kutsiyetinin tezahür etmesi konusu, dünya etnografi literatüründe ise 6 ile 50 yaşlarda, bazen daha erken yaşlarda gerçekleştiği iddia edilir. Bu durumda bakışlıkta belli bir yaş sınırının olmadığını söyleyebiliriz ki bu da çağrının özel bir durum sergilediğine işaretler. Her halde görülen şu ki bakışlık kutsiyetinin belirmesi, genellikle cinsel olgunlaşma çağına, yani 20-25 yaş arasına denk gelmektedir. Ayrıca söz konusu kutsiyetin daha geç nüfuz ettiği adaylar da mevcuttur. Kazak bakışların tarih ve hayatları incelendiğinde, geç yaşta şaman / bakış olanların genellikle o kadar da güçlü olmayan şaman / bakışlar olduğunu görmek mümkündür.

Bakışlık kutsiyeti, en iyi şamanlar / bakışlar için üçten beş yaşa kadar; orta düzeyde olan şaman / bakışlar için beş yaştan dokuz yaşa kadar olan dönemde; zayıf şaman / bakışlar için ise 12-18 yaş arası başlar. Bundan sonra fiziki ve psikolojik değişimler, sarsıntılar, azaplar başlar. Bakışlık pratiğini yürüten günümüz Kazak bakışları da çağrının yaş bölümünü onaylamaktadırlar.

Kazak bakışlığı üzerine Güney Kazakistan'da alan araştırması yapan Çobanoğlu, yaş konusuyla ilgili olarak şunları belirtmiştir: *“Emçi veya bakışı gibi bir pratisyen olma sürecinde herşeyden önce “soy” son derece önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne veya baba tarafında bazı hallerde her iki yönde de geçmişte yaşamış “emçi” ve “bakışı”ların olması, bireyin “emçi” veya “bakışı” olabilmesi sürecini başlatan “ilk çağrı”yı almasında etkidir. Ölen ataların ruhları ve manevi güçleri “ervak” (ervah=ata ruhları veya ruhsal varlıkları) bireyin hayatında bazen 13-15 hatta 7 gibi genç yaşlardan itibaren çeşitli ağır hastalıklar veya “ölümden dönme” halleri ve anlarında ortaya çıkar”*¹⁶ (Çobanoğlu, 2018: 3).

Bütün bunlarla birlikte şamanlığı / bakışlığı, çağrı olmadan, yardımcı ruhları (cinleri) bulunmayan, kendi başlarına öğrenenlerin de olduğu görülür. Bu tür

¹⁶ Kazak kültüründeki 13, 25, 37 gibi 12 Hayvanlı Takvime göre 12-13 yıllık periyodlara istinaden oluşan “çağ değişim”leri bireyin hayatında önemli değişimlere açık zamanlar olarak düşünülür. Bakışı, emçi olmak için ervakı olanların büyük çoğunluğu en geç 37 yaş civarında bu süreci tamamlamış olurlar. 40 yaşını aştıktan sonra “kut” veya fırsatın ya da ervakın kaçtığı ve bakışı, emçi olunamayacağı düşüncesi yaygındır.

“bakşı”ların, taradığımız kaynakların hemen hemen hepsinde, nefsi arzularını ön plana çıkardıkları, halkın cahiliyetini kendi menfaatleri uğruna kullandıkları, yani düzenbaz oldukları ileri sürülmüştür. Bu durumu çalışmasında eleştiren felsefeci K. Şulembayev (Şulembayev, 1978: 49) de onaylar ve o tür şarlatanların özellikle İslamiyet’in yayılmasıyla daha çok arttığını kaydetmiştir. Bunlar bakşılar tasnifinde, büyük ihtimalle ancak ve ancak bakşılık tarih sahnesinde “*oyun sergilediklerinden*”, en alt sınıf olan “*zayıf bakşılar*” bölümüne dâhil edilmişlerdir.

Halk inancına göre aday; bakşı ya da emçi olacağı sıralarda, bedene yerleşmek isteyen cin ve iyeler (hamiler) tarafından sıkıştırılır. İlk etaplarda bakşı adayı ile yerleşmek isteyen cinler arasında anlaşma sağlanamaz. Çünkü bakşı adayı ilk zamanlar kendisine bakşılık kutsiyetinin yerleşmek istediğinin bilincine varamayabilir. Cinler kimi zaman adayın birkaç yıl hastalık geçirmesine neden olurlar. Bu dönemde bakşı adayı cinlerin dediklerini kabul etmeyerek bakşılık görevi üstlenmemekte epey ısrar eder ama sonunda cin ve iyelere yenik düşer ve bakşı olmayı kabul eder. Böylece hastaları tedavi eder, fala bakar ve zaman içerisinde bakşı ayinlerini de yapmaya başlar (Kondıbay, 2004: 298).

Bazı bilim adamları şamanların kendi kendine asabi-isterik bir karakter sergilediği görüşündedirler¹⁷ (Tokarev, 1964: 294). Özellikle kaydetmek gerekir ki şaman/bakşı hastalığı tipindeki hastalık, kutsiyet tezahür eden/çağrı alan bütün adaylarda; halk hekimlerinde, bakşılarda, ozanlarda, jıravlarda, falcılarda vb. görülmektedir. Ruhların/ervakların/cinlerin dilinden şiir ya da dua söyleyen, kozmik bilgileri sembolik bir dille topluma ileten, tedavi eden, gelecekte haber veren bu kişilerin durumunu hastalık adı altında değerlendirmek değil, etno-psikolojik kültür hadisesi olarak değerlendirmek doğru olur.

Şaman/bakşı hastalığını isteri, epilepsi, dengesizlik, asabilik, şizofreni, delilik olarak adlandıran eski Rus ve Sovyet araştırmacıları¹⁸ ile beraber şamanın/bakşının, aslında deli olmayıp sadece yeni statüye geçişini sağlayan bir tür hastalık olduğu fikri ilmi literatürde ağırlık kazanmaktadır. V. Haritonov’a göre şaman/bakşı hasta değil, şamanlık/bakşılık sürecinin kendisi hastalıktır. Şaman/bakşı olacak insan, beynin öyle

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Tokarev S. A., Ranniye Formı Religi i İh Razvitiye, Moskova, 1964.

¹⁸ bk. Bogoraz V. G., K Psikologi Şamanstva; Zelenin D. K., Kult Ongonov v Sibiri, Moskova Leningrad, 1936; Direnkova N. P., “Poluçenie Şamanskogo Dara po Vozzreniem Turetskih Plemyon”, Sbornik Muzeya Antropologi i Etnografi, T. 9, 1930; Ksenofontov G. V., Kult Sumaşestviya v Uralo-Altayskom Şamanizme. (K Voprosu ob Umirayuşem i Voskresayuşem Boge), İrkutsk, 1929.

bir kısmını çalışmaya mecbur eder ki bu da mutlak surette psikolojik veya fiziki bir hastalığın ortaya çıkmasına neden olur (Haritonova, 1997: 18). Şamanın/bakşının hasta olmayıp, aynı zamanda kendi gücüyle iyileşen hasta olduğu fikrini savunanlar da var. Nitekim M. Eliade'ın değerlendirmesine göre gerçekten de sakatlık, sinir hastalığı, içten gelen çağrı ya da kalıtsallık, olsa olsa bir “yeğlenişin”, bir “seçilişin” dış belirtileridir. Şaman olacak kişinin göreve “çağrılmasını” belirleyen bütün esrime olay ve yaşantıları, bir inisiyasyon (sırta erme) töreninin geleneksel öğelerini, şemasını gösterir: Acı çekme – ölme ve dirilme. Bu açıdan bakılınca, herhangi bir “çağrı-hastalık” bir sırta erdirmeye rolünü üstlenebilir, çünkü hastalığın verdiği acılar sırta eriş sırasında çekilen işkenceye karşılık gelir (Eliade, 2018: 55). Doğal olarak şaman/bakşı sıradan bir ruhi hastadan yalnız ruhlar tarafından çarpılması ile ayrılmaz, aynı zamanda o, ruhlarla kamlık zamanı ilişkiye girer, onları çağırır, geri gönderir, tek kelime ile ruhları hizmete zorlayabilir (Tokarev, 1964: 282).

Bakşı ya da emçi olmak, Türk ya da daha genel anlamda Asya şamanizminde bireyin soyuna bağlı olarak kabul etmesi teklif edilen bir misyon ya da göreve dönüşmüştür. Kendisine soyundaki “ervak”ları tarafından “kut” verilerek teklif edilen bu görevi bakşı olmayı reddeden “bakşı” adayını “kut-urmakta” ve o kişi kudurarak ölmektedir. Bakşı ya da “emçi” de “ölümle” karşı karşıya olduğu bir anda “ervak” tarafından kendisine teklif edilerek verilen görevi kabul etmemeleri halinde kaderine terk edilerek ölecektir. Ancak görevi kabul ettiği için ölümden dönen, pek çok anlatmada ölmeden ölen, ahirete veya öteki dünyaya gidip gören ve görevi kabul ederek tekrar insanlar arasında “bakşı” ve “emçi” olarak yaşayan pratisyenlerin aynı kavramsallaştırma doğrultusunda tematik, sosyal, kültürel ve işlevsel bir süreklilik gösterdiği açıktır (Çobanoğlu, 2018: 4).

Bu bağlamda bakşılık, adeta soya bağlı olarak yaratılışla birlikte dünyaya gelindiğinde devralınan “kamuya hizmet etmeyi” ve onu “korumayı” esas alan bir kutsal özün, “ervak”ın yeni etözlerde ya da bedenlerde, yeni nesilleriyle kamuya hizmet etmeye adanmasıdır denilebilir. Bu bildiğimiz “ruh göçü”nü çağrıştıran sözlerle kastımız bedenden bedene göçen/geçen bir ruh anlamında “tenasüh” değildir.

Fuzuli Bayat, şaman seçilmenin genel hatlarıyla üç yolla gerçekleşeceğini ileri sürmüştür:

Soyla geçen şamanlık görevi: Baba hattı ile olduğu gibi ana hattı ile de geçebilir. Bu durumda aileden birinin veya bir kaçının şaman olması ve ecdat şamanın kendi soyundan birini şamanlık görevi için seçmesi söz konusudur.

Ecdadı şaman olmayan birinin ruhtar tarafından şamanlık görevine seçilmesi.

İnsanın kendisinin şamanlık yolunu seçmesi ve şaman sırlarını öğrenmek için uzun bir mesafe kat etmesi (Bayat, 2006: 27).

Diğer inanç sistemlerinde olduğu gibi, şamanlıkta da iç ve dış taraflar görülebilir. Bin yıllar boyunca şamanlığın felsefi temelleri ve ritüel pratiği usta şaman tarafından adaya sözlü bir biçimde öğretilmiştir. Ayrıca şamanların rüyâlar ve cinler aracılığı ile bu mesleğin gizli sırlarını benimsediklerine de rastlanmaktadır. Bunun başlıca nedeni, mürekkep şaman gerçeklerinin (bu gerçeklik şamanlığın çok tabakalı olmasıyla ayırt edilir) rasyonel izaha uymamasıdır. Gizli bilginin mevcudluğu onunla bağdaşır ki şaman seyahatleri her zaman korkulu ve gözlenilmez olmuştur. Bu nedenle bu tür seyahatler her zaman büyük manevi güç, fiziki sağlık ve ahlaki temizlik talep etmiştir (Anjiganova, 2002: 105).

Şamanlığa geçişin alameti olan and töreninde şamanlar iyi ve kötü iyelerle aralarındaki ilişkinin sınırlarını öğrenirler. Mücadele edecekleri animistik güçleri öğrenirler. Faaliyet alanları hakkında fikir sahibi olurlar. Bu sebeple şamanlığa geçişteki and töreni şamanlık yetilerinin bağlı olduğu referansları gösteren bir kut törendir.

Şamanlığa seçilmenin büyük bir felaket, bir hastalık ya da bir buhran sonrası olması ve şamanın günlük yaşamdan kopuş göstermesi şamanlığın şizofreni ile karşılaştırılmasına sebep olmuştur (Campbell, 1995: 30). Şamandaki zihinsel bölünmenin (dissociation) psikolojik rahatsızlıktan daha karmaşık bir durumdur (Drury, 1996: 30). Bunun nedeni şamanın diğer psikolojik hastalıklardan farklı olarak kendini iyileştirebilmiş, varlığını dışa vurabilmiş, içsel dünyalara nüfuz edebilmiş ve zihinsel bölünmeyi kontrol altına almış olmasıdır. Yine benzer şekilde bir değerlendirme de şamanlık bunalımının gerektiği şekilde beslendiğinde zekayı açıp incelttiği ve ona normal yetişkinlere göre daha fazla dayanıklılık ve ruhsal canlılık verdiği şeklindedir (Campbell, 1995: 253).

Bakşılık, ecdattan evlada verilen mirastır. Sinir sistemi bozukluğu olan ebeveynler sıklıkla kendilerini bakşı, emçi, tabip bilinçli bulmaktadırlar. Demek, bir çocuğun hastalığı soydan alması normaldir. Bu durumda, kendilerini özel kalitede buluyorlar (Çekaninskiy, 1929:78). Ancak, bakşılık sadece atadan çocuğa verilen miras olarak kabul edilmez. Bir bakşının dediklerine göre, meğer ebeveyn çocuğunu bakşı olmasını isterse, sürüden bir erkek koyun seçer. Onun ipine yanmış kumaşı bağlar. Zamanı gelince kumaşı alıpkuzuya koyar. Daha doksan gün sonrakuzuyu

kesip, etini yoksullara dağıtır. Derisini mollaya verir. Kanını keçe evin yanına gömer. Kürek kemiği devenin derisine bağlayıp, baksı çocuk isteyen aileye verir. Çocuk doğarken ilk önce meme emmeden, şu kürek kemiği emer. (Çekaninskiy, 1929: 99)

Genel olarak Türk kültüründe soyla geçen ve ecdat şaman ruhunun göreve çağırdığı şamanlık ögesi daha çok kabul görmüş ve şaman folkloründe önemli bir yer oluşturmuştur.

Türk şamanlığı söz konusu olduğunda, yukarıda bahsi geçen üç şaman olma yolu bir noktada birleşir: Şaman olmak için ruhi depresyonlarla, krizlerle, nöbetlerle izlenen hastalık şaman/bakşı/kam olmanın genel kodudur.

Kısaca bakşılığa geçiş prosedürü; *hastalanma, çağrı alma, çağrıyı kabul etme, manevi olarak temizlenme, hizmete hazır hale gelme ve yetkinleşme* gibi alt başlıklarla ifade edilebilecek aşamalardan oluşur. Bilindiği gibi, Eliade'nin konuyu da bilim dünyasında meşhur eden ünlü çalışması “*Şamanizm*”den beri söz konusu aşamaların aynen başta Sibiryaya olmak üzere Türk, Altay, Moğol, Buryat hatta Asya bakşılık geleneklerinde vücut buluşudur. Ayrıca yukarıda bahsi geçen “*bakşı hastalıkları*”nın ortaya çıkması, temsili olarak “*etlerin kemiklerden*” ayrılarak temizlenmesi, bakşı olacak kişinin “*yardımcı ruhlar edinmesi*” ve ata ruhları nezaretinde eğitilip yetiştirilmesi ve en sonunda bazı geleneklerde bir koç kurban edilerek kamuya bakşı olarak hizmet etmeye başlamasıyla alakalı çok geniş bir literatür bulunmaktadır.

1.1.4. Bakşılık Geleneğinde Oyunlar (Ayin ve Törenler)

Bakşılık geleneği çerçevesinde uygulanan oyunlar (ayin ve törenler) durumlara (hastalık, eğlence, avcılık, yağmur yağdırma ve benzeri doğa olayları, geleceği yorumlama, yitik bulma, kısmet açma, fala bakma vb.) göre farklı şekillerde gerçekleştirilir. Oyunun onlarca hatta yüzlerce türüne rastlanılabilir.

“*Bakşı aynı zamanda jiraw, ozan, emçi hem de geleceği yorumlaya bilecek kabiliyete sahip*” (Kenjebayev, 1948: 42) olduğu bilinir. Kazak toplumunda bakşı tıbbi ve dinî görevler yapmaktadır. Bakşı geleneği ve sağaltıcı hizmeti Türk halklarının yaşamında önemli yer tutmaktadır. Onları hastanın yanında da, düğünlerde de rastlamak mümkündür (Divayev 1993: 23).

Bu bölümde, tez konumuz halk hekimliği üzerine olduğundan, Kazak bakşılarınca gerçekleştirilen oyunların, sadece hekimlikte, yani sağaltma sürecinde sergilenen örnekleri ele alınacaktır.

Kazak topraklarında yaşayan bakşların oyunlarını bizzat izleyen araştırmacıların günlük ve çalışmalarında geçen en ilginç, sansasyonel ve çarpıcı oyun türlerinin birkaçına yer verilecektir.

nce bakşların oyun sırasında kullandıkları araç-gereçlerden ve başvurdukları yardımcı ruhlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Araç-gereçler oyun icrasında son derece önemli bir yer tutar; oyunun etkili, kusursuz gerçekleşmesinde ve yardımcı ruhların, cinlerin, ata ervaklarının ve kut-iyelerin (hamilerin) ağrılmasında büyük rol üstlenen olmazsa olmaz tamamlayıcı enstrümanlardır. Bu enstrümanlardan istifade edilmeyen bakş oyunu dşnmek bile imknsızdır. Kazak bakşlarının oyun esnasında yararlandıkları araçları aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz. Araç-gereç türleri, başta Tölevbayev (Tölevbayev, 2013: 69) ve Abilkasımov (Abilkasımov, 1993: 127) olmak üzere diğer araştırmacıların ortaya koymuş oldukları çalışmalardan tespit edilmiştir.

Müzik enstrümanı olarak:

kopuz;
dombıra;
davul;
ıngırak.

Korkutma ve rktme aracı olarak:

asa;
kamçı;
bıçak;
hançer;
topuz;
tokmak;
orak;
tırpan;
kazma, çapa vb.

Bunlar bakşılardan başlıca araçlarıdır. Bunun yanı sıra ek olarak kullandıkları malzemeler de mevcuttur: Fala bakmak için kullandıkları 41 kumalak¹⁹, koyunun kürek ve kaval kemikleri, çeşitli muskalar, banotu (konca) bitkisi ve ardıç.

Ruhlar, bakşılardan hastaları iyileştirme oyunlarında başvurdukları yardımcılarıdır. İncelenen kaynaklarda, Kazak bakşılarının yardımcı ruhlarına genel olarak “*cin*” dedikleri saptanmıştır. Bu adlandırma bakşıya göre değişebilmektedir ki kimileri “*ıye*”, kimileri “*kişi*”, “*asker*”, “*sahip, malik*”, kimileri de “*peri*”, “*ak şeytan*” demektedirler. Bakşılardan yardımcı ruhlarına “*cin*”, “*peri*” ve “*şeytan*” demeleri İslam dininin yaygınlaşmasından sonra artış göstermiş ve bu şekilde kalıplaşmıştır. Hâlbuki İslamiyet’ten önceki dönemlerde “*ıye*” (hami) kavramı kullanılırdı.

Bakşı cinleri farklı biçimlerde betimlenir: Bazen dış görünüşleri çok korkunç kişi ve ordu askerleri şeklinde, bazen de kurt, kaplan, kartal, simurg gibi yırtıcı hayvan ve kuşlar biçiminde tasvir edilir. Cinlerin adları da vardır: Kökbarak, Temircan, Sokırım, Sarbürkit, Bostanay, Esdaulet vb. Bakşılardan en büyük ve en güçlü cinlerine “*Dev Peri*” denilir. Bu perilerin de adları bulunur.

Farklı cin türleri ile ilişki kuran bakşılar, onları tedavi ayinlerinde hastalığın türlerine göre kullanırlar ki her hastalık farklı cinler yardımıyla iyileştirilir. Demek ki her cinin kendi görevi vardır. Örneğin, Esdaulet adlı cinin görevi, cin çarpan insanları kötü ruhlardan arındırmaktır. *Erköbek Ayna* denen cin, insanlarda görülen iç hastalıkların teşhisinde yardımcı olur. *Akmaral* isimli cin ise, *Esdaulet* cin gibi hastalardan kötü ruhları kovar. *Akmaral* cin genellikle *Esdaulet* cin ile birlikte hareket eder. Bir gün *Esdaulet* cin ile *Akmaral* cin hastanın bedenindeki kötü ruhlarla baş edemeyince, Süymenbay Bakşı dev perisi olan Kazmanbet’i yardıma çağırılmış. Onun otuz ordusu varmış ve mesken tuttuğu yer, anlatılara göre, Türkiye’ymiş. Sahibi tarafından çağrılınca, mavi faytonuyla uçarak gelmiş ve kötü ruhlarla savaşarak onları bedenden defettiğinde, hasta, “*Gittiler, gittiler! Elbisemi alıp gittiler!*” diyerek kendi elbiselerini çıkarıp çadırın şanırağından²⁰ dışarı atmıştır (Basilov, 1992: 32-33).

¹⁹ Fala bakarak hastaya teşhis konulması için de kullanılan 41 adet koyun dışkıdır. Eski dönemlerde koyun dışkısı kullanıldığından bu ifade kalıplaşmıştır. Günümüzde yerini çeşitli taşlara ve fasulye gibi tahıllara bırakmıştır.

²⁰ Çadırların en üst kısmı ve temel direklerin bir arada durmasını sağlayan sepetsi örgülü çember şeklinde bulunan otağın çatısıdır.

Süymenbay Bakşı'nın *Telsarı* adlı cini de varmış. Bu cin, cinsel hastalık ve kısırlık gibi sorunlar yaşayan hastaları sağaltmada kullanılmıştır. Diğer bir cini de doksan yaşlarında o kadar iri bir yaşlı kadındır ki kendisine doksan koyunun derisi kürk olamamıştır. Bu cin adsızdır. Çağırarak için sadece “*kempir*” (*yaşlı kadın*) diye seslenilmiştir. Bu cinin görevi, soğuktan kaynaklanan hastalıkları, kırık-çıkıkları ve dâhili hastalıkları sağaltmakmış. *Körjılan* adlı cini, kadınlarda rastlanan iç hastalıklar ve bel ağrılarını iyileştirmede yardıma çağırılmış. Yılan şeklinde olan bu cinin, hastanın ağzı ve burnundan bedenine girip, bağırsakların tümünü dolaşarak hastalığı dışarı attığı anlatılmıştır. Süymenbay Bakşı'nın, bahsi geçen büyük cinlerinin yanı sıra Ersarı, Apat, Kırgı vb. küçük cinlerinin de bulunduğu ileri sürülmüştür (Tölevbayev, 2013: 67).

Kazak halk anlayışına göre bakşıların, yardımcı cinlerinden ayrı koruyucu ruhlarının da bulunduğu söylenir. Koruyucu ruhlar bakşının eski atalarından bakşılar, el veren bakşı ya da yörenin ünlü evliya kişileri olarak betimlenir.

Bakşılar, her hastalık için cinlerini yardıma çağırarak ayin yapmazlar. Ufak tefek, hafif atlatılabilen hastalıkları *üşkirüw*, *uşıktaw*, *kakturuw*, *köşirüw*, *alastaw*, *şakıruw*²¹ gibi sağaltma yöntemlerini uygulayarak iyileştirebilirlerdi. Kimi durumlarda bu tür hafif hastalıkları sağaltmak için yardımcı ruh ve cinleri çağırarak için ayin yapıldığı da görülmüştür.

Halk, bakşılara inanmıştır. Bundan dolayı bakşıların sosyal statüsü hep yüksek olmuştur. Halkın bir kısmı korkusundan saygı göstermiş olabilir. Gerçek bakşılar, kendi sanatlarına çok değer vererek halkın güvenini kazanmaya çalışmışlardır. Bu nedenle ki bakşılar ayinlerini sürekli geliştirmek zorunda kalmakla beraber halk hekimliğinin rasyonel yöntemlerini uygulamışlardır. Genel olarak bakşıların çoğunluğunun doğa, insan ve toplum gibi halk bilimlerine hâkim olduklarını dile getirebiliriz.

XVIII-XIX. yüzyıllarda Kazak bakşılığı bağdaştırıcı önem kazanmıştır. Kazakistan'ın güney ve kuzey bölgelerinde bakşı ayinleri bazen tasavvuf zikri şeklinde gerçekleştirilirdi ki bakşı ayinine gelen millet bitap düşene kadar “*Allahü*” sözünü durmadan tekrarlayarak topluca vecde gelirdi. Oysaki geleneksel Kazak bakşılığında vecde gelmek ancak bakşılarla, çok nadir durumda hastaya özgü bir

²¹ Bu yöntemlerin tanımlaması II. Bölümde yer almıştır.

harekettir. Seyirci kalabalık ise bakşı icrasından etkilenerek büyülenmiş olsa bile topluca esrimeye maruz kalmazdılar (Divayev, 1995: 307).

H. Kostanayev'in naklettiğine göre bir bakşının ayini şu şekilde gerçekleşmiştir:

Yörenin saygın bir kişininin karısını cin çarpmış ki ne gündüz ne de gece uyuyabiliyormuş. Tedavi ettirmek için bakşı çağırırlar. Bakşı, kopuzun sesini ayarlamış ve kısa bir süre çaldıktan sonra derin bir şekilde iç çekerek: *“Hastayı cin çarpmıştır. Bedenindeki cinlerden üç günde, yoksa ruhların yardımıyla dokuz günde arındırılır.”* demiş ve hastayı tedavi etmeye başlamıştır. Hastayı çadırın tam ortasına oturttu ve yüzünü bir örtüyle kapattı. Bundan sonra hastanın yanına gözü ağrıyan bir yaşlı teyzeyi ve gözüne ak düşen bir çocuğu annesiyle birlikte oturttu. Sonra kopuz eşliğinde anlamsız bir dille şiirler söyleyerek yardımcı ruhlarını çağırmaya başladı. İcraya yavaş bir şekilde başlayan bakşı, gitgide ses tonunu yükseltiyordu. Kopuzun sesi ve icrasından iyice vecde gelen bakşı, kopuzunu bırakır bırakmaz pervane gibi dönmeye başladı, olabildiğince yüksek sesle kahkaha atarak hastanın yanına geldi ve yüzüne üfledi. *“Bastır”, “çek”, “kes”, “kov”* diye bağırarak hastanın etrafına kamçıyla arka arkaya vurur. Çadırın etrafında oturan kalabalık da bakşının sözlerini tekrarlıyordu. Dışarıdaki kalabalığın kendisini kollayıp desteklediğini duyan bakşının cinleri daha da güçlenmişti. Biraz sonra bakşı iyice esriyince hastaya saldırmaya başladı; hastayı silkti, ısırıldı ve *“çık, çık”* diyerek hastanın sırtına birkaç kez durmadan vurdu. Hasta hiç tepki göstermedi, ara sıra sadece *“ah, uh”* diye figan ediyordu. Bundan sonra bakşı, başını yukarı kaldırdı ve ıslık çalarak: *“Dünyanın dört bir köşesini gezin ve davul çalarak hemen yanıma gelin!”* diye cinlerini çağırdı. Sonrasında ise bakşı yine kendinden geçti ve karnına bıçak sapladı, kor halindeki çapayı yaladı ve benzeri hareketler yaptı. Bu tür hareketleri yapması, cinlerinin geldiğine işarettir. Bakşının ayini gece yarısından sonra bitti. Kan ter içinde kalan bakşı, hem kopuz çalmayı yavaşlattı hem de ses tonunu düşürdü. Yardımcı ruhlarına: *“Hastanın bedeninden kovduğunuz kötü ruhları uzak bir yere götürüp orada bırakın!”* diye emretti. Sonra yavaş yavaş sakinleşti ve açıklama yaptı. Gözü ağrıyan tezeye: *“Siz köpeğin yaladığı bir kaptan yemek yemişsiniz. Hastalık ondan gelmiştir. Yarın gün batımından sonra su ile üfleyeceğim. İyileşeceksiniz.”* dedi. Çocuğu hasta olan kadına ise: *“Sen oğlunla birlikte daha birkaç gün geleceksin.”* dedi (Tölevbayev, 2013: 71).

Kostanayev'in vermiş olduğu bilgide, kendisine bakşı ayinini anlatan kişinin sonraki günlerde yapılan ayinlere katılmadığı, ancak son "göçürme" seansına şahit olduğu anlatılmıştır ve bakşının talimatı üzerine köpek kafatası getirilmiş ve bakşı tarafından farklı renklerle boyanmıştır. Bundan sonra bakşı, köyü gezerek birkaç evden kukla toplar. Kukla sayısı tek olmalıdır. Anlatıcının dediğine göre Kazaklar kuklayı cin-şeytanların eşkâli olarak bilirlermiş.

Gün batımından sonra bakşı, hastayı köyün dışına götürür. Yolun kenarına köpek kafatasını koyar ve etrafına kuklaları atar. Sonra hastayla birlikte kukla ve kafatasını üç defa dönerler. Geri köye gelirler. Araştırmacıya bilgi verenlerin dediklerine göre, köpek kafatasını dönerken hastaya ızdırap çektiren kötü ruhlar kafatasına göçecekmiş. Bu yüzden hasta, arkasına bakmadan oradan çabucak ayrılmalıdır (Tölevbayev, 2013: 71-72).

Bakşı oyununun (ayininin) en önemli parçası, *sarın* söylemektir. *Sarın*, bakşıların genellikle kopuz eşliğinde, kimi bakşıların ise dombıra eşliğinde, yardımcı ruh ve cinlerini çağırmak için söyledikleri şiir türüdür. Bakşı sarını kavramını ilk kullanan Ş. Valihanov'tur. Valihanov, "Tengri" adlı çalışmasında bakşıların sağaltma pratikleri hakkında bilgiler verir ve bakşı sarını ile ilgili şunları söyler: *Bakşı sarınları, Korkut'tan miras kalmış ve kopuz eşliğinde icra edilir* (Valihanov, 1985: 158).

Bakşı sarını²² diğer folklor ve edebiyat türleri gibi (masal, kahramanlık destanları ya da atasözleri) herhangi bir zamanda söylenemez; belli bir ritüeli gerçekleştirmek amacıyla sadece bakşılar tarafından icra edilir. Sarın, bakşı oyunu esnasında icra edilir ki bakşı oyununun ayrılmaz bir unsurudur. Bu unsur diğer unsurlarla birleştirildiğinde bir hareket bütünlüğü oluşur. Buna "bakşı oyunu" denilir (Orazakov, 1989: 85).

Divayev'in ortaya koymuş olduğu bilgilere göre, Kazakların halk anlayışında, hastalık insana cin, peri, dev ve su perilerinin bürudetinden gelirmiş. Bazen ölümler ervahının hışmına uğramaktan da kaynaklanırmış. Bakşının biri, cinlerin bürudetine maruz kalan hastayı şu şekilde tedavi etmiştir: Ayini seyretmeye gelen herkesin abdest almaları istenmiş. Çünkü bakşı oyunu sırasında abdestli olmak, bakşının dediğine

²² bk. Ergun, Metin (2002), *Kopuz Sarını Kazak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

göre, yerine getirilmesi gereken bir şarttır. Kalabalığı çadırın içinde halka şeklinde oturtur ve ortaya hasta kişiyi oturtur. Sonra ya atmaca, ya tavuk ya da güvercin getirmeleri rica olunur. Bu kuşlardan hangisi olursa olsun, hastanın eline verilir ve kuşu bağrına sıkıca basması istenir. Kimi durumlarda kuş yerine deve ya da köpek kafatası kullanılır. Bakşı ayini başlamadan önce ocak ateşine sapsız 2-3 adet çapa, birkaç demirden eşya da atılır. Ayin için gereken 5-10 adet çırağ, kılıç, hançer, topuz, kamçı vb. öğeler hazırlanır. Sonra bakşı, aşağıdaki sarını icra ederek oyununa başlar:

İstiñ bası bismilla,
Kurannıñ bası bismilla.
Oñday körgin isimdi,
Jaratkan jappar bir alla.
Aynalayın ey alla
Sen koldasañ, men munda
Äweden kömir tüsirgen,
Ot jakpay temir pisirgen,
Kaw körigi bapıldap,
Balğa tösi şakıldap,
Er Däwit pirim, sen kolda,
Sen koldasañ, men munda.
Tah Süleymen koday kör,
Sunak Ata koday oñday kör,
Ata pirim emes pe eñ?
Er Makam endi sen kolda.
Sen koldasañ, men munda.
Su ayağı er Korkıt,
Päleketti sen korkıt,
Baksı piri emes pe eñ?
Köziñdi sal, kolım tut.
Baksı baba sen kolda,
Men sıyındım tar jolda,
Men sıyındım sizderge,
Medet bergin bizderge,
Bere körgin bağımdı-ay,
Kuday medet bere kör,

İşin başı bismilla,
Kuran'ın başı bismilla.
Düzelt benim işimi,
Yaradan Yüce Allah'ım!
Canım benim, hey, Allah
Sen desteklesen, ben burda
Havadan kömür almış,
Ateşsiz demir kızdırmış,
Taş körüğü çakırdayıp,
Çekiş örsü şingırdayıp,
Er Davut pirim, sen kolla,
Sen desteklesen, ben burda.
Tek Süleyman, destek ol,
Sunak Ata, destekle, düzeltsene,
Ata pirim sen değil miydin?
Er Makam, artık sen destekle
Sen desteklesen, ben burda.
Suyun sonu Er Korkut,
Felaketi sen korkut,
Bakşı piri değil miydin?
Dikkat et ve elimi tut.
Bakşı baba sen kolla,
Ben yalvardım dar yolda,
Ben tapındım sizlere,
Sabır verin bizlere,
Mutluluk verin esirgeme,
Allah'ın destek versene,

Oynap turğan şağımda-ay
315-316; İnan, 1995: 136)).

Sapa sağlam halimde (Divayev, 1899:

Bu sarını icra etmekte olan bakışı bir anlık duraklar ve etrafındakilere “İlla illa ilalla” diye birkaç defa tekrar ettirir ve cinlerini çağırmaya devam eder:

Koykapta jatkan periler,
Men şakırdım, keliñder.
Bärekeledi, erlerim,
Tilegimdi beriñder,
Äskeri tuw dara Karabas,
Üyirilip konar aralas,
Kobızıñdı köterip,
Koykaptan kelşi Şarabas.
Toksan koydıñ terisi
Ton şıkpağan Şarabas.
Seksen koydıñ terisi
Börük şıkpağan Şarabas.
Kattı kıyın is boldı,
Kidirgeniñ jaramas.
Toksan koydıñ terisi
Ton şıkpağan Kökaman,
Seksen koydıñ terisi
Jeñ şıkpağan Kökaman.
Kelşi beri Kökaman!
Izğarıñnan korkamın
Toksan toğay kızırdığan
Balağın şeñgel şaldırğan
Kelşi bermen, jolbarısım
Jan ayamas joldasım.
Jazılmay kalsa bağımım,
Kelmey me meniñ namısım?
Arkadan kelgen boz ülek,
Moyınıñdı soz ülek.
Esiktiñ aldı kuba tal,
Kayırıp basın suğa sal.

Çuvalda yatan periler,
Ben çağırdım, gelin.
Afferin, kahramanlarım,
Duamı kabul eyleyin,
Askeri kahramanım Karabas,
Bir araya gelir karışır,
Kopuzunu kaldırıp,
Uzaktan gel, Şarabas.
Doksan koyun derisi
Kürk olamaz, Şarabas.
Seksen koyun derisi
Şapka olamaz, Şarabas.
Çok zor bir iş oldu,
Sessiz kalmak yaramaz.
Doksan koyun derisi
Kürk olamaz, Kökaman,
Seksen koyun derisi
Yen olamaz, Kökaman.
Gelsene beri, Kökaman!
Uğultusundan korkarım
Doksan orman gezmiş
Pantolonu dikenli çalı olmuş
Gelsene beri, aslanım!
Canım fida arkadaşım.
İyileşmezse hastam,
Namusuma dokunmaz mı?
Sonumdan gelen boz atım,
Boynunu çek sen atım.
Kapının önü büyük ağaç,
Çekip başını uya koy.

Ataňa nalet til-köziň,
Aldıma kelip oyun sal.
Kökenay degen jin keldi,
Aykaylap bärin alğa sal!
1899: 318-319; Kastanye, 1913: 122).

Lanet olsun gözüne,
Karşıma gel de bir oyna.
Kökenay adlı cin geldi,
Bağırıp herşeyi ortaya koy! (Divayev,

Bundan sonra yine duraklar ve etrafındakilere bu sefer “*Allahu, Allahu!*” diye tekrarlatır ve devam eder:

Jinniň başı Dosıbay,
Jin şakırdım osınday.
Jin äwliye kele me?
Bir-birine kosılmay.
Dawısım sağan ne boldı,
Kobızıma kosa almay?
Karağay kobız kolğa aldım,
Ak jılanday tolğandım,
Bul kobızım sınbadı,
Ğarip janım tınbadı.
On besimde jabıstı,
Jıyırmada tabıstı.
Könbes iske köndirdi,
Kuw ağaşka töndirdi.
Töbege şıkkan tört atım,
Kök kiyimdi börte atım,
Altı kulaş ala atım,
Oybay meniň boz atım.
Üyde de bar on kojam,
Kırda da bar kırık kojam,
Äsirese, jas kojam,
Tulpar degen mes kojam,
Kel tulpar, kel tulpar!

Cinin başı Dosıbay,
Cin çağırdım böylece.
Cin evliya geilr mi?
Birbirine uymadan.
Sesim sana ne oldu,
Kopuzuma uymadın?
Karaağaç kopuz elimde,
Ak yılan kadar heyecanlandım,
Bu kopuzum kırılmadı,
Çaresiz canım dinmedi.
On beşimde yapıstı,
Yirmi yaşımnda eş oldu.
Yapmacağımı yaptırdı,
Bir ağaca bağladı.
Yukarı çıkmış dört atım,
Süslü giyen boz atım,
Altı kulaç alaca atım,
Hey, benim boz atım.
Evde de vardır on hocam,
Kırda da var kırık hocam,
Özellikle genç hocam,
Yürük at gibi dev hocam,
Gel yürük atım, gelsene! (Divayev, 1899:

320-321; Kastanye, 1913: 123).

Bakşı bu sarını icra ederken bedenine birkaç kez hançer saplar, kor şeklindeki çapayı yalar ve cinlerini çağırılmaya devam eder. (Sarın çok uzun olduğundan yer vermeye gerek duymadık). Sarını icra eden bakşı o kadar coşar ki kor olmuş demirleri

yere serdirir ve yalın ayak üzerinde yürür, bir parça demiri eline alıp yalar. Yaladığında demirden “cız cız” diye ses çıkar. Sonra yanmakta olan birkaç çırağı ağzına sokar, geri çıkarır, tekrar ağzına sokar ve ağzının içinde çırağı söndürür. Hastanın başucuna gelir ve kendi gövdesine tokmakla birkaç defa vurduktan sonra kamçıyı eline alır almaz hastaya ve etrafındakilere vurur. Ama vurulan katılımcıların dediklerine göre hiç acı duymamışlar, çünkü cinler acıyı hissettirmeziş. Bundan sonra bakşı tekrar sarın söylemeye başlar. Sarın sonrası iyice şiddetlenen bakşı ellerini sallayınca 5-6 metre uzağındaki eşyalar paramparça olur. Bu eylemin harap eden, kırıp dökken cinler tarafından yapıldığına inanılır. Bakşı gitgide tamamen ekstaz haline gelir ki deve ya da boğa gibi böğürür, aygır gibi kişner, köpek gibi havlar. Bu hareketlerin, bahsi geçen hayvanlar kılığındaki diğer cinler tarafından çıkarılan sesler olduğuna inanılır. Sonrasında ise bakşı, kılıcın keskin yüzünde tek ayağıyla durur ve öteki ayağıyla hastaya dokunur. Tekrar kopuzunu eline alır ve ayine devam eder. Sonra oyunu birdenbire keserek evin ortasında eli ayağı bağlı cin çarpmış olan hastanın iplerini çözmeye başlar. Etrafında oturanlar deli hastadan korkmaya başlar. Ama deli hasta çok sakin ve uysaldı. Bakşı, tekrar sarın söylemeye başlar. Önce cinlerini çağırın bakşı, arkasından Allah ve evliyalardan yardım isteyerek sarına devam eder. Cinleri tarafından iyice sıkıştırılan bakşı, “delirir”. Gözleri yarı açık olan bakşı istediğine ulaşır. Bakşı oyunu sadece hastayı değil, herkesi telkin eder ki artık herkes bakşının komutundaydı. Bakşının “İyileşti!”, “Aferin!” dediği sözleri herkes kendiliğinden tekrar ediyordu.

Kendine gelen bakşı, kopuzunu eline alır ve bu sefer cinlerini geri göndermek için sarın icra eder:

Aynalayın dāwlerim!	Sevgili benim, devlerim!
Aynalayın bekterim!	Sevgili benim, beylerim!
Bārekeldi dāwlerim!	Afferin size, devlerim!
Bārekeldi bekterim!	Afferin size, beylerim!
Aydawşı kara aydap kayt!	Kovala haydı kovala!
Kol-ayağın baylap kayt!	El ayağını bağla git!
Şaşaw şığıp kalmasın!	Bir şey unut kalmasın!
Barın alıp jıynap kayt!	Herşeyi alıp topla git!
Ülken-kişi, ağa bar,	Büyük küçük herkes vardır,
Besikte jatkan bala bar,	Beşikte yatan bebek vardır,
Jan-jağıñdı barlay kayt!	Her tarafı takip et!

Tündiği aşık beybak bar, Kapısı açık hasta vardır,
Nazar köziñ salmay kayt! Göz koymadan dönme, git!
Äskeriñdi aralap, Askerini bir gör,
Jaralı bir kalmasın, Yaralı olan kalmasın,
Tastamay bärin alıp kayt! Kimseyi bırakma, getir! (Divayev,
1899:315)

Bu şekilde cinler gönderildikten sonra ayine son verildi.

Divayev'e bilgi verenlerden birinin dediğine göre böyle ritüel, tedavi seanslarından sonra cin çarpmış olanların büyük çoğunluğu sağlığına kavuşurlar. Şayet hastanın rahatsızlığı uzun sürmüştü ya da kötü ruhlar hastanın bedenine amansız bir hastalık bırakmışsa, bu tür hastalar tedavi edilmezmiş (Tölevbayev, 2013: 210).

Divayev'in, XIX. yüzyılın sonunda Şımkent bölgesinden derlediği bakışı şiirlerinden biri aşağıdaki gibidir:

Su başında Süleymen,	Su başında Süleymen,
Su ayağı er Korkıt,	Suyun sonu Er Korkıt,
Babalardı sen korkıt.	Ataları sen korkut.
Aydaşı bermen dāw perim.	Kovala beri dev perim.
Şakırğanda kel, perim.	Çağırınca gel, perim.
Muñlı menen jarlığa	Dertli ve üzgün olana
Sizderden medet suraymın.	Sizden destek isterim.
Sayramdağı sansız bap,	Sayram'daki sayısız ata
Otıarda otız bap,	Otılar'da otız ata,
Eñ ülkeni Arıstan bap,	En büyüğü Arıslan Ata,
Eñ kişisi Alaşa han,	En küçüğü Alaşa Han,
Sizderden medet suraymın.	Sizden yardım isterim.
Karamurt ata äwliye,	Karamurt Ata evliya,
Arğı jakta kırak bar,	Öte tarafta kahraman vardır,
Berği jakta kırak bar.	Bu tarafta kahraman vardır.
Sizderden medet suraymın.	Sizden yardım isterim.
Bektaw ata bek ata,	Bektaş Ata güçlü ata,
Beriş ata, kolday gör.	Beriş Ata, yardım et.
Şakpak ata äwliye,	Şakpak Ata evliya,
Koşkar ata äwliye,	Koşkar Ata evliya,
Sizderden medet suraymın.	Sizden yardım isterim.

Tülkibas äwliye, allahu, Tülkibas Evliya, Allahu,
Äwliye ata, äwliye, Evliya Ata, evliya,
Ayşa bibi äwliye, Ayşe Bibi evliya,
Sizderden medet suraymın. Sizden yardım isterim.
Tekturmıs ata äwliye, Tekturmıs Ata evliya,
Karahana babam, kolday gör, hu alla! Karahan Atam, destek ol, hey Allah!
Şiltene babam, kolday gör! Şiltene babam, yardım et!
Keselin tawıp berlerim, Derdini bulun, beylerim,
Jer jüzindegi äwliye, Yer yüzündeki evliya,
Kün közindegi äwliye, Güneş yüzündeki evliya,
Mağrıptağı, Maşırıptağı äwliye, Mağrıpdaki evliya,
Türkistanda Tümen bap, Türkistan'da Tümen Ata,
Aynalayın atıñnan, Değerli senin ismin de,
Tilewimdi oñday gör, Dualarımı kabul et,
Sizderden medet tileymin. Sizden yardım isterim.
Şayhı burhı duwana, Şayhı Burhı divane,
Aruwaktı jıyıp jete göy. Atına bin de çabuk gel.
Şaytan körse baylağan Şeytan görse bağlayan
Kayda bir meniñ dāw perim? Nerde benim dev perim?
Aynalayın karakus, Yavrım benim karakuş,
Jan-jağıñdı karap uş. Etrafına dikkatle bak da uç.
Bılkıldağan büyregiñnen, Ezilen gönlün de,
Mılkıldağan jüregiñnen, Ağlayan kalbinde,
Şermende kalmay baykap tūs. Düşmeden dikkatle uç.
Kelşi bermen, molda kız, Gel bana, molla kız,
Aruwak körse jaynağan, Hastayı görse sevinen,
Jin-şaytan körse baylağan, Cin şeytan görse bağlayan,
Moynına monşak baylağan, Boyununa boncuk takmış,
Şakırmasam sağıngan, Çağırmasam özleyen,
Şakırğan jerden tabılğan, Çağırdığım yerde bulunan,
Kelşi bermen, sarı kız, Gelsene beri, sarı kız,
Thüw degen sözi dāri kız, Üfleyen sözü derman kız,
Jıynaşı bermen, dāw perim, hu! Topla da gel, dev perim, hey! (Divayev,

Divayev'e bilgi veren Şımkent şehri sakini Erkinbek Ahanbekov'un anlattığına göre, kökleşmiş hastalıkları tedavi etmek için bakşı, yedi güne kadar ayin yaparak cinlerini çağırır. Hastaya, sarı keçi ya da alında beyaz benek bulunan siyah bir koyun kurban kestirtir. Etini pişirtip halka dağıttırır. Hasta ve bakşı kurban etini yemezler. Bundan sonra bakşı, hastayı köyün dışına götürür ve yolun kenarında ocak yapmak için toprağı kazıtır. Hastayı ocağın deliğinden ileri geri üç defa geçirir ve kesilen koyunun kemikleri derisine sarılarak ocağı bırakılır (Divayev, 1899: 308).

Hastalığı göçürmenin diğer bir türünde ise hayvanın kafatası al renkle boyanır ve farklı yerlerine is sürülür. Yedi kukla ve yedi çırağ (mum) hazırlanır. Sonra bakşı hastayı yedi yolun kesiştiği yere götürür ve kafatasına kuklalar ters bükülmüş olan renkli iplerle bağlanır ve etrafında çırağlar yakılır. Çırağ söndükten sonra bakşı, hastanın elinden tutarak kafatasını dönerler ve “*sattım, sattım*” diye seslenir seslenmez oradan hızlıca uzaklaşmaya çalışırlar (Divayev, 1899: 309).

Bakşı ayini ve hastalığı göçürme ile ilgili A. Vasilyev'in verdiği bilgiler de dikkate değerdir. Saralı hastalar (epilepsi) tedavi edilemediği durumlarda genellikle bakşılardan yardımına başvurulurdu. Bakşı, tavşan getirtir ve hastaya kucağına almasını söyler. Hastanın önüne iki değnek dikilir ve değneğe kırmızılı yeşilli kumaşlar sarılarak kukla bebek yapılır. Sonra atın kafatası getirtilir ve bezden yular, dizgin yapılarak kafatasına geçirilir. Bundan sonra bakşı, kendisinin önüne yere hançer ya da bıçak saplar ve kopuz çalarak yardımcı ruhlarını çağırma koyulur. Her seferinde hastanın yüzüne, kulağına üçer defa üfler, sırtına birkaç defa vurur ve avucuna kendi avucuyla üç kez vurur. Yere saplanmış olan hançeri çeker ve hastanın önce yüzüne, sonra karnına saplanmışcasına hançeri sallar. Bakşı ayini aynen böyle sabaha kadar sürer. Bakşı, şafak sökmeye başladığında kukla bebek ile atın kafatasını eline alır ve tavşanı kucağından ayırmamış halde hastayı da yanına alarak köyün bir kilometre kadar uzağındaki yolların kesiştiği yere götürür. Hastayı kafatasının üstüne oturtur ve kukla bebeği hastanın etrafından üç kez döndürerek hastaya verir. Sonra hastanın sırtına eliyle yavaşça vurarak üç defa “*göç, göç, göç*” der. Bunu takiben hasta, “*Tüf, felaket git!*” diyerek tavşanı salıverir ve ayağına kalkıp üstünü başını silker. Öylece arkasına bakmadan köyüne doğru koşar. Bakşı ise hastanın arkasından yavaş adımlarla köye doğru yürür. Kukla bebek ve kafatası orada kalır (Vasilyev, 1902: 149-150).

Yukarıdaki bakşı ayinlerinde geçen “*göçürme*” yöntemi, “*hastalanan bireyin hastalık nedenini, bu bir kötü ruhtan nazar veya göz değmesine kadar çeşitlenmelere*

uğrasa da, temel olarak tespit, tahliye ve başka bir canlı veya cansız nesneye göçürme yoluyla iyileştirmedir. Bu üç aşamalı iyileştirme sürecinde, tespit bir anlamda modern tıbbın müşahede yöntemiyle yaptığı muayeneye veya teşhise denk gelir” (Çobanoğlu, 2018: 5).

Sonuç olarak bakışı ayininin; yönetmeni ve başkahramanının bakışının kendisi, farklı folklor türlerini aynı noktaya bağlayan ortak örgüsü ise bakışı sarını olduğunu söyleyebiliriz. Bakışı ayini bir opera temsili ise, bakışı sarını libretto fonksiyonu konumundadır. Bakışı sarını, ayin esnasında sergilenen gelenek ve hareketlerin sahneleniş sırasına göre tasnif ettiğimizde, sarının aşağıdaki gibi birbirine kenetli üç öykü oluşturduğunu görebiliriz:

Pirlere tapma: Sarının giriş bölümü ki iki bölümden ibarettir: Evliya ve enbiyalardan medet umma ve ervakları (ata ruhlarını) yardıma çağırma;

Cin çağırma: Sarının gelişme bölümü ki bu da iki bölümden ibarettir: Yardımcı, danışman, hastalığa şifa bulan gibi cinleri çağırma ve büyüsel tedavi yöntemleri uygulama;

Cinleri geri gönderme: Bakışı sarınının sonuç bölümüdür.

1.2. KAZAKİSTAN HALK HEKİMLİĞİNİN TARİHİ

Hekimlik bilimi, insanoğlunun varoluşuyla birlikte yaşamakta olan halkbiliminin en eski ve en önemli dallarından biridir. Halk hekimliğini tanımlamadan ve tarihî gelişimine geçmeden önce Kazak hekimliğiyle ilgili Kazak ve yabancı bilim adamları tarafından ortaya konulan çalışmalarda, bu kavramın hangi deyimlerle adlandırıldığına dair bilgi verilmelidir. Taranan kaynaklarda Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi, söz konusu kavramın sadece tek bir deyimle değil, birkaç deyimle ifade edildiği görülmektedir. Halk hekimliği; Türkiye Türkçesinde *geleneksel tıp, geleneksel hekimlik, alternatif tıp, halk tıbbı, tıbbî folklor, folklorik tıp, tamamlayıcı tıp, yerel tıp, halk tababeti, halk sağaltmacılığı ve ev tedavisi* gibi deyimlerle adlandırılırken, Kazak Türkçesinde *qazaqı emşilik, qazahî em, qazaqılıq em, halıq emşiliği, halıqtıq meditsina, halıq meditsinası, dästürli meditsina, balama meditsina, dästürli qazaq emşiligi, qazaq şipagerligi ve eskışe em-dom*²³ gibi deyimlerle ifade edilmiştir.

²³ Kavramların kullanımı konusunda belirtilmesi ve önlem alınması gereken önemli bir nokta da şu ki araştırma-inceleme esnasında son zamanlarda Kazak basın-yayın organları haberlerinde *dästürli*

Halk hekimliği deyimiyle anlaşılan kavram, konu üzerine yapılan eserlerde farklı deyimlerle adlandırılmış olsa bile sonuçta yöntem ve işlemleriyle, kültür ve gelenek kavramlarıyla özdeş bir durumda karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yapılmış olan halk hekimliği ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, konuyla ilgili pek çok tanımların ileri sürüldüğü ancak en başta gelen tanımlamanın Türk halkbilimcisi P. N. Boratav’a özgü olduğu görülmüştür. Türkçe eserlerde yer alan tanımlardan Boratav’ın ve bu alanda değerli çalışmalara imza atan birkaç bilim adamının tanımlarını ele alacağız.

Boratav’a göre “*halk hekimliği, halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüdür*” (Boratav, 1984: 122). P. N. Boratav, kendi tanımına ilaveten hastalık kavramının da daha geniş bir anlamda düşünülmesi gerektiğinin altını çizmekte ve hastalık kavramından sadece insanın sağlık durumundan kaynaklanan aksaklıkların değil; nazardan kısırlığa, doğa dışı varlıkların neden olabilecekleri sakatlıklara kadar her türlü bozuklukları anlamak gerektiğini vurgulamaktadır (Boratav, 1984: 123).

P. N. Boratav, “*doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince*” değerlendirmesiyle halk hekimliğinin seçenek bir alan olduğunu belirtmektedir.

“*Halk sağaltıcılığı; halkın, sayrılıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla sayrılıkları geçirmek ve onları sağaltmak için kullandıkları yöresel ilaçların, büyüsel ve geleneksel işlemlerin, uygulamaların tümüdür*” (rnek, 1973: 32).

rnek ise daha kapsayıcı ve zmc bir değerlendirme yaparak, halk hekimliği ile ilgili *görüş ve inanış, yöresel ilaçlar, büyüsel ve geleneksel işlemler* değerlendirmesiyle alanın tümünü kucaklayan bir tanım denemesini ortaya atmıştır. Bu yönüyle rnek, Boratav’ın değerlendirmesinde açıklanmayan ve anlaşılır olmayan *inanış, büyü, geleneksel* gibi halk hekimliğinin temel noktalarına işaret etmektedir.

“*Halkın sayrılıktan korunmak ve sayrılığı sağaltmak amacıyla başvurduğu doğal, büyüsel ve dinsel yöntemlerin tümüne halk sağaltmanlığı denir*” (Acıpayamlı, 1978: 54).

meditsina (geleneksel tıp) kavramının *bilimsel tıp* yerine yanlış kullanılmakta olduğu görülmüştür. Bu tür yanlış kullanımlara zamanında müdahale edilmezse gelecekte halk hekimliği üzerine yapılacak olan araştırmaları olumsuz yönde etkileyebilir.

Halk hekimliğini Örnek'in tanımına benzer şekilde tanımlayan Acıpayamlı halk hekimliğinde kullanılan yöntemleri esas almıştır. Bu tanım dikkatleri halk hekimliğinde kullanılan doğal, büyüsel, dinsel araçlara yöneltmek değerlendirmesini içermektedir.

“Halkın arasında görülen hastalıklara uygulanan iyileştirme metodlarının tümü ile hastalıklar üzerine geleneksel görüşlerin bütününe halk tıbbı denir” (Yoder, 1975: 25).

Yoder'in bu tanımı ise *iyileştirme metodlarının tümü ile geleneksel görüşler* arasında bağlantı kuran bir tanım şeklindedir. Bu yönüyle Türk halk hekimliğinin yukarıdaki tanımlarına paralel bir değerlendirme taşımaktadır. Yoder'in bu değerlendirmesi, tarihî açıdan Türk araştırmacıların değerlendirmelerine göre daha eski bir değerlendirmedir.

Kazak halk hekimliğini araştırma çalışmalarına yıllarını adayan Kazak ve yabancı bilim adamlarının eserlerinde geçen tanımları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

“Halk hekimliği, babadan evlâda sözlü ya da yazılı şekilde geçen, insan sağlığının manevî ve sosyal etkilere karşı direnebilmesini sağlayan; hastalıkların adlarını bulmayı, hastalıkları önlemeyi ve yok etmeyi amaçlayan; anlamlı veya anlamsız bilimler ve kesin uygulamaların tümüdür” (Aldaşev, 1992: 6).

“Halk tıbbı, bitkiler ve hayvanlardan elde edilen şifalı ürünler ve mineral maddelerin sağaltıcı özellikleriyle çeşitli hastalık belirtilerini teşhis ve tedavi etme yöntemlerinin yanı sıra hastalıklardan korunma yollarına dair tarihî gelişim sürecinde halk tarafından önemsenen empirik / deneycilik bilim sistemidir” (Äbilqasimov, 2007: 9).

“Halk tıbbı, edinilen bilgi ve deneyimlerin birleşimi; sadece bir tedavi işi değil, aynı zamanda insanları hastalık konusunda uyararak insanoğluna doğumundan ölümüne kadar hizmet eden kültür değerlerinden biridir” (Tölendiye, 1993:7).

Kazak ve yabancı bilim adamlarının çalışmalarında, Kazak halk hekimliği ile ilgili çeşitli değerlendirme, görüş ve bilgilere geniş yer verilmiş bulunsa da kesin bilimsel tanımlama yapan sadece üç kişi olduğu görülmüştür.

Nedenini yukarıda belirttiğimiz gibi ileri sürülen tanım ve değerlendirmelerden Anadolu ve Kazakistan halk hekimliklerinin tanımları arasında büyük bir tutarsızlığın olmadığı gözlemlenmiştir.

İnsanoğlu, ilkel kabilelik çağlarda bile hastalıklara yakalanmamayı arzu etmiş ve doğanın tehlikeli güçlerine karşı korunma yollarını aramıştır. Yaralandıklarında ya

da hastalandıklarında rahatsızlıklarına em olabilecek yollar bularak birbirlerine yardımcı olmayı öğrenmeye başlamışlardır.

İnsanoğlu, yüzlerce hatta binlerce defa yaptığı denemelerin sonucunda, ilk zamanlar temel besin maddeleri olan meyve, sebze ve bitkilerin özelliklerini anlamaya başlamış ve bazılarının zararlı, bazılarının da yararlı olduğunun bilincine varmışlardır. Zaman içerisinde tıbbî yardımın ilkel kabilelik şekli ortaya çıkmıştır (Şülebeyev, 1976: 11).

İlkel insanlar din ve tılsım gibi şeylerden habersiz olduklarından nesnel gerçekliği dört unsurlu materyalizm açısından algılıyorlardı. Bundan dolayı eski dönemlerdeki tıbbî yardım da rasyonel yöntemlere dayanıyordu. Fakat zamanla insanoğlunun tıp anlayışı dinsel ideoloji ve büyüsel unsurlar etkisi altında kalarak tıbbî yardım kandırma ve büyüleme aracına dönüşmüştür. Bu duruma toplumdaki sosyal değişiklikler neden olmuştur (Şülebeyev, 1976: 11).

Şülebeyev, konuya materyalistik bakış açısından yaklaşarak *din ve tılsım gibi şeylerden habersiz olduklarından* şeklindeki değerlendirmesiyle animizmi kabul etmediğini belirtmektedir.

Aldaşev ve Älimhanov ise “*Qazaqtıñ Halıq Meditsinasınıñ Qupıyası*” (Kazak Halk Tıbbının Gizemi) adlı ortak çalışmalarında “*Animizm, ilkel kabile toplumunda ortaya çıkan tarihî önem taşıyan bir sistemdir. O dönemlerde insanlar vahşi doğanın karşısında çok acizdiler; vücut ve beyinin özelliklerinden, yani genel olarak maddi nesnelere özelliklerinden habersizdiler.* (Aldaşev, 1992: 5)” şeklindeki değerlendirmeleriyle Şülebeyev’e ait görüşün hiçbir bilimsel dayanağı olmadığını altını çizerek ona şiddetle karşı çıkmaktadırlar.

Halk hekimliğinin tarihî gelişimine bakıldığında insan aklının sınırsız bir şekilde gözlem yapma becerisine sahip olduğu görülür. Bu gözlem gücü sayesinde, geleneksel bilgiyi geliştirme gücü elde edilmiştir. Yaşamı sürdürmek ve sağlığı korumak için sağaltıcı yöntemler geliştirmeyi de ihmal etmemiştir. Tarih öncesi dönemde gerçekleştirilen geleneksel hekimlik uygulamalarında, şifacılık bir bilim olarak varlık gösterir. Şifacılığın geleneksel hekimliğin bir uygulayıcısı sayıldığı tarih öncesi dönemlerden bu güne, birçok uygarlık tedavi şekli olarak şifacılara başvurmuştur. Rivers, bu konudaki düşüncesi “*Birçok toplum, hastalıkla karşı oluşturduğu yerel tedavilerini, sadece özel niteliklere sahip kişiler tarafından yapılan ya da yapılması gereken tedavilerden farklı bir biçimde kullanır. Bu tedaviler ise “evsel” olarak kabul edilir. Bu bağlamda hafif rahatsızlık anında veya hastalığın*

ciddi boyutu ortaya çıkmadan önce herkes tarafından kullanılan yöntemlere çok yakın bir anlamda yer alır. (Rivers, 2004: 92)'' şeklinde dile getirmiştir.

Halk hekimliği yukarıda anlatıldığı gibi evsel yöntemler olarak düşünülse de birçok toplumda şifa ve şifacılıkla ilgili olarak kabul edilmektedir. Özellikle Yunan ve Roma mitolojileri incelendiğinde, şifacılığı temsil eden birkaç duruma rastlanabilir. Yunan ve Roma mitolojilerinde şifa tanrısı Asklepios'un elinde tuttuğu yılan, şifa ve şifacılığın temsilidir. Buna benzer bir başka kullanımda Türk Mitolojisinde yer alan Şahmeran'da karşılaşılır. Şahmeran Türk mitolojisinde şifa tanrıçasıdır ve birçok hastalığın tedavisinde başvurulan mitolojik varlığın temsilidir. Şahmera'nın yılan vücuduna sahip olması, Yunan ve Roma şifa Tanrısı Asklepios'un elinde yılan tutması, yılanın şifa ile ilgili tarafını gösterir. Yılan ayrıca iyi olan sağlık tanrısının da sembolü konumundadır. Bunların dışında kabile kültüründe olduğu gibi hastalara bakmak, doğum yaptırmak ve ölenleri son uykularına gönderirken ferahlatmak kadın şifacıların görevi olmuştur. Eski Yunan kültürünün, İsa'nın doğumu ile oluşan Roma kültürünün, Erken Hıristiyan kültürü ve Ortaçağdaki Hıristiyan Avrupa'sının kozmolojilerinin temelinde şifacılık bilimi yer almaktadır. Her ne kadar Grek kültürü şifacılığın, geleneksel ve modern hekimliğin temeli sayılsa da, şifacılığın temeli Sümerlere kadar gider. Sümerlerin şifacılık bilimine yaptığı katkılar, bedenin işleyişi ve hastalığa ilişkin kuramlarda saklıdır. Tüm bu şifa ve şifacılık işi, Sümerlerden ticaret yolu ile Fenikelilere, Mısırlılara ve Greklere geçmiştir (Achterberg, 2009: 4-18). Tüm bu anlatılanlara genel olarak bakıldığında, geleneksel hekimliğin ya da halk hekimliğinin şifacılıkla birlikte anıldığı zamanlardan bugüne gelindiğinde pek fazla değişiklik olmamakla birlikte, geleneksel hekimlik sadece vücudu iyileştiren bir tedavi yöntemi olmaktan çıkmıştır. Bunun yerine vücudu ve ruhi durumu birlikte tedavi etmeye çalışan bütüncü bir sisteme dönüşmüştür.

İnsanlık tarihi kadar eski olan halk hekimliği, ilkel toplumlardan gelişmiş uygarlıklara kadar insanın sağlıklı ve uzun yaşama isteğinin bir sonucu olarak doğmuştur. Bu istek, mimaride, müzikte, edebiyatta, kısacası insanoğlunun yarattığı bütün eserlerde açık veya gizli bir şekilde kendisini göstermektedir. Yüzyılların birikimi olan sözlü edebiyat ürünlerimizde ecdatlarımızın tedavi yöntemlerini ve uygulamalarını görmekteyiz. Destan, halk hikâyeleri, masal ve efsane gibi halk anlatılarında ecdatlarımızın yüzyıllar önceki yaşam tarzlarını, gelenek göreneklerini, duygu ve düşüncelerini bulduğumuz gibi onların sağlık konusundaki düşünce ve uygulamalarını da görmekteyiz. Bunların bir kısmı inanç kaynaklı iken bir kısmı da

akli ve bilimsel yöntemlerle yapılmaktadır. Türk halk anlatılarında görülen bir kısım sağaltma uygulamaları o günün şartlarında imkânsız gibi görünse de günümüzde bu uygulamalar sıradan ve basit olarak algılanmaktadır.

Günlük hayatımızın vazgeçilmezleri arasında yer alan halk hekimliği, Türk kültüründe o kadar etkili olmuştur ki hayatın her dalında kendisine yer bulmuştur. Bu husus sadece halk edebiyatında değil, zaman zaman eski Türk edebiyatı ve günümüz edebiyatında da insanların ilgisini çekmiştir. Galiba bunun en güzel örneği ilk sözlüğümüz olan *Divanü Lügat'it Türk*'tür. Divan'da, halk hekimliği karşılığı olarak iki kavram geçmektedir. Bunlardan birisi ilaç anlamına gelen “em”dir (DLT I: 38-3; 95-13; 407-28; DLT II: 363-19; DLT III: 157-7). Diğer kavram ise eczacı, ilaç yapan adam anlamına gelen “emçi”dir (DLT I: 38-4; “*Emçi anğar ot atadı (Hekim ona ilaç yaptı)*” DLT III: 252-12).

Günümüzde Türk dünyasının büyük çoğunluğunda halk hekimliği ve eczane karşılığı olarak “em” ve “emhane” kavramlarının kullanıldığını hatırlatmak isteriz.

İlk İslami eserler içerisinde önemli bir yeri olan *Kutadgu Bilig*'de de ilaç yerine “em”; tabip yerine de “emçi” denilmektedir.

Edebiyatımızın paha biçilmez ortak mücevheri *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de halk hekimliğinin, diğer eserlerde benzeri görülmeyen örneklerine yer verilmiştir. Eserde karşılaştığımız halk hekimliğiyle ilgili hususlar, o dönemin yaşam kültürüyle de yakından ilgilidir.

Kazak bilim adamları *Dede Korkut Hikâyeleri* eseri ile ilgili yüzlerce çalışmaya imza atmışlar ama ne yazık ki eserde yer alan halk hekimliği konusu bilimsel açıdan hiç incelenmemiştir.

“*Babası Dirse Han tarafından vurulan Boğaç'ın yanına boz atıyla Hızır gelir ve oğlanın başını üç defa okşar ve “Korkma, oğlum! Bu yara seni öldürmez. Yaranın merhemi dağ çiçeği ile annenin sütüdür!” der ve kaybolur. ...Annesi, kendisini bulduğunda “Boz atıyla Hızır geldi ve başımı okşadıktan sonra ‘Bu yara seni öldürmez. Yaranın merhemi dağ çiçeği ile annenin sütüdür!’ dedi ve kayboldu.” der. Bunun üzerine annesiyle birlikte gelen kırk kız dağa çıkar ve yıpar (mis) kokulu dağ çiçeği toplarlar. Annesi memesini sıkar ama süt çıkmaz. İkinci kez sıkıldığında da süt çıkmaz. Üçüncü kez sağdığına ise süt çıkar. Bir tabağa sütünü sağmaya devam eder, sütüyle birlikte kan akar. Süt ile un haline getirilmiş dağ çiçeğini karıştırarak oğlunun yarasına sürer. Boğaç iyileşir ve atına oturur*” (Konıratbayev, 1986: 17-18).

Burada dikkatimizi çeken nokta, Türklerin çok eskiden anne sütünün yararını bilmesi meselesidir. Anne sütünün günümüzde de kimi rahatsızlıklarda kullanılıyor olması bunun tartışılmaz kanıtıdır. Örneğin, çoğunlukla çocuklarda görülen kulak akıntısını durdurmak, bebeklerin burun tıkanıklığını gidermek ve göz batmasını sağaltmak için anne (emzikli kadının) sütü damlatılır. Bu durum Türk halkları arasında anne sütünün sağaltma amacıyla ne kadar uzun zamandır kullanıldığını ortaya koyar niteliktedir²⁴.

Anne sütüyle sağaltma konusu Kazak halk masalı “*Jartı Töstik*” masalında da geçmektedir: “... *ejderhayı yenen kahraman yiğit, ejderhanın ısırığından zehirlenir ve kötüleşir. Yiğidi annesinin sütüyle tedavi ederek iyileştirirler*” (Kondıbay, 2004: 305). Tedavinin yönteminden bahsedilmese bile anne sütünün bir panzehir yerine kullanıldığını görmekteyiz. Kondıbay, bu hususun birçok Kazak halk anlatılarında yer aldığını bildirmiştir.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin XVI. yüzyılın başında yazıya geçtiğini kabul edersek, Türkler arasında anne sütünün yararının dört yüz yıldan bu yana bilindiğı sonucuna varabiliyoruz. Bu da Türk kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. İkinci önemli konu çiçeklerden yararlanmadır ki bu da ilaç hammaddesinin esasını teşkil etmektedir. Bugün de gerek Kazakistan’da gerekse diğer Türk boyları arasında hâlâ çiçeklerin kurutulduktan sonra otaçı (atar, emhane, dermanhane) dükkânlarında satıldığını yakından bilmekteyiz.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Hikâye’de, *Karacuk Çoban* kâfirlerle savaşırken yaralanır ve kâfirlerin leşinden ateş yakarak üzerindeki keçe kepeneginin parçasından isli kül yapıp yarasına basarak tedavi olur. (Konıratbayev, 1986:24)

Sözü geçen tedavi yöntemine benzer bir pratik bugün için de geçerli olup Kazakistan’ın bazı kırsal kesimlerinde kanın durdurulması için uygulanmaya devam etmektedir.

Benzer uygulama Sovyet Dönemi Kazak Edebiyatı ürünlerinden B. Nurjekeyev’e ait “*Bir Ökiniş Bir Ümit*” (Bir Pişmanlık Bir Umut) adlı aşk romanında da geçer: Ninesi, dizinden yaralanan torununun yarasına eski bir keçeyi yakarak basar. Eski keçenin yeniäine göre daha etkili ve yararlı olduğı da anlatılmıştır. (Nurjekeyev, 2016: 38)

²⁴ Günümüz doktorları, anne sütünün kulak ve buruna damlatılmasının sağlığa zarar verebileceğini ileri sürmekte ve bu uygulamayı desteklememektedirler.

Yaraya kül basma yöntemi, Kişibekov'un kaleme aldığı *Kazak Mentalitesi* adlı araştırma çalışmasında da geçmektedir: *Eskiden hekimler, tansiyon yüksekliğinde hastanın alını ya da burnunun ucunu çakısıyla keserek kan akıtır ve koyu kırmızı kan al renk almaya başladığında kanı durdurmak için yanık keçe ya da keçe külü basarlardı* (Kişibekov, 1999: 123).

Hiç şüphesiz *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden sonra Türk sözlü kültüründe önemli bir yeri olan halk hikâyelerinde de halk hekimliğinin örnekleriyle karşılaşmaktayız.

Halk hikâyelerinde kahramanların, ölüme çare arama, ölümsüzlük ilacı yapma, vb. özelliklerine de rastlanır. *İbn Sînâ Hikâyeleri*'nde de ölüme çareyi *İbni Sînâ* bulmuştur. 57 yıllık hayatı boyunca pek çok ilim dalı ile uğraşan *İbn Sînâ*, incelenen hikâye varyantlarında hastalarını, tıbbi tedavilerin yanı sıra çeşitli maddelerin karışımı ile de sağaltmaktadır. *İbn Sînâ Hikâyeleri*'nin pek çok varyantında *İbn Sînâ*'dan, "*Bağdat'ta ilm-i simya'da mâhir Ebu Ali adlı hekim*", "*Hakîm Ebu Ali Sînâ*" ünvanı ile bahsedilir. Ölümsüzlük ilacını bulan Ebu Ali Sînâ, yedi şişelik bir ilaç yapar ve belli uygulamalardan sonra öğrencisine, kırk gün ara ile bunları üzerine dökmesini söyler. Öğrencisi Câmâs Hakîm, Ebu Ali Sînâ (*İbn Sînâ*) ölünce onun dediği gibi, cesedini dibekte dövüp, hamur gibi olunca bir miktar su ile kazana koyar ve şişeleri kırkar gün arayla üzerine döker. Bunun üzerine ceset yahni, et şekline girer. Câmâs Hakîm daha sonra bunları kalıba boşaltır ve etin derisi olan bir beden şekline girdiğini, hatta konuşarak son şişeyi de dök anlamında "*biraz biraz/ birin birin*" demeğe başladığını görür. Bunun üzerine şöhret hevesine kapılan Câmâs Hakîm, yedinci şişeyi dökmeyerek hocasını yarı diri bırakır. (Şenocak 2005: 326).

Hikâyenin Kazak varyantında Galisînâ (*İbn Sînâ*) öldükten sonra ilmini vasiyet ettiği öğrencisi Câmâs Hakîm, önce hocasının bedenini sarıp, parçalara ayırır ve kanlarıyla birlikte hamur oluncaya kadar kaynatır. Üzerine ilaçları döküp kırk gün terbiyelenmesini bekler. Onun "*varız varız!*", "*yandım!*" şeklindeki konuşmalarını duyup, son şişeyi dökmez ve onu yarı diri bırakır. Galisînâ'nın ölümsüzlük ilaçlarının, Hamam-ı Nazar'da yıldız şeklindeki şişelerde bulunmuş olması dikkat çekicidir. Kazak halkının inanışına göre "*Yedi yıldız, ana karnındayken çocuğa güç vermektedir!*" Galisînâ'nın yeniden dirilmesini sağlayacak olan ölümsüzlük ilaçlarının yıldız şeklinde olması anne karnındaki gelişimi tamamlamaya yardımcı olan enerji kaynağı olmasıyla ilgilidir. (Şenocak 2005: 326).

Günümüzde zayıflama ilacı veya uzun süre açlık hissetmeyi engelleyen haplar oldukça revaçtadır. İbn Sînâ Hikâyeleri'nde de kahramanlar, bir yıl boyunca kalacakları mağaraya girmeden önce tok tutan haplar hazırlarlar. Ceylan ciğerinden kavurma, yumuşak bağırsağından böbrek yapıp pişirirler. Daha sonra bunları badem yağında mayalayarak, güneşte bırakırlar. Ceylanın ciğerini kurutup, badem yağıyla karıştırırlar. Ardından bunu tekrar güneşte kurutup, kırk gün sonra fındık şeklinde yuvarlayıp haplar yaparlar. Bu hapların en büyük özelliği bir tane yenildiğinde, kırk gün boyunca yemek ve su ihtiyacını karşılamasıdır. (Şenocak 2005: 326).

Genç kalabilme, dirilik ve güzelliğini kaybetmek istememe insanoğlunun en büyük hayalidir. Halk hikâyelerinde, bitkilerle tedavinin yanı sıra dualarla da tedavi yöntemleri önemli bir yer tutar. *İbn Sînâ Hikâyeleri*'nde daha çok İbn Sînâ'nın olağanüstü özellikleri, buna bağlı olarak da dua ve sihre dayalı tedavilerinden bahsedilir. Varyantlarda Ebu Ali Sînâ, Helvacı Ali'nin yaşlı annesini, üzerine dua okuduğu gömleği giydirerek, yirmi beş yaşında genç bir kadın yapar. Bu özellik İbn Sînâ'nın evliya şahsiyetinin bir özelliğidir. Farklı bir varyantta Âbil-Hârîs'in (Ebu Ali Sînâ'nın kardeşi) kırk çam ağacına efsun okuyarak ortaya çıkardığı adamlara bir hamam yaptırır ve bu hamam, her derde deva olmaktadır. Yine aynı varyantta Galisînâ'nın (İbn Sînâ) efsun ile ortaya çıkardığı olağanüstü güzellikteki altın yapraklı ağaçları, mis kokulu çiçekleri olan bahçeyi görenler gençleşmektedir. (Şenocak 2005: 320).

İnsanoğlunun hastalıklarının çoğu psikolojik kökenlidir. Halk hikâyelerinde İbn Sînâ'nın da hastalarını daha çok terapiyle, sihir/efsun ile iyileştirmeye çalıştığı görülür. Ebu Ali Sina'nın (İbn Sînâ) şehir dışında kurduğu olağanüstü evlerin suyundan içenlerin ağrısı, sızısı kalmamaktadır. (Şenocak 2005: 320).

Bilindiği gibi *İbni Sinâ Hikâyeleri* hem yazılı, hem de sözlü kaynaklarda bilinmektedir. İbni Sinâ hekim olduğu kadar aynı zamanda o dönemde müzikle tedavinin yollarını deneyen bir psikiyatristtir. O, sadece hekimliği ve hikâyeciliği ile değil zaman romanlaşmış hayatıyla da dikkati çekmektedir. İbni Sinâ Hikâyeleri üzerinde bir doktora tezi hazırlayan Ebru Şenocak'tan öğrendiğimize göre onun hakkında hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında romanlar yazılmıştır. Şenocak'ın doktora tezinden yararlanarak romanlardaki hekimlikle ilgili bilgileri de burada vermek istiyoruz.

“Boğaz ağrısı, ateş, ses kısıklığı, öksürük nöbetleri, nefes alamama hissi olan hastanın ateşte yakılan hançerle boynun başladığı yerde deri bir parmak kadar

delinir. Bambu kamışı yakarak siyahlaştırılır ve açılan deliğe konulur ki et kaynayıp kapanmasın. Hasta 2-3 gün sırtüstü yatar. Yara dikişle kapatılır. Dövülmüş afyon tanesi, bal, ban otu karıştırılarak bir macun hazırlanır. İlaç sertleşince makattan verilir. İbn Sînâ soluk borusu açıp, gırtlığa boru sarkıtan ilk mûcid olarak kabul edilir” (Şenocak 2005: 320).

“Yara, kor ateşte yanmış bıçakla dağlanarak üzerine kına ekilir. Kına, yaranın çabuk kapanmasını sağlayacaktır. Mersin yapraklarının çay gibi içilmesi de ağrıyı dindirmesi içindir” (Şenocak 2005: 320).

“İbn Sînâ'nın kâinattaki varlıklar hakkındaki engin bilgisini, tıp alanında da değerlendirir. Atından düşerek sinir sistemine aldığı darbe sonucu sinirleri felç olan bir albayın tedavisi için önerdiği görüş dikkat çekicidir. Hint denizinde Arapların “reade” dediği özel balık türünün, avını yakalamak için, sahip olduğu bilinmeyen ışını avına göndererek, onu bir süre hareketsiz bıraktığını, böylece onu yakaladığını anlatır. Bunun üzerine elektrik gücünden faydalanılarak özel bir cihaz yaptırılır. Balıklardaki itici gücü çeken bu cihaz, sinirleri gevşek ve kasları titreyen hastaların tedavisinde kullanılır. İbn Sînâ'nın öğrencisi cihazı gördüğünde bunun, sihirbazlık, hokkabazlık, büyüçülük olduğunu düşünür” (Şenocak 2005: 321).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Türk dünyasında *em*, *em-dom*, *däriw* vb. adlarla bilinen halk hekimliği, insanlığın varoluşundan bu yana uygulanan bir tedavi şeklidir. Bilimsel tıbbın gücünün aciz kaldığı yerde halk hekimleri; emşiler, tâwipler, hocalar, sınıkçılar devreye girmekte ve kendilerine göre bir tedavi işlemini uygulamaktadırlar.

Bir dönemin roman ihtiyacını gören halk hikâyesi metinleri aynı zamanda bir folklor ansiklopedisidir. Eğer Dede Korkut Hikâyeleri yazılmasaydı biz anne sütünün, kır çiçeğinin yararını nereden bilecektik. Eğer elma yiyerek hamile kalma motifini halk hikâyelerinden görmeseydik, elmanın üreme sembolü olduğunu nasıl tespit edebilecektik? (Alptekin, 2012: 19)

Kazak halk hekimliği tarihinin derinlere kök saldıgını kanıtlayan bilgilerin sayısı arkeolojik kazılar sayesinde gün geçtikçe artmaktadır. VI yüzyılda inşa edilen Karabiye Kurganı'nda bulunan insan kafatasında delik olduğunu gören kazı bilimciler, incelenmesi için kafatasını antropologlara gönderirler. İnceleme çalışmaları, deliğin bir trepanasyon ameliyatı sonrası oluştuğunu ve hastanın da ameliyattan sonra uzun yıllar yaşadığını ortaya koymuştur. Oysaki kafa ameliyatı yapmak, tıbbın ancak yeretince geliştiği durumlarda gerçekleştirilebilecek son derece tehlikeli ve zor bir

işlemdir. Bu, atalarımızın 14 asır öncesinde bile trepanasyon gibi çok büyük ve zor bir ameliyatı gerçekleştirebildiklerinin kanıtıdır (Sänik, 2017: 272).

1980’li yılların başında, VII yüzyıla ait bir kurganda bulunan insan iskeletinin bir bacağının dizden aşağı kısmının kesilmiş olduğu ve birkaç yıl da ahşap protez kullandığı haberi bilim dünyasına duyurulmuştu. Bu haberden halk hekimlerinin amputasyon ameliyatını da başarılı şekilde gerçekleştirdiklerini anlayabiliriz (Sänik, 2017: 273).

Bu bilgiler bize, eski dönemdeki Kazak halk hekimlerinin ne kadar deneyimli olduklarının yanı sıra tıp bilgileri ve anlayışlarının da o kadar üstün derecede olduğunu göstermektedir.

Hastalık ne zaman ortaya çıkmış ve sebepleri nelerdir? İşte bu sorular insanoğlunun zihnini çok eski dönemlerde bile meşgul etmiştir. İnsanlığın gelişmesiyle birlikte toplum da kalkınmıştır. Oysaki toplumun kalkınması bilim ve kültürün gelişmesiyle sıkı bağlantılıydı. İnsanoğlu ise kendi toplumsal kalkınma seviyelerine göre doğa olaylarını, yaşam imkânlarını ve sağlıklarını entelektüel açıdan kavramaya çalışmışlardır. Halk hekimliğinin tarihî gelişimi derin bir şekilde ele alınmış olsaydı yukarıda bahsi geçen sorunların bilincine varılabilirdi. Bu şekilde tarihî dönemler açısından ele almak, halk hekimliğinin kendine özgü gelişim özelliklerini, bilhassa yarar ve zararlarını, belirlemeye ve binlerce yıl aksatılmadan nesilden nesile geçerek zamanın şartlarına göre nasıl geliştiğinin gizemini anlamaya da imkân sağlayabilir.

Eğer halk hekimliği üzerine derin bir araştırma yapılacaksa sözü geçen tarihî metod uygulanmalıdır. Kazak halk hekimliğinin tarihî kökü diğer milletlerin tıp tarihleri kadar çok derinlere kadar gitmektedir. Bu sorunu; eski dönem ölçütlerine göre ele almak bir yana, son birkaç yüzyılda ortaya atılan yazılı kaynaklar olmadığından, sınıflara ayırarak inceleme işini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak halkın ağzında dolaşan kulaktan dolma anlatı ve bilgilere atıf edilmektedir. Yer yer atıfta bulunduğumuz XIX-XX yüzyıllarda yaşayan kimi gezginler ve budunbilimciler tarafından kaleme alınan yazılar bile herhangi bir bilimsel değeri taşımamaktadır. Çünkü onlar da tanık oldukları vakaların doğruluğunu araştırıp incelemeksizin kaydetmiş ya da başka birinin ağzından yazmış gibidirler. Hatta günümüzde bile halk hekimliğiyle ilgilenenlerin çoğu halk arasında söylenen bilgilere bilimsel yaklaşımdan, sadece duyduklarına kanaat getirmekle yetinmektedirler.

1.2.1. Kazakistan'da Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kazakistan Halk Hekimleri Derneği'nin verilerine göre Kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalar sayısının 600'den fazla olduğu belirtilmektedir. Fakat bu çalışmaların büyük çoğunluğu, yukarıda da belirtildiği gibi herhangi bir bilimsel değer taşımamakta; halkın ağzından kaleme alınan anlatı ve bilgiler temelinde hazırlanan çalışmalardan ibarettir. Bunun yanı sıra birçok çalışmanın da Doğu Türkistan'da yaşayan Kazaklar tarafından ortaya konulduğu bildirilmiştir. Bu çalışmaların tamamı verilemeyeceğinden diğerlerine nispeten bilimsel dayanağı olan ve hekimlikte daha çok tercih edilen çalışmalar verilecektir.

1.2.1.1. Kitaplar

POYARKOV, O. (1899), Karakırgızskiye Legendi Skazki İ Verovaniye, Pişpek.

Kazak Bozkırlarından geçen seyahatçilerin halkın yaşam tarzına olan merakından tutan günlük yazmalarında: Karakırgızların inançlarından hangi hastalıkların çok olduğunu anlama bilimiz diye karşılaştığı hastalıkları sırayla anlatır:

1. Sıtma ve Titreme (Bezgek veya kaldıratma): Karakırgızlarda *Kaldıratma* adını alan sıtma sözü, Ruslardan alıntı kelimedir. Sırma Kırgızlarda da, Karakırgızlarda da vardır. Anlayışa göre, o kara cinden gelen hastalıktır. Şeytanın karışmasıyla yemekten insana geçen hastalıktır. İlk önce sadece su ile tedavi etmiştir. Sonra boynuna çok pahalıya molla, imamlardan alan muskayı takmıştır. Ruslardan gelen kınanın hataya sürülmesi çok yararlıdır. Bu hastalık sonunda hataya uçuk çıkarmış ve akciğer hastalığına yakalanmıştır.

2. Kızamık (Qızılşa) Hastalığı: İnsan ölümüne neden olmuştur. Böyle hastalıkları nabız tutarak bilen bilgisiz tabipler, hastayı su ile tedavi etmeye çalışmıştır. Ne kadar acı çekse de Karakırgızlar sabırlıdır. Halk henüz çok ciddi bir salgın ve bulaşıcı hastalıkları anlamadığı için *Kalafa* veya *Nafat* demişler. *Tanrı'nın buyurduğu buydu demişler.*

3. Kuş gürültüsü gibi baş ağrısı: Dua okuyup üfleterek tedavi etmişlerdir.

4. Çiçek Hastalığı (Şeşek): Karakırgızlarda yaygın olan halk arasında çok felaket getiren bir hastalıktır. Su ile tedavi edip kurban kesmişlerdir. Çiçek hastalığı ile hasta olanları özel dikilmiş çadıra ayrı tutmuşlar ve yanına eskide çiçek

hastalığı ile hastalanmış bir yaşlı adamı koymuşlardır. İnsanların gelip gitmesi yasaklanmıştır.

5. Kulak iltihabı (Bulaq): Kulaktan çıkan irin hastalığıdır. Karakırgızlar şeytanın gönderdiğine inanırlar. Gençde de, yaşlıda da rastlanabilir. İki mumu yakıp suya dua okurlar. Daha sonra onunla kulağı yıkarlar. Bu hastalık insanı öldürmez, ama kulak sağır olur.

6. Epilepsi (Mayçime): Hastanın eklemeleri çekilir, yüzü bir tarafa eğilir. İnsan sonbahar veya güz aylarında bayılıp düşer. Tabipler bu hastalığı ilk önce bol süt verip tedavi ederler. At yağını eritip şeker katarak içirirler. Aç karına içilmelidir. Bu hastalığın ölüme neden olduğu anlatılır.

7. Kulyana frengi (Qulğana): Kemiğin çürümesidir. Az miktarda hastaya cıva içirip tedavi edilir. Halk arasında çok rastlanan bir hastalıktır. Karakırgızlara göre, frengi ile hastalananların çoğu epilepsiyle de hastalanıp ölür.

8. Uyuşmak: İnsan vücudunun uyuşması, insan vücudundaki kan dönüşümüne şeytanın engel olmasıdır. Böyle bir durumda hastanın alnına, dudağına ve yüzüne yumuşak kamış sürmüşlerdir. Vücuttaki zararı böylece kovarız diye inanmışlardır. Hasta insan kavga etmemeye çalışır. Yoksa şeytan gelir diye inanmıştır.

9. Alaca İp hastalığı: Burada Karakırgızlar'da *Alaca İp* denilen hastalık hakkında şunları söylemek istiyorum. Bu ayak ve elin tırnağını saçımdan almaya bağlıdır. Yemeğe düşecek yerde alınmamalıdır. Eğer yemeğe düşerse, insan halsizleşir, iştahı olmaz ve sürekli yatar. Baksılar gelir, karaciğer veya akciğer ile "aldı yedi çık" diye hastaya vurur. Emci, sufi, imamı çağırrsa da bu hastalığa hiç şifa bulunmamıştır.

VULFSON, Emiliya (1901), Kirgizi, Moskova: S. Kurpin Basımevi.

Tarihin belli bir döneminde Kırgız olarak adlandırılan Kazaklar hakkında kendi gördüklerini yazıya geçiren bir eserdir.

Bu çalışma aşağıdaki 7 bölümden oluşmaktadır:

1. Kırgızlar nasıl geçinir? Kırgızların göçebe hayatından, Kırgız kelimesinin kökeninden ve örf adetlerinden bahsetmektedir.

2. Kırgızların inanç kültürü, düğün geleneğinden bahsedilmektedir. Bökey Ordasının hanı Jañgir ne kadar Tatar mollalardan derse almayı zorunlu hale getirselere de halk arasında tılsıma güce inanırlar. Hastalık insanı kötü ruhlardan geçtiğini düşünerek hastalıktan iyileşmeleri için kendileri kutsal saydığı taşlarındaki simgelere

taparlardı. Bazı yerlerde hayat ağacı diye kendilerince değer verdikleri ağaçlara gidip sağlığına kavuşması için dua ederlerdi.

3. Kazakların Çadırda yaşadığını ve boya yapılmış, kaliteli deriden pahalı elbiseler giydiğinden bahsedilmektedir. Giyimleri ipek kumaştan, hayvan derisinden ve yanında da gümüş hançeri olduğunu belirtir. Bayan ve erkeklerin boynunda üç bürçekli muskası olduğu yazılmıştır.

4. Kırgızlardaki şarkı sanatı: Ev halkından biri hastalanırsa Kırgızlar eve bakşıyı davet ederler. Elinde kopuz, ona da farklı ses çıkaran *çingirlek* asılı bakşının hastanı tedavi ettiğinden bahsedilir. Hasta Kırgızın çok sabırlı olduğunu söyler. Bakşı hasta için kurban kestirir ve hayvanın sıcak akciğeri ile döverek tedavi ettiğine rastlamıştır.

5. Kırgızlar çok erken yaşta evlendiklerinden bahsedilmektedir. Düğünlerde aşırı bir derecede yemek olduğu anlatılmıştır.

6. Hayvancılıkta geçinen Kırgızların verimli topraklarına Ruslar yerleştikten sonra halkın fakirleştiğini fark ettiğini anlatmıştır.

7. Kırgızlarda çocuk terbiyesine çok önem verildiğini ve çocuklarına genç yaşta at binme kültürünü öğrettikleri yazılmıştır.

BIK, İ.M. (1927), Tāvıbı Kow Da Doktoru Çağır, Taşkent.

Bu çalışma Soviyet döneminde Halk emçileri ve bakşılara yazılmış bir kitaptır. Tabipler, tembel, başkasının sırtından geçinenlerdir. Bakşılar, emçiler Kur'an ayetleri okuyarak üfler, suya dua okur, kopuzla oynar vb. yöntemlerde tedavi ederler. Tabipler ise, düşüp yaralanan kişinin başından yerden toprak alıp döndürürler, bu ne biçim tedavi, bu nasıl tedavi olur? Tiksinmiş hastanın ayağını tuzlu ılık suya koyarlar. Sıtma olan kişinin boynuna çekirge koyarlar, yani bu mikroplar insan bir şeyden korktuğunda geçer derler. Korkmakla tedavi edilmez. Bilgisiz tabiplere aldanmamalıyız. Onlar hastalığı arttırıcılarıdır.

Halk hekimliği hayat tecrübesinin sonuçlarıdır. Halk hekimliği tarihi tabipçilikle ilgilidir. Biz halk hekimliği ve tabipçiliği birbirinden ayırmalıyız. Halk hekimliği, yıllarca derlenmiş tecrübeler sayesinde tedavi etmektir. Tabipçilik ise, halkı kandırmaktır. Tabiplerin doğru tedavi edemediğinden ölen veya sakat olan insanlar çoktur. Böyle insanlara zarar veren tabipleeri cezalandırmak gerekir. Böylece yazar kitabında halk hekimliğine tamamen karşı olduğu hakkında açık açık yazmıştır

ÖMİRBEKULI, Kabatay (1974), Ğajayıp Emşı, Almatı: Jazuwşı Basımevi.

1. Olağanüstü Emçi (Hekim)
2. Kuşçu Şora ile İlgili Efsane
3. Ävezhan'ın Masalı
4. Usta Atıcı Musa
5. Akılbay Hekim
6. Rüya Gören Padişah ile Hazırcevap Çocuk

ĞABDULLİN, Mälik (1974), Qazaq Halqınıñ Awız Ädebiyeti, Almatı: Mektep Basımevi.

Altı bölümden oluşan eserin I-bölümünde bädik (kötü ruh ve hastalıkları kovmaya-göçürmeye yönelik söylenen nazım türü) ve bakşı icraları hakkında bilgi verilmiştir.

ŞÜLEMBAYEV, Katırşat (1978), Täwipşildik Degen Ne?, Almatı: Qazaqstan Basımevi.

Bu çalışmada, halk tıbbının ortaya çıkışı ve gelişimi incelenmiş; halkın sağaltma yöntemleri yalanlanmadan ayrıntılı şekilde ele alınmış ve halk hekimliğinin olabildiğince kullanılması gerektiğine açıklık getirilmiştir. Ancak sağaltma işlemlerinde uygulanan dinî ritüellere ateistik düşünceyle yaklaşan yazar, o tür uygulamaların lüzumsuzluğunu şiddetle tenkit eder; bakşı ve efsuncular tarafından uygulanan kandırmaca büyüyle tedavinin zararlarını, kendi tabiriyle söylemek gerekirse, ifşa eder.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Bilim ve Dinde İnsan
2. İlk Tıbbî Yardım Deneyimi ve Em'in Büyüsü
3. Bakşı ve Bakşı "Emi"
4. Dinî Ritüeller ve Sağlık
5. Efsuncular Tedavisinin Sırrı ve Günümüze Kadar Gelişinin Nedenleri

6. Halk Tıbbı ve Bilimsel Tıp
7. Komünizmin İlkeleri ve Sağlıklı Çok Yönlü İnsan Yetiştirme
8. Sosyalist Yaşam Tarzı ve Ateistik Eğitimin Bazı Sorunları

ORAZAKOV, Estöre (1989), Qazaq Halıq Meditsinası, Almatı: Ğılım Basımevi.

Çalışma, halk hekimliğinin; modern tıbbın tedavi yöntemleriyle örtüşmeyen ve insan sağlığına zarar verebilecek sağaltma pratiklerinin açığa çıkarılması ve bilime dayalı olan tedavi yöntemlerinin ise olabildiğince uygulanmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Eserde, tawiplerin (ocaklılar) birer halk hekimi oldukları savunulurken kamlar / bakşılar aksine şiddetle eleştirilir. Halk arasında “*hekim*” olarak bilinen kimi kamların / bakşılardan birer hokkabaz, düzenbaz ve dolandırıcı olduklarına dair görüşler ileri sürülür ve bu tür “*hekimler*” tarafından uygulanan “*sağaltma yöntemlerinin*” hastayı iyileştirmediği ancak halka açık bir şov, kandırmaca olduğu iddia edilir. Ayrıca halkın o tür “*hekimleri*” tercih etmesinin nedenleri, eski yazılı belgeler ışığında anlatılır.

Çalışma, aşağıdaki 10 bölümden ibarettir:

1. Halk Tıbbı Üzerine Birkaç Söz
2. Kazak Halk Hekimliğinin Kaynağı
3. Yazılı Belgeler Işığında...
4. Halk Hekimliğinde Kullanılan İlaçlar
5. Halk Hekimliğinde Cerrahi
6. Halk Hekimliğinde Ebelik ve Bebek Bakımı
7. Rus İlerici Doktorlar Kazaklar Arasında
8. Fitoterapi: Bitkilerle Tedavi Yöntemi
9. Hekimsiz, Kendi Kendine Tedavi Tehlikelidir!
10. Filipin Cerrahisi: Olağanüstü Mü Yoksa Kandırmaca Mı?

MUSTAFİNA, Rauşan (1992), Predstavleniya, Kultıy, Obryadı U Kazahov, Almatı: Qazaq Universiteti Basımevi.

XIX-XX yüzyıllarda Güney Kazakistan Bölgesinde vücut bulan geleneksel İslam bağlamında Kazak halkının gelenek-görenek, örf-adet, kült ve inançları ele alınan çalışma:

- I. Güney Kazakistan'da İslam;

- II. Güney Kazakistan'da Tasavvuf ve Tapınma-Kutsama Kültü;
- III. Güney Kazakistan Kazaklarında İslam Öncesi İnançlar gibi üç ana bölümden oluşup Rusça yazılmıştır.

Eserin üçüncü bölümünde yer alan *Demonizm, Şamanizm ve Bazı Sinkretik Din Kalıntıları* adlı alt bölümde, İslam öncesinden günümüze kadar halk hekimliğinde uygulanan bazı pratik türlerinden bahsedilmiştir.

ALDAŞEV, Ahmet, ÄLİMĦANOV, Juldızbek (1992), Qazaqtıñ Halıq Meditsinasınıñ Qupıyası, Almatı: Qazaqstan Basımevi.

Kitap aşağıdaki 13 bölümden oluşmaktadır:

1. Büyü ve Tılsıma Dayalı Halk Hekimliği
2. Büyü ve Tılsıma Dayalı Hastalıklardan Korunma
3. Büyü ve Tılsıma Dayalı Hastalıkları Ortaya Çıkarma
4. Büyüye İnanarak Sağaltma
5. Gözlem ve Deneylere Dayanarak Sağaltan Halk Hekimleri
6. İç Hastalıkların Teşhis ve Tedavisi
7. Cerrahî Hastalıkların Tedavisi
8. Hamile Kadınlara Doğum Yaptırma Esnasında Uygulanan Pratikler
9. Yenidoğan Bebeklerin Bakımı ve Bebeklerde Görülen Hastalıkların Tedavisi
10. Halkın Temizlik ve Hijyen Anlayışı ve Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma Önlemleri
11. Sofra Kültürü ve Yiyecek-İçeceklerin Özellikleri Üzerine
12. Halk Psikoterapisi
13. Halk Hekimliğinin Gizemi

ABILKASIMOV, Bolatjan (1993), Telqoñır, Almatı: Atamura Basımevi.

Temel amacı, Kazak ulusunun eski inançlarına ilişkin örf-adet kültüründe önemli bir yere sahip olan büyüsel/dinsel nazım türlerini ve büyü sözler kategorisini tanıtmaya yönelik olan eser aşağıdaki dört bölümden oluşmaktadır:

1. Kazak Örf-Adet Folklor Türlerini Ayırt (Tefrik) Etme Sorunları
2. Bädik (Kötü Ruhları ve Hastalıkları Kovmaya-Göçürmeye Yönelik İcra Edilen Nazım Türü)
3. Arbav (Sağaltma İşlemlerinde Uygulanan Telkine Dayalı Nazım Türü)

4. Bakşılık ve Bakşı İcraları

Yazar, Giriş bölümde kitabın adı olan “*Telqoñur*” sözü üzerinde durmuş; bu sözün tarihî gelişimi, kullanım alanları ve alanlara göre anlamlarını ele almıştır. *Telqoñur*'ın eski bir türkü ve ezginin (küy) adı olduğunu ileri süren yazar, aynı anda bakşılığın hastayı sağaltma ayinlerinde vecde gelerek çağırdıkları ve kendisinden medet umdukları bir cinin de adı olduğunu belirtmiştir. Sonraki bölümlerde ise cin veya peri çarpması, sara nöbeti, sıtma tutması, liken, nazar değmesi, diş çürümesi, yılan, karadul, böğü ısırması vb yüzlerce sağlık sorunu yaşandığında, halkın başvurduğu tedavi yöntemleri, pratikler ve örf-adetlere dayalı uygulamalara yer verilmiştir. Ayrıca *bädik* ile *arbavın* ne zaman, nerede, ne amaçla ve kimler tarafından söylendiği ve bakşı icra ve ayinleri ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

BERDIMURAT, Jakıp (1993), 100 Halk Emçisi, Almatı: Atamura Basımevi.

Kitabın Kazakistan'da Halk Hekimliği denilen bölümünde halk hekimliği dediğimiz, halkın tecrübesinden gelen bilim denilmektedir. Halk hekimliği ve sihir diye ikiye ayrılıp incelenmektedir. Eskiden sihir halk tedavisinin esas yöntemlerinden biri olmuştur. Çeşitli kabiliyet haysiyetlerine ve hayat tecrübelefine uygun kırıkçı, şifalı otlar tedavi, kan alma gibi ustalık sahibine dönüştüler. Toplumun gelişmesiyle beraber hekimlik din yolu ile de devamını sürdürdü. Halk hekimliği ile nüfusun hileli faaliyetlerde yasadışı olarak yer alması ve sağlıklarına zarar vermesi Kazakistan Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 209. maddesiyle cezalandırılmaktadır. Son zamanlarda, yalancı şifacıların sayısındaki artış toplumda çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Bu nedenle, 10.02.1992 № 61 tarihli RK Sağlık Bakanlığı emri uyarınca özel eğitimin geliştirilmesi sertifikası alınması gerekmektedir. Halk sağlığı devlet için çok önemli olduğu için, 1990 yılında, Kazak Jinekoloji Enstitüsü, Halkın Şifacıları Kazakistan Merkezine transfer edildi. Bu kurum iki aylık bir ileri eğitim kursu sunmaktadır. Bugüne kadar bir çok kişiye sertifikayı kazandırmıştır. Bu sertifika iki yıl geçerlidir. Bu merkezin bölümleri de bölgesel merkezlerde vardır.

Merkezin Şartı aşağıdaki şekilde tamamlanmıştır:

1. Yeteneği olan kişi, 1.5-2 ay boyunca özel tıp uzmanlarının merkezinde bir yeterlilik değişimi yapar. Kurs sonunda test yapılır.
2. Eğer hasta bölgeden veya şehir merkezinden uzaktaysa, şifacının gidip tedavi etmesine izin verilir.

3. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Kararı ile 31. Ağustos 1992 tarihli ve 0234 sayılı Kazakistan Halk Hekimleri Birliği kurulmuştur. Başkanlığı şifacı Adilhan Ermanov atanmıştır.

4. Merkez, Modern ve Doğu Tıp olarak yeniden adlandırıldı.

5. Aynı zamanda Z. Kocalımov başkanlığındaki Halk Şifacıları Derneği, Şubat 1992'de kurulan derneğin çalışmalarını yasadışı diyerek, durdurulması gerektiğini belirtmiştir.

6. Halk hekimliğinin yazılı kaynaklarda olmadığını dile getirmektedir. Kazaklar hastaya ilk önce doğru teşhis yapmaya çalıştığı da söylenmektedir.

7. Kaynakçada, halk arasındaki 100 kutsal kişinin hayatı ve tedavi ettiği hastalıkları ve adresleri verilmiştir.

AKIPBEKOV, Ötepbergen (1993), Halıq Eminiñ Qudireti, Almatı: Qaynar Basımevi.

Halk hekimlerinin deneyimleriyle ilgili bir derleme çalışmasıdır. Giriş bölümünde Kazak hekimliği ve hekimlerin yeri ve önemi hakkında anlatılmıştır. I-bölümde hekimlerin kullandığı ilaç türleri, ilaç yapım teknikleri ve onların şifa özellikleri; Yunan cevizi, kırmızı alıç, yabani badem, ayva, havuç, zeytin, erik, nar, dağ çekirdeği vb meyve-sebzelerin sağaltma işlerindeki önemi; mineral ve kimyasal maddelerden elde edilen ilaçların etkisi; hayvan ve hayvan ürünlerinden üretilen ilaçların yararları ve soğuktan kaynaklanan birkaç hastalığın tedavilerine yer verilmiştir.

II-bölümde halk arasında özel tedavi uygulamalarıyla tanınan belli başlı hekimlerden ve hekimlerin sınıflandırılmasından bahsedilmiştir.

III-bölümde ise eski dönem hekimleriyle ilgili söylenen efsaneler, bilgiler, anlatılar ve sağlıkla ilgili atasözleri yer almıştır. Ayrıca geçmişte hekimlik üzerine kaleme alınmış yazılar da ilave edilmiştir. Onlar:

a. Ş. Valihanov'un "Bakşılık, Falcılık Üzerine";

b. Ä. Marğulan'ın "Korkut, Bakşılardan Atasıdır";

c. A. Böribayev'in "Tanınmış Hekim İrğızbay";

d. Q. Ävbäkirov'un "Javırınşı" (Kürek Kemiği Yardımıyla Geleceği Yorumlayan Falcı) ve diğer halkbilimcilerin yazılarıdır.

BAYBOSINOV, Küzembay, İSAKOV, Älmuqan (1995), Baqşılar, Almatı: Merey Basımevi.

1. Baqşılar Tarihinin Araştırılması
2. Kutsal Kişiler
3. Haşerelerle Mücadele
4. Baqşısı Bir Hekimdir

gibi bölümlerden oluşan çalışmada; baqşılık geleneği ve bu geleneği devam ettiren 19 baqşının özgeçmişi, sağıltma işlemlerinde uyguladıkları yöntemler ve tedavi ettikleri hastalık türleri anlatılmıştır. Bunun yanı sıra hastalık doğuran haşerelerle mücadele etmede başvuru olan tıbbî yöntemler ve mücadelenin önemine değinilmiştir.

KANAPIYAULI, Mahmut (1995), Qazaqtıñ Halıq Emi, Almatı: Öner Basımevi.

1. Şifalı Bitkileri Toplama ve Saklama
2. İlaç Yapımında Kullanılan Malzemelerin İşlenişi
3. İlaç Türleri ve Yapımı
4. İlaç Kullanma Önergesi ve Dozu
5. Devamlı Kullanılan İlaçlar

TİLEVKABILULI, Öteyboydak (1996), Şipagerlik Bayan, 7. Baskı, Almatı: Jalın Basımevi.

Tarihten günümüze kadar hekimlik üzerine kaleme alınan eserlerin başında, hekimlik dışında halkbiliminin diğer dallarını da kapsamı bakımından bir ansiklopedi sayılabilecek *Şipagerlik Bayan* gelmektedir. Yazarın, Janibek Han'ın emri üzerine, yıllar boyunca edindiği deneyim ve bilgi birikimine dayanarak 1466-1473 yılları arasında (yetmiş yaşından sonra) kaleme aldığı “Şipagerlik Bayan” (Hekimlik Anlatıları) adlı eseri günümüze kadar değerini yitirmeden gelmekle birlikte halen tıp dünyasında büyük yankılar yaratmaktadır.

Ö. Tilevkabilulı, deneme-yanılma sonucunda elde ettiği ilaçların hangi hastalığa iyi geldiğini şöyle çözdüğünü anlatmıştır: *Önce kendim içtim, kendim yedim; em (şifa) olabilir dediğim ilaçlardan çok defa zehirlendim. Nihayetinde bitkilerin bin bir derde em olacak özelliklerinin bilincine vardım* (Tilevkabilulı, 1996: 429).

Eser, “*Turlawlar*”, “*Qanıqtalğı*”, “*Köz Murın Destir*”, “*Narıqtalğı*”, “*Oñ Qol Destir*”, “*Darımdalğı*” ve “*Qol Köz Destir*” gibi yedi bölümden ibarettir.

Eserde başta kalp, beyin ve özsu olmak üzere diğer uzuv²⁵ ve sıvıların insan vücudundaki görevleri, yanık ve soğuk vurması tedavisi, nabız tutarak hastalığı teşhis etme ve çiçek hastalığı (variola, smallpox) aşısını bulma gibi güncel sorun ve konular ele alınmıştır. Bunların yanı sıra bitkilerden elde edilen 854, hayvanlardan üretilen 455 ve kimyasal maddelerden elde edilen 318 çeşit şifa özelliği bulunan ilaç listesine; 430’a yakın vücut organı, 1000’den fazla ilaç adı ve 4577 reçeteye de yer verilmiştir.

KİŞİBEKOV, Dosmuhamed (1999), Qazaq Mentaliteti: Keşe, Bügin, Erteñ, Almatı: Ğılım Basımevi.

Kazakların hayat anlayışını tarihî gelişimleriyle ele alan çalışma, dört bölümden ibarettir. Kazak halk hekimliğinde önemli bir yer tutan sınıkçılık/kırıkçılık konusu, kitabın III-bölümünde *Sınıkçılık/Kırıkçılık, Ancak Hayvanların Anatomi Yapısına Hakim Olma Sonucu Edinilebilir* adlı ayrı bir başlık altında; kırıkçıların kırık-çıkık tedavilerinde başvurduğu çeşitli sağaltma yöntemleriyle birlikte anlatılmıştır.

Eseri, aşağıdaki dört bölüm oluşturmaktadır:

1. Mentalite, Objektif Durumlara Göre Kalıplaşır
2. Halk Mentalitesi, Halkın Örf-Adetlerinde Saklıdır
3. Kazak Halkının Dünya Görüşü Mentalitesi
4. Kazak Mentalitesi Gelecekte Ne Şekilde Değişebilir?

JAKSILIKOV, Aslan (2006), Şamanizm men Folklor, Almatı: Jazuvşı Basımevi.

Çalışmanın asıl konusu olan Şamanizm’in, folklordeki yeri ve önemi tarihî gelişim içerisinde ele alınmış ve halkın sağaltma işlemlerinde uyguladıkları şamanlara özgü ritüeller, icralar ve yöntemler konusun da anlatılmıştır.

KALİYEV, Seyithamza (2010), Emdik Retsepter Entsiklopediyası, Almatı: Arıs Basımevi.

²⁵ Uzuv, halk hekimliğinde hastanın pis kan tıkanmış damarlarını hafifçe kesip kanı akıtmaktır. Bazı bel fitiği hastalığında da baş parmakla sıvamak.

Çalışmada, Kazak halk hekimliğine yıllarını adanmış olan yazarın, şifalı bitkilerden hazırlamış olduğu ilaçların kullanımı, yapılışı ve hangi hastalıklarda kullanılması gerektiğine dair bilgiler yer almıştır. Ayrıca eserin son bölümünde Tibet tıbbının şaheseri olan “Çjud-Şi” kitabının bazı bölümlerine yer verilmiştir. Bu bölümler ilk defa Kaliyev tarafından Kazakçaya tercüme edilmiştir.

BEGMANOV, Kasımhan (2010), Halqı Mıqtınıñ – Saltı Mıqtı, Almatı: Öлке Basımevi.

Dört ana bölümden oluşan eserde; Kazak halkının unutulmaya yüz tutan örf-adetleri, gelenek-göreneklere, uzak-yakın tarihi, kültür örnekleri, tabu, örtmece ve arkaik sözleri, milli kıyafetleri ile yemekleri, dört tülük hayvanı, inançları, kuş ve tazı köpeğiyle avcılık gelenekleri, halk takvimi, rüya tabiri, yedi hazinesi, jıl qayıruwı ve ölçü birimleri gibi konular ayrıntılı şekilde anlatılmış ve araştırma konumuz olan Kazak halk hekimliği konusuna II-bölümde geniş yer verilmiştir. Kitabın diğer kitaplardan ayıran önemli özelliği ise alanın uzmanlarıyla sohbet edilerek kesin bilgiler üzerine ortaya konulmasıdır.

M. AVEZOV EDEBİYAT VE SANAT ENSTİTÜSÜ (2013), Babalar Sözi, 93. Cilt, Astana: Foliant Basımevi.

100 ciltlik “Babalar Sözi” (*Ecdatlar Sözü*) dizisinin bu cildi, halkbiliminin *Magiyalıq Folklor (Büyüsel-Dinsel İçerikli Folklor Ürünleri)* dalına ayrılmış olup; bädik, bakşı icraları, alkış ve (şükran duygularının ifadesi; görülen iyiliklere, tadılan nimetlere ve yaşanan güzelliklere karşı minnet duygularını ifade etmek için söylenen sözler) kargış (beddua) sözleri, bata (dilek, dua), tabu sözler, arbav (sağaltma işlerinde uygulanan telkine dayalı nazım türü), yalvarma, diş kurtunu göçürme, cin çağırma gibi önemli konuların derinliklerine inilmiştir.

ÇERDEBAYEV Boris, UIAN Abış, (2013), Qazaq Mädeniyetiniñ Şıǵu Tarihi (Qazaq Halkı Tabiǵat Mınäjatı Men Emdew Magiyası), Cilt I, Almatı.

Bu çalışmada Kazak halkının bakşılık geleneği incelenmiş: Dede Korkut’tan başlayan Bakşılık geleneği ve halk arasında bakşılıkların hastaları tedavi yöntemlerine yer verilmiştir.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Tanrıçılık ve Tabiata Minacaat Etmek
2. Kazak İncancında Ruhlar ve Periler

3. Kazaklar'da Bakşılık sanatı, Bakşılıkta Dede Korkut Geleneği, Bakşılık Kabiliyeti Ortaya Çıkmasında Dış Nitelikler, Bakşılıkta Cin, Cin Çağırma ve Cin kovalama, Baksı oyunu, Bakşı Sarını, Hastalığı Başkaya Göç Ettirme, Kadın Kısırlığını Tedavi, Kazak Kadın Bakşılığı, Bakşılıktaki Kâhinlik, Kazak Bakşılığında Zehirli Böcekleri Büyüleme, Tabipçilik, Bädik Söyleme, Bakşılığın Kazak Kültüründeki yeri

TÖLEVBAYEV, Äbdeş (2013), Qazaq Halqı Etnografıyasınıñ Mäseleleri, Almatı: Service Press Basımevi.

Eser, yazarın 1970 yılından bugüne kadar hazırlamış olduğu etnoğrafya ile ilgili makalelerinden oluşmuştur. Yazılarının büyük çoğunluğu kadim dönem inançları üzerinedir. Batıl inançlara dayanan gelenek-görenekler ve örf-adetlerin ortaya çıkışları incelenmiştir. Ayrıca Kazak bakşılık geleneği, Kazak inançlarında ruhlar ve cinperiler ve defin ritüeli gibi konulara da geniş yer verilmiştir. Çalışma Kazak, Rus ve İngiliz dillerinde hazırlanmıştır.

SADUAKAS, Esimbay (2014), Tağılmğa Tağzım, Almatı: Dawır Basımevi.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Dünaygörüŝ
2. Ruhlar ruhu ve talimi
3. Halk Hekimliği Tarihi ve Bugünü
4. Allah Emanetini Onurlandıran Kıdır Ata (*Canarıs Caksılıkoğlu'nun keni tedavileri hakkında halkla açık repörtağı yazılmıştır*).
5. Kadın Önemi
6. Yalan, Eğitim, Akıl, Bilim
7. Çocuk ve Eğitim
8. Tolgay Oğlumuz Kazanmış
9. Selam Mektubu *adlı bölümlerden oluşur*.

Temel konumuzla ilgili, *Halk Hekimliği Tarihi ve Bugünü* bölümünde, çevrenin etkisinden çeşitli hastalıklar meydana geldiği söz konusudur. Bu yüzden halk şifa aramaya mecbur kalmıştır. Bundan dolayı Halk Hekimliği gelişmiştir. Halk hekimleri şifa olacak ilaçları ottan ve hayvanlardan bulmuştur. Şifacıların hastalık tipine, organizmaya etkisine göre değerli bir isim verildiği yazılmıştır. Şifacıların

temeli olan baksıları, Sovyet imparatorluğunun sömürge politikası, eskinin kalıntısı diye, yeni bir topluluktan "*zenginleri, mollayı kov kamçıyla*" sloganıyla elimine edilmiştir. Acısını halkın çektiğini yazar dile getirmiştir.

Son Bölümde: Bädik, Arbaw, Tasattıq (Yağmur Çağırmaq), Kırk Bir Taş, Kürek Kemiği ile geleceğe Bakmak, Gökbilimcisi, Hastayı Okuyup Üfleme, Temizlemek, Sıtma, Yılan Sokmak, Kör, İğneyle Tedavi, Sülük, Şeker Hastalığı, Suyula Tedavi, Yorum Yapmak, Can Şifası, Canarıs Emci konuları altında değerlendirilmiştir.

OMARBEKOV, Talas (2015), Ortalık Aziya Köşpelileri Örkeniyetiniñ Tarihi, 2-cilt, Almatı: Kazak Universiteti Matbaası.

Deneme çalışmada; göçebe toplumların evren ve zamana bakış açıları, geleneksel kültürün gelişim meseleleri, halkın inanç ve tabu sisteminin doğayla bağlantısı, yerleşik ve göçebe toplumların etnokültürel ve dinlerarası süreçleri, göçebe kültür sisteminde şehirlerin kalkınması, tarihî belgelerde geçen Türk-Soğd ilişkileri gibi konseptik konulara yer verilmiştir. Çalışmada yer alan göçebe halkların geleneksel kültür tarihi konusu, arşiv belgeleri ve etnografik gezi verileri temelinde hazırlanmıştır. Ayrıca bolşeviklerin yürüttüğü toprak politikası ve göçebe halkların güç zoruyla yerleşik hayata geçirilme sürecinde geleneksel hayvancılık sisteminin çöküşü sorunları da dâhil edilmiştir.

Kitabı oluşturan üç ana bölümün bir bölümü Kazakların doğayla ilişkeleri üzerine ayrılmış olup, *Halk Baytarlık Bilimi, Halk Tıbbı, Baksılık ve Bahsılığın Gelişimi* gibi konular ele alınmıştır.

Eser, aşağıdaki üç ana bölümden ibarettir:

1. Orta Asya Halkları: Doğa ile Toplumun Karşılıklı İlişkileri
2. Kültürel Yakınlaşma Olarak Orta Asya Bölgesi
3. Göçebe Halkların Geleneksel Hayvancılık Sisteminin Çöküşü

AYDARHANULI, Kayrat, (2018), Qazaq Emşiligi, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Eserin, "*Halk Hekimliği Üzerine*" başlıklı I-bölümünde yazarın, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler ve deneme yazılarına yer verilmiştir. Çalışmanın en önemli bölümü olan II-bölümde, Kazak halk hekimliğinde geçmişten günümüze kadar uygulanmakta olan sağaltma yöntemlerinden

bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra evcil ve yabanî hayvanlar, bitkiler, ağaçlar ve mineral maddelerden elde edilen ilaçların kullanımı ile yapılışı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Meyve, sebze, hububat ve otların; kuş ve hayvan etlerinin; et ve süt ürünlerinin ve halk hekimliğinde sık kullanılan tuz, şap, vitriol vb. mineral ilaçların insan sağlığına yararlarına değinilmiştir. III-bölümde halk hekimliği ile dinin bağlantısı, sağaltma işlemlerinde gerçekleştirilen dine dayalı uygulamalar ile Kur'an-ı Kerim'de geçen şifa ayetleri ve Lokman Hekim'in ortaya koymuş olduğu tedavi yöntemleri ele alınmıştır. IV-bölümde nezle, grip, soğuk algınlığı, uçuk, siğil ve çocuk hastalıkları gibi sağlık sorunları yaşandığında ev ortamında uygulanabilen pratikler üzerinde durulmuştur. Kitabın son V-bölümü ise Kazak halk hekimliğinde kullanılan ölçü birimlerine ayrılmıştır.

Bu çalışma aşağıdaki 5 ana bölümden oluşmaktadır:

1. Kazak Hekimliği Üzerine
2. Kazak Halk Hekimliğinde Uygulanan Basit Tedavi Yöntemleri
3. Tedavinin Derde Derman Olması Allah'ın Şefaatinde! (Şifa Allah'tan!)
4. Ek Bölüm
5. Kazak Halk Hekimliğinde Kullanılan Ölçü Birimleri

Bu ana bölümler de kendi içinde birkaç alt başlığa ayrılmıştır.

AYDARHANULI, Kayrat, (2019), Qazaq Emşiligi: Tört Tülik Mal Önimleri, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Yazarın, “*Qazaq Emşiligi*” adlı çalışmasının devamı olan bu eserde, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler, deneme yazıları ve “(d)ört tülik” (at, deve, sığır, koyun-keçi) evcil hayvanlardan elde edilen ilaçların kullanımı ve yapılışı ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

AYDARHANULI, Kayrat, (2019), Qazaq Emşiligi: Añ-Qus, Jändikterdiñ Emdik Qasiyetteri, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Yazarın, “*Qazaq Emşiligi*” adlı çalışmasının devamı olan bu eserde, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler, deneme yazıları ve hayvan, kuş ve böceklerden elde edilen ilaçların kullanımı ve yapılışı ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

HOJALIMOV, Ziyadan (2013), Halıq Emşileri Anıqtamalığı, Almatı: Şalköde Basımevi.

Çalışmada, halk hekimliği ve kamu sağlığına yapmış olduğu hizmet ve katkılarına göre seçilmiş olan Kazakistan Halk Hekimleri Derneği'ne mensup 100 üyenin özgeçmiş ve uyduladıkları tedavi yöntemleri yer almıştır. Ayrıca Kazak halk hekimliğinin tarihi hakkında kısaca bilgi ve sağlıkla ilgili vecizeler verilmiştir. Kitap, hem Kazakça hem de Rusça olarak hazırlanmıştır.

Ulusal Halk Hekimi Derneği tarafından her sene halk hekimleri kongresi düzenlenmektedir. Aşağıda kongredeki birkaç bildiri kitabının künyesi verilmiştir:

HOCALIMOV, Ziyadan (2004), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşağı – 1, Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2005), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşağı – 2, Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2005), Qazaqstan Respublikası Dastürli Emes Halıq Meditsinası, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Baqsılıq Öneri, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Tılsım Düniyenin Qupiya Emderi, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Ruhani Emşilik Ğalamatı, Almatı: Şalköde Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2008), Dari-Darmeksiz Emdewdin Kupiya Sırları Men Negizderi, Türkistan: Mirza Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2007), Duğa Küşinin Fizikalık Negizderi, Türkistan: Mirza Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2007), Qazaqstan Men Orta Aziyadağı Halıq Emşiliginin Örkendewi, Almatı: Şalköde Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2009), Fiziçekiye Osnoviy Narodnoy i Netraditsiyonnoy Meditsinıy, Türkistan: Mirza Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2008), Qazaqtın Köripkel Jane Boljampaz Babaları, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2009), Qazaqtın Ğalım Şipageri Ö. Tilevkabiluh, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2009), Şipagerlik Dastüri Jane Filosofiyası, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Ğalamnın Jumbağ Sırları, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Tselitelsaya Traditsiya i Filosofiya, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Qazaqstannın Darındı Emşileri – Odarenniye Tseliteli Kazahstana, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Ruhani Jane Muzıkalıq Şipagerlik, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2011), Halıqrıq Şipagerликтin Bayteregi, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2011), Densawlıqtı Jaqsartuw Joldarının Tasilderi, Almatı: Şalköde Basımevi.

1.2.1.2. Makaleler

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2011), “Halıq Emşiligi – Allanın Sıyı, Ult Murası, Halıq Qazınası”, Yasawi Habarşısı, Sayı 4 (56), s. 63-68.

Adı geçen makalede halk arasındaki *emciler, abızdar, bakşılar, balgerler* eski Kazaklar İslamiyeti kabul ettikten sonra eski inanış ve uygulamaları devam ettirdikleri belirtilmiştir.

ÖMEŞULU, Abdısabır (2011), “Qazaqtıñ qalıq meditsinası – qundı madeni muramız”, Vestnik AGİUV, Sayı 1, s.10-12.

Kazakların gelenek ve göreneklerinden yola çıkarak, Kazak Halk hekimliğı milletin önemli hususlarından biri olduğunu açıklamıştır. Kazakların Soviyet döneminde halk hekimliğı uygulamalarının yasaklandığı ve halen değeri anlaşılmamış olduğu söz konusudur.

JALIMBETOV, Qudaybergen (2017), “Halıq Meditsinası Men Resmî Meditsina Salasınıñ Özara Baylanıstarı Men Ayırmaşılıqtarı”,

Halk hekimliğı ve modern tıp aynı çatı altında uygulayan doktorun açtığı sağlık merkezi ve hayat yolundan bahsedilmektedir.

QALŞABAYEVA, Bibiziya (2017), “Halğ Meditsinasıǵı dini nanım-senimderdın semiyotikası men semantikası”, KazNU Bulletin. History series N1. Ss 196-202.

Bu makalede Kazak halk hekimliǵindeki İslamiyet öncesi ve sonrasında dinin etkisi üzerine durulmuştur.

SARSEMBİNA, Q.Q., SAUTBEKOVA, A. Ğ. “Qazaq Baqsılıq Öneri”
ĀOJ:256:39(512.122)

Makalenin esas konusu olan *Baqsılıq* tanımının üzerinde durulmuştur. Baqsılıq sarın, Şamanizm, eski Türk inançların izlerini incelemiştir.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2018), “Halıq Meditsinası jane Sırqattı Emdew Joldarı”, Molodoy Uçyonıy Dergisi, Sayı 5 (1), s. 73-76.

Günümüzdeki Halk hekimliǵı ve tedavi yöntemleri özelliklerine açıklama yapılmıştır. Kazak halk hekimliǵinin kaynaǵı tılsımlı bir varlıǵa dayanıldıǵı anlatılmıştır.

ATAŞ, Berik (2013), “Şamandıq Metafizika: Älemdik Yerik Ayasındaǵı Baqsı Fenomeni”, Tamır Dergisi, Sayı 4, Sonbahar, s. 37-42.

NİYAQULOV, S (2011), “Janına Şipa İzdegenderdi Jılı Sözben de Emdewge Boladı”, Ana Tili Gazetesi, 17-23 Şubat, s. 8.

TOQSABAYEVA, M., YULDAŞEVA, Y. (2011), “Janǵa Şipa – Mineraldı Sular”, Geografiya jane Tabiǵat Dergisi, Sayı 1, s. 15-17.

ABDİKADİRULI, M. (2011), “Qazaq Emşiligi men Darigerligi”, Dastür Dergisi, Sayı 5, s. 48-50.

KELES, M. (2012), “Oqıǵan Duǵa Qawip-Qaterge Qorǵan Boladı”, Qazaqstan Ayelderi Dergisi, Sayı 10, s. 28-29.

SÜLEYMEN, M. (2011), “Tegi Tanımal Emşi”, Qazaqstan Ayelderi Dergisi, Sayı 11, s. 28-29.

ESENĞAZI, N. (2018), “Qazaq Meditsinasının Şıǵuw Tarihi”, Dastür Dergisi, Sayı 6, s. 36-41.

1.2.1.3. Tezler

Kazakistan’da Halk hekimliǵi ile pek çok tez çalışılmamıştır. Ulařtıǵımız tezler şunlardır:

ŞAHMETOV Belgibay Amangeldiyevi (1998), Halk Hekimliǵi Uygulamaları ile Sinir Hastalıkları Tedavi Yöntemleri, Amatı, Sancar Asfendiyarov Tıp Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora tezi.

Bu tezinde sinir hatalıkları tedavi eden ocaklarda, 159 kişinin tedavi için yapılan uygulamaları tanıtılmıştır.

TUĞBA Örnek (2012), “Kazaktın Halk Meditsinasının Kupiyası” adlı eserin Türkiye Türkçesi’ne evirisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bu tez, Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine evrilerek, Kazak halk tıbbının sırrını çözmeyi amaçlamaktadır. Çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.KAZAK HALK HEKİMLİĞİNDE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Bugün bilim ve tekniğin takip edilmesi hızlı bir şekilde gelişmesine, hekim sayısının artmasına, en uzak köylere kadar sağlık hizmetlerinin götürülmesine rağmen halkın bazı hastalıkları atalarından gördüğü şekilde tedavi ettiği, bir gerçektir. Bu tür tedavi şekillerinin geçmişte olduğu üzere bugün de eski ya da yeni inanç sistemleriyle birleşerek yaşamaya devam etmesi ise işin bir başka boyutudur. Bir başka ifadeyle halkın sağlık ve hastalık hakkındaki düşünceleri onun inanç sisteminin bir görünüşüdür. Bu sebeple olsa gerek özellikle kırsal kesimlerde oturan halkın dünden bugüne özenle koruyageldiği geleneksel tedavi yöntemlerinin kaynağı, ancak söz konusu toplumun kültürünü bilmekle mümkün olabilecektir.

Kazak halkının çeşitli hastalıklara karşı geliştirdikleri uygulamalarda eski ve yeni inanç sistemlerinin, hayat tarzlarının, dünya görüşlerinin etkisi büyüktür. Bu bağlamda Kazak halkının, halk hekimliği ile ilgili uygulamalarında başlıca iki husus söz konusudur: 1. İrrasyonel tedavi yöntemleri, 2. Rasyonel tedavi yöntemleri (Älimbay, 2012: 45).

2.1. İrrasyonel Tedavi Yöntemleri: (Siqır men Tılsım)

İrrasyonel tedavi yöntemleri, Şamanlık döneminden kalma, İslam'a ve Kazak halkının çok eski hayat tarzlarına dayalı tedavi yöntemleridir. Rasyonel tedavi yöntemleri ise uzun zaman deneme-gözlemlenme-yanılma sonucu ortaya konulan uygulamalı yöntem türlerinden ibarettir.

İrrasyonel tedavi yöntemlerinden birkaçı, folklor literatüründe büyü ve tılsıma dayalı tedavi yöntemleri olarak adlandırılır. Onlar: *Üşkirüw, uşıqtaw, köşirüw, adastıruw, alastaw, arbaw, oquw, qaqtıruw, ırımdaw* (koruyucu totem ya da fetişist özelliği bulunan nesnelere yardımıyla tedavi yöntemi), *baylaw, darımdaw, qıyuw, aptaw*, vb. tedavi yöntemleridir (Älimbay, 2012: 45).

Tedavi yöntemleri kombine şekilde uygulanıldığına rağmen, yöntem adları dominant unsurlara ilişkin adlandırılır. Örneğin, *kamçıyla vurma, kovma, yılan soktuğunda kement ısırtma, su ile uşıqtaw* (su püskürterek sağaltma) vb.

Tılsıma dayalı çokça tedavi yöntemi bulunmaktadır.

2.1.1. Telkin-Irvasa Yöntemi: (Dini Senimler men Adet ğurıp jolimen emdew)

Bu grupta yer alan hastalıkların tedavisinde eski Totemist Ve Şamanist Kültürlerle, İslam dininin etkisi açıktır. Geçmişte “şaman”, “arbaşısı” veya

“*arbakşı*”ların, daha sonra da “*emçi*”lerin yani halk hekimlerin ve “*molda*” yani “*molla*”lar vasıtasıyla yapılan bu tedavi şekli günümüzde de uygulanmaktadır: Hastanın göbeğine dua yazma, muska yani üzerli taşıma, okunmuş ya da dua yazılı kâğıdın içine konup erdiği suyu içme veya hastanın ağrıyan bölgesinin dua okuyarak sıvazlama kurşun dökme gibi...

Telkin yoluyla yapılan tedavilerde, hastanın vücuduna dokunma, ona bir ilaç verme söz konusu değildir. Bu tür tedavilerde, kutsal kabul edilen belli mekânların (türbe, tekke, yatır, ziyaret yerleri vb.) ziyaret edilmesi ve oralarda hastaya yapılan psikolojik telkinler kullanılır (Şar 2008: 1163).

Kazak hekimlerinin hastalara yardım sırasında genellikle dini inançlara dayanırlar. Dini inanca yönelik tedaviler: evliyalara mezarına ziyaret ederek hastaya şifa dilemek, baksı şaman yardımları, ak yol, göçürme, üfleme, kuş hayvan etiyile vurmak, korkutmak, su ile üfleme, dua okuyarak üfleme, kaside okumak, vs.

Emçilerin hastalıkları sağaltmada uyguladıkları yöntemlerin büyük bir çoğunluğu sihri prosedürlere dayanmaktadır. Emçi, büyüün tutabilmesi için hastaların iyileşmesi için belirli şeyleri yedirebilir, içirebilir ve vücudun ağrıyan yerine emler (su, ilaç, merhem, krem vb) sürebilirler.

2.1.2. Şaşırtma: (Adastıruw)

Adastıruw, geleneksel mitolojik inançlar temelinde, insan ve hayvanlara bulaşan hastalıkları tedavi etmede uygulanan büyüsel bir sağaltma usulüdür (Karuts, 1911: 6). Bu yöntem, eski dönemlerde daha çok halk baytarlığında, hayvanların toplu ölümüne yol açan şarbon, delibaş, tetanoz gibi hastalıklara karşı uygulanılmıştır.

Adastıruw yöntemi, haftanın uğursuz günleri sayılan Salı ve Cuma günleri hariç, herhangi bir gününde uygulanır. Ay doğmadan önce karanlık çöktüğünde, uzun kalınca bir tomruğun ucuna yağlı bez sarılıp tutuşturulur ve ağıl kapısının önünde tutulur. Birkaç kişi ağıl içindeki hayvanları dışarı çıkarmaya çalışır. Hayvanlar dışarı çıkmaya başladığında, ateşli tomruğu tutan kişi, hayvanların önüne düşer ve hayvanlar da ateşi takip eder. Bu arada hayvanların gökteki aya bakmaları için aya doğru, yani güney doğu tarafa yürülür. Ancak insanlar aya bakmamalıdır. Köy halkı hep birlikte yüksek sesle “tü, tfü, şü” diyerek hayvanların sağrı ve bacaklarına vura vura etrafi gürültüye boğarlar. Ağıldan güney doğu tarafına çıkan hayvanlar, batıyı dolanarak geri ağıla dönerken, hayvanlara musallat olan vebanın “*şaşırtılacağına*” inanılmıştır.

Ağılda kalan birkaç kişi, köy halkı hastalığı “şaşırtmakla” meşgulken, ağılı ardıç dumanıyla tütsüleyip kötü ruhlardan temizlerler. Hayvanlar ağıla girdikten sonra tüfeklerle havaya ateş edilerek kötü ruhlar korkutulup köyden uzaklaştırılır. Bu uygulamadan sonra hayvanlara gelen vebanın kaybolacağına inanılır (Hinayat, 2001: 79).

İnsanlara musallat olan hastalıkları “şaşırtma” yönteminin en yaygın şekli şu şekilde uygulanır:

Büyükbaş ya da küçükbaş bir hayvanın kuru kafası farklı renklere boyanıp hastaya verilir. Hasta, kafayı dört yolun kesiştiği yere götürür ve ilk karşılaştığı kişinin ayaklarına doğru atar atmaz oracıkta kaçır. Bu pratikte “göçürme” yöntemi de uygulanmıştır. Hastalığın, kuru kafaya göçmesiyle şaşırtıldığına inanılır (Hinayat, 2007: 152).

2.1.3. Ateşle Temizleme-Alazlama: (Alastaw)

Çok eski çağlardan itibaren Türkler ateşe saygı duymuşlar ve göçürme, alazlama gibi yöntemlerle ateşin sağaltma gücünden faydalanılmıştır.

Alastaw, Göktenricilik ve ateşe tapma inancından kalma bir yöntemdir. Bu yöntem, iki amaçla yapılmaktadır: Evi, köyü ve merayı kötü niyetli ruh ve vebalardan korumak ve hastalıklı insan ve hayvanları sağaltmak için uygulanır (Abilkasimov, 1993: 89).

Kazaklar, eskiden ateşin; kötü ruhlardan arındırma özelliğinin bulunduğu ve her tür kötülüğe karşı koruyan kutsal bir güç olduğuna inanmışlardır. Bundan dolayıdır ki göçebe hayat tarzı yaşayan Kazaklar, kışladan yaylaya ve yayladan kışlaya göçtüklerinde kervanı iki ateşin arasından geçirirken “Alas, alas, Är paleden halas!” diyerek hayvanları her tür kötü ruh ve hastalıklardan arındırmışlardır (Abilkasimov, 1993: 96).

Yeni eve taşınıldığında her odanın bütün köşesinde ateş yakılır ya da üzerlik, ardıç gibi şifalı bitkiler yakılarak evin tüm odası tütsülenir. Üzerlik ve ardıç bitkisinin zararlı bakterileri yok etme, öldürme özelliği bulunmaktadır. Ayrıca yukarıda da bahsedildiği gibi söz konusu bitkilerin kötü ruhları “kovma” özelliği bulunduğu inanılır. Alastaw pratiği günümüzde de yaygın şekilde uygulanmaktadır (Kuralulı, 1998: 153).

Kazak halkı eski dönemlerde insan ve hayvanlara musallat olan tüm illet hamisinin “bädik” olduğuna inanmışlardır (Kayırjan, 2013:78) Bakşılar, ateşin etrafını döner ve kopuz eşliğinde anlamsız şarkılar icra ederek insan ve hayvanın

hastalığını alaslama (uzaklaştırmaya) ve başka bir cansız varlığa göçürmeye çalışırlar (Abilkasimov, 1992: 52).

Sözlü edebiyat ürünlerinde, *bädik yırı* icra ederek hastalığı alaslama örneklerine yer yer rastlanır. Örneğin;

Ayt degende aytamin-aw bädikti,
Qara maqpal toñım tozdı ädipti,
Ot ottamay, suw işpey jata berse,
Bädik emey nemene bul kädikti.
Köş, köş, köş!

Bunların yanı sıra ölen hayvanın kuru kafası boyanır ve kimsenin basmayacağı bir yere gömülerek; ya da hasta kimse gün batarken dışarı çıkarılır ve yüzüne su püskürtülüp ateşin etrafı döndürülerek alaslama yapma pratiği de yaşamaktadır (Alimbay, 2011: 63).

2.1.4. Büyü: (Arbaw)

Arbaw; büyü ve tılsıma dayalı olup, başta yılan ve zararlı haşereler ısırığı olmak üzere “*kurtlu*” diş ağrısı, sıtma ve şarbon gibi hastalıklara maruz kalan hastaları, psikolojik olarak etkileyen büyülü şiirler icra ederek sağaltma yöntemidir. Arbaw usulü, daha çok bakışı ayinlerinde görülür. Arbaw şiir metinleri, hastalığa neden olan varlıkların türüne göre değişmektedir. Arbaw yöntemine, genellikle Süleyman (a.s.) ve oğlu Davut (a.s.) peygamberlerin ruhlarını yardıma çağırarak başlanır. Arbaw şiiri örneği:

Qara keldi, qoy keldi,	Kara geldi,
Aman keldi, kün keldi.	Sağlam geldi, güneş geldi.
Kümän keldi, şıqsın!	Şüphelendim, çık!
Süleymenn medet keldi.	Süleymenn yardım geldi.
Şıq, Täñirden parman keldi!	Çık, Tanriden emir geldi!

Arbawşı, zehri ve ısiran haşereyi etkisiz hale getirmek için halk hekimliğinde yaygın şekilde kullanılan üzerlik, nane, dağ reyhanı, rezene, tuz çalısı vb bitki adlarını; kendisini güçlü göstermek içinse “*keskin kılıç, bıçak*” gibi korkutucu sözleri şiirlerinde işler.

Almas qılış jüzimin,	Elmas kılıç yüzüyüm,
Aytuwlımñ özimin,	Söylenenin özüyüm,
Adıraspanmñ dänimin,	Üzerlik otunun tohumuyum,
Alabota gülimin,	Alabota bitkisinin çiçeğiyim,

Ötkir pıŝaq uŝımın!

Keskin bıçak yüzüyüm

Arbaw şiiri, sadece sağaltma amaçlı değil, aynı anda doğa olaylarına ilişkin olarak da icra edilir. Örneğin, kurak dönemlerde kara bulutlar çağırılarak yağmur yağdırılır (Abilkasimov, 1993: 87).

2.1.5. Okunmuş Su İçirme: (İşirtki işkizüw)

Çocuk sahibi olmak, nazarı ve geçmeyen baş ağrılarını kesmek, kısmet açtırmak, hasretle yola bakanları beklediklerine kavuŝturmak vb. sorunların çözümleri için hoca ya da mollaların okudukları kâğıdı suda eriterek içirmekle gerçekleştirilen dinsel inanca dayalı bir uygulamadır (Tölevbayev, 1993: 59).

Kazaklar “*emşi*”ler yani halk hekimleri veya “molda”ların yani hocaların çocuk sahibi olmak, geçmeyen baş ağrılarını ve nazar kesmek, hasretle yola bakanları beklediklerine kavuŝturmak için üstüne dua yazdıkları kâğıdı suda süzerek içerler (Köse 2002: 39)

2.1.6. Üfleme: (Uşıqtaw)

Yiyecek-içecek ya da kokudan iğrenen, sert esen rüzgâr veya fırtınadan korkan ya da düşen bir insanın ağrıyan yerinin acısını dindirmek, sıkıntısını gidermek için uygulanan bir tedavi şeklidir. (Köse, 2002: 39).

Kazaklarda bunun için ise gün batmak üzereyken “*Jer uşıq! (Yere batsın!)*” denilerek hastanın başı yere üç defa değdirilir; daha sonra da evine getirilip üstü iyice örtülerek dinlendirilir. Düşen bir insanın acısını dindirmek için de hastanın ağrıyan yerine “*Ket, päle, ket!*” (*Git, bela git!*) veya “*Uşıq-uşıq!*” (*Uçsun gitsin!*) denilerek üflenilir. Aynı zamanda su uŝıđ ve ultaraqpen²⁶ uşıqtaw yöntemi de uygulanmaktadır.

2.1.7. Okuma, Üfleme: (Üşkirüw, dem saluw)

Hoca ya da mollaların, herhangi bir kimsenin ağrıyan yerinin acısını dindirmek, nazarını kesmek, sebebi olmayan iç sıkıntısını gidermek, çocuksuz kimselerin çocuk sahibi olmasını sağlamak için okuyup üfleme şeklinde gerçekleştirilen dinsel bir uygulamadır. Bu tür durumlarda hoca kendince uygun gördüğü bir duayı okuyup hastaya üfler (Köse 2002: 39).

Kazaklarda bu tedaviyi dinden haberi olan molla tarafından uygulanır. Üfleme bazen dem *salu* diye de geçer. Genelde üfleme akşam saatleri yapılır. Molla hastanın yanına oturup, durumunu inceledikten sonra Kur’an ayetlerini okuyarak hastaya üfler.

²⁶ Ayakkabının içindeki tabanlık.

Burada nefesi daralan hastaya nefes verildiği gibi hisseder. Kur'an ayetleri insanlardaki enseni basan kaygı ve üzünlüktü giderir.

2.1.8. Göçürme: (Köşirüw)

İnsan ve hayvan hastalıklarını başka bir canlı ya da cansız varlığa transfer etme yöntemidir. Büyüsel bir yöntem olup genellikle bakşılar tarafından uygulanan tedavi usulüdür²⁷. İnsanın boyundaki hastalığı başka bir varlığa geçirmesi yani göç ettirmedir (Aldaşev, Alimhanov, 1992: 23). Halk, göçürmenin farklı yöntemlerini kullanmıştır. Ör: Hasta , devenin döner kemiğini koltuğunun altına kıştırarak, akın suya üç defa suya çimmer. Üçüncü defasında elindeki kemiği suya bırakıp çıkar. Hastalığın da kemikle beraber suda kadiğına inanırlar. Başka bir uygulama daha: Hasta, hayvanın kafa taşını kırmızı renge boyar ve ağılın dışına götürüp atar. Böylece hastalığın uzaklaştığına inanılır. Bazen kumaştan yapılan kuklayı, hastanın yatağına yatırarak hastalığı kuklaya göç ettirdiklerini düşünmüşlerdir. Bazı hastaların üzerinden koyun veya tavuğu kesip kanını akıtırlar. O kanla beraber hastalığın da geçtiği düşünülür.

Bazı tür hastalıkların tedavisinde, yeni kesilen koyunun ateşe konularak bir tabağa eritilen ve soğutularak güneş görmeyen bir yerde bekletilen yağının hastaya veya hastalanmaya meyilli olanlara yutturulması ya da at yağının hasta bölgeye sürülmesi sırasında evin aksakal (dede, baba, ağzı dualı bir) ının dua ettiği de olmaktadır. Genellikle: “*Kuday pele-caladan saktasin! Kudayğa duğa kıldım balanın avruvı baska cerge ketsin, sularğa ketsin, maldarğa ketsin, baladan uzak bolsın, kudayğa calınıp calbarıp duğa kıldım, duğam kabil bolsın!*” şeklindeki bu dua sayesinde hastalığın bir başka nesneye geçeceğine inanılır. Çünkü eski Şaman kültüründen kalma düşünceye göre hastalık yol açılmaz; ancak başka bir varlığa geçebilir. Bu işleme ise “*göçürme*” adı verilir (İnan 2000: 107).

2.1.9. Cin çarpması: (Kaktıruw)

Eski vakitlerde ateşi uzun süredir inmeyen, hastalığın sebebi bilinmeyen, gün geçtikçe halsizleşen hastalığa *qağındı* denilmiştir. Bu türlü hastalığa yakalananları cin çarptığı düşünülmüştür. Bu tür hastalara *kaktıruw* denilen tedavi uygulanmıştır. Hastayı önce yere yatırıp etrafına da kamaştan sararlar. Sonra bir keçi kesip akciğeri ile em bolsın (şifa olsun) diye yedi defa kamaş vururlarmış. Bazen bunu doğrudan hastanın kendisine de vurulmuş. Sonra sıcak çorba içirilip hasta terletilirmiş. Eğer

²⁷ Geniş bilgi için çalışmanın “Bakşılık Geleneğinde Oyunlar (Ayin ve Törenler)” kısmına bakınız.

akciğerin rengi morarmışsa hastalığın akciğerden gittiğine inanırlarmış. (Saduakas, 2014:60)

2.1.10. Benzetme: (Uqsatu)

Halk arasında hastalık başka bir varlığa benzerse hastalığın geçeceğine inanılırdı. Örneğin: Sıtma olan insanlara canlı balık tutturulursa iyileşir. Canlı balığı hasta elindeki bıçakla kestiği zaman titrer, canı çıktığında hasta da iyileşir. İlkbaharda mezeldek kuşunun yumurtasını da sıtma hastalarına içirirlermiş. Kazak dilinde bezgek kuşu bezgeldek benzer kelime olduğundan. Bir kişiyi yılan ısırıldığı zaman binicinin organ ipini ısırırlarmış. Epileosi hastaları da tavşanı koltuğuna basıp oturlarmış. (Aldaşev, Alimhanov, 1992: 25).

2.1.11. Kutsal Mekânların Ziyaret Edilmesi: (Ziyarat yetuw)

Türbeler, tekkeler, yatırlar, değişik ziyaret yerleri (bir ağaç, bir kuyu, özellikli bir taş, vs.) geçmişten günümüze belli hastalıkların sağaltıldığı kutsal mekânlar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Ziyaret edilen bu yerlerde dualar edilmekte, adaklar adanmakta, bazılarında para atılmakta, bazılarında ise bez bağlanmak suretiyle umulan faydanın elde edileceğine inanılmaktadır.

Kazak halk hekimleri hastaları derdine şifa vereceğini inandırıp kutsal mekân sayılan yerlere ziyarede götürme geleneği sürdürülmektedir. Mekânda insanlar hastalıklarına şifa ister, halk hekimleri: *Elti, bakşı, emcileri uşıktaw, üşşüreciw, kaktıruw, kurşun dökme, üfleme*, vb. yöntemleri kullanarak tedavi ederler (Äliyev, Äbdraman, Rahimov, 2004:52).

Kısırlık başta olmak üzere pek çok hastalığın tedavisinde başvuru dini/kutsal mekânların ziyaretçilerinin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Çocukları olmayan kadınlar, başta Arslan Baba ve Hoca Ahmet Yesevi Türbeleri olmak üzere diğer kutsal mekânları ziyaret edip kurban keser ve dua-dileklerde bulunurlar.

2.1.12. Kurşun Dökme: (Qorıqtıq quyuw)

Kurşun dökme, Türk kültür coğrafyasının hemen her köşesinde birbirine benzer şekilde yapılmaktadır. Yedi tane yuvarlak taş bulunup iyice yıkanır. Taşlar temiz bir demir tabağa konulur ve tabağın altına ateş yakılır. Taşlar iyice kızgın hale geldiğinde korkan kişinin üzerine beyaz bir örtü ya da temiz bir bez örtülür ve başının bir karış üstünde tabak tutulur. Sonra tabağa soğuk süt ya da su dökülür ve taşlar “cız” diye ses çıkardığında korkan kişi birdenbire titrer ya da ürker. Titrediğinde ya da ürktüğünde bütün vücuttaki korku dışarı atılır.

Eğer uygulama su ile yapılırsa, kalbindeki o anlık korkuyu dağıtmak için korkan kişiye aynı sudan içirilebilir. Bu tedavi uygulamasından sonra korkan kişi, korkudan arınarak kendini hafif ve rahat hisseder.

Bu uygulama kurşun ile de yapılabilir. Ancak kurşunu, besmele çekerek tabağa üç defa dökmek lazım.

2.2. Rasyonel Tedavi Yöntemleri: (Praktikalıq tasildermen emdew)

2.2.1. Mekanik-Parpılama Yöntemi: (Lonqa salu, kesuw, tiluw)

Parpılama yoluyla tedavi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kazakistan'da kullanılmaktadır. Bu uygulamada temel amaç vücuttaki kirli kanın atılması ve dolayısıyla kötü ruhun vücuttan çıkarılması. Bu uygulama bakşılara mahsus bir pratiktir. Bakşılar, hastalarına büyümlü sözler söyleyerek onların içlerindeki kötü ruhhu çıkarırlar.

Hastaların vücutlarını dağlayarak, çizerek, delerek, keserek ya da bedenine kamçıyla vurarak (veya bedenini elle veyahut bir nesne ile sıvazlayarak) yapılan sağaltma türüne *mekanik* ya da *parpılama* yöntemi denilir. (Acıpayamlı 1989: 5). Halk hekimliğinde yaygın şekilde uygulanan sağaltma pratiklerindedir. Parpılama belli hastalıkların tedavisinde *ırvasa* yönteminin bir parçası olup, ona yardımcı olan bir unsur olarak da karşımıza çıkabilir. Bu tedavi usulü de yine belli hastalıklar konusunda uzmanlaşmış olan emçi kimseler tarafından uygulanır. *Divanü Lugati't-Türk*'ten beri varlığı bilinen, Esi Türk hekimliğinin en yaygın tedavi metodu olan *dağlama*, insan ya da hayvan vücudundaki hastalıklı olan bölgenin ateşte kızdırılmış metal veya ahşap bir nesne (daha çok demir, çuvaldız, maşa, bıçak, tava, bakır kap vb.) ile yakılmasıdır (Cavdar 1989: 83; Kumartaşlıoğlu 2016: 226).

Parpılamada, vücuttaki hastalıklı bölgeyi bıçak, ustura, jilet vb. ile çizerek kan akıtma; balta, bıçak, satır vb. ile keser gibi yapma; yara veya hastalıklı bölgenin üzerini kalem, yanmış odun veya kömür parçası vb. ile çizme gibi uygulamalara da başvurulur (Kumartaşlıoğlu 2016: 201).

2.2.2. Terletme: (Bulaw)

Üşütme, soğuk algınlığı gibi nedeni soğuk hava olan her tür hastalığı farklı terletme yolları ile sağaltmada uygulanan yöntemdir. Kazak tababetinin bilimsel temelini oluşturan ve farklı bitkilerden binlerce reçete hazırlayan Ö. Tilevkabilulı, bulaw-terletme yönteminin 6 türünü ortaya koymuştur (Aydarhanulı, 2019: 51).

2.2.2.1. Vücutu Gevşeterek Terletme: (Borsıma Bulaw)

Temmuz ayında kayın ağacının taze yaprakları toplanır ve büyük bir çuvala doldurulup üstüne bol bol kaynamış su dökülür ve 10 gün güneşte bekletilir. Yaprak iyice koku çıkardığında hasta çuvalın içine sokulur ve belli bir süre bekletilir (Aydarhanulı, 2019: 51).

2.2.2.2. Su ile Terletme: (Su Bulaw)

Soğuk suya iki avuç tuz ilave edilip kaynatılır ve su derecesi 40°'ye ulaşıldığında hasta banyo yaparak terler (Aydarhanulı, 2019: 51).

2.2.2.3. Buhar ile Terletme: (Bu bulaw)

3-5 tane büyükçe taş fişi içinde kızdırılıp üzerine su püskürterek buhar çıkartılır. Hastanın ağrıyan yeri buharda tutulur (Aydarhanulı, 2019: 52).

2.2.2.4. Kuru Terletme: (Qurğaq Bulaw)

Koyun, keçi, sığır, at ve deve kemikleri toplanıp beş ayrı çuvala doldurulur ve bir kişinin sıgacağı genişlikte çukur kazılır. Kemikler çukurda yakılıp kor olduğunda üstüne *kerege*²⁸ konulup keçeyle kapatılır. Hasta çıplak olarak keçenin üstüne oturtulur ve hastanın bedeni kalınca örtülür. Belirli aralıklarla su serpilerek kuru buharda hastanın terlemesi sağlanır. Tedavi esnasında hastaya sütlü çay içirilir. Tedaviden sonra kuzu çorbası verilip istirahat etmesi sağlanır (Aydarhanulı, 2019: 52).

2.2.2.5. Yılan Buharında Terletme: (Tüyindep Bulaw)

Demirden bir kapta yılanın başı kaynatılır ve hasta, yüzünü buhara tutar. Hastanın başı üstten örtülü olması lazımdır. Bu yöntem, nedeni soğuk hava olan kulak ve diş ağrılarını sağaltmada uygulanır (Aydarhanulı, 2019: 53).

2.2.2.6. Kumda Terletme: (Qum Bulaw)

Vücutun; sıcak çamur ve kuma gömülerek ya da vücuda çamur sürülüp güneş altında terletilemesidir. Bazen tüm vücut tuz uygulaması da yapılarak vücuttaki soğğun atılması sağlanır.

Bunların dışında koyun, keçi ve tay derisiyle sararak terletme yöntemi de yaygın kullanılan usullerden biridir. Deriye sarma yöntemi, çoğunlukla sonbahar aylarında uygulanır. Bahsi geçen hayvanlardan biri kesilip derisi tulum şeklinde yüzüldükten sonra sıcak sığağına içine tuz, karabiber vb baharatlar atılıp hasta kimse

²⁸ Çadırın çevre duvarının iskeleti, sırimla birbirine çaprazlama bağlanan ve “kanat” veya “kerege” denilen 2-2,5 m. kadar yükseklikteki ince ahşap kafes panolardan oluşur.

deri içine sokulur. Hayvan postu kalın yorganlarla sarılır ve hastaya sıcacık kuzu çorbası içirilir (Aydarhanulı, 2019: 53).

Bunların dışında ağrıyan el ve ayakları, kığısı çıkarılmayan koyun karnına sokarak terletme yöntemi de mevcuttur.

2.2.3. Kırık-Çıkık-Burkulma Tedavisi: (Sınığ-Şığu- Sinir Sozluw)

Kırık-çıkık-burkulma tedavileri, uygulanış biçimi bakımından diğer sağaltma yöntemlerinden ayrılmaktadır. Kırık-çıkık-burkulma ile ilgili tedavileri yapan halk hekimlerine “sınıkçı” ya da “otaşı” denilir (<http://akikat.kazgazeta.kz/?p=3281>) Herhangi bir travma sonrası geleneksel tedavi yöntemleri bağlamında sınıkçı ve otaşılara başvurma günlük pratikte varlığını sürdürmektedir.

Eski dönemlerden beri geniş topraklarda yaşamış, hayvan beslemiş, av avlamış Kazaklar hayvan kemiklerine bakarak, insan kemiklerinin de birbirine bağlanma özelliklerini, mesela, bilek ve baldır çift kemikten oluştuğunu, heceler sinirle bağlanacağını, onları sert keselerle sarılmış olduğunu, diz hecesinde karışık sinirler, oynar eklem iç hecede yerleşmiş sinir olduğunu iyi bilmişler. Kırıkçılar seneler boyu kırılmış hayvan kemiklerini yerine koyarak tecrübe edinmiş, sonradan insanı tedavi etmeye çalışmıştır. Ameliyatçılar ilk önce vucüttan akan kanı durdurmaya çalışır ve kırılan yerin üst tarafını bağlar. Yarayı tuz su ile yıkar, sonra kızartılmış kaz, yıldı, keçi yağını sürer. Bozulmuş kırık kemiği, kaymış heceyi yerine koymak için kırıkçı eline kızartılmış yağı sürer, ağrıyan yere sürer ve kırık yeri bulur. Kırıkçılar açık kırığın kırılmış yerine kırık yer çabuk bitmesi için yaranın arasına yıldı'nın bir kesik etini koyarak sarar. Bu “*Bilte koyma*” adeti, XVI yüzyılda Dospambet Jırav'ın eserlerinde rastgelir:

Otuz iki omurganın heceden,

Fırlayarak akan kara kan

Durmadı sırtın ufak damarını

Bıçak değer değdi bacağına

Çizmeme doldu kanıma.

Yara bir sert, can tatlı,

Kırıkçılar yok mudur?

Yarmadan bilte (et) koyacak (Bes Ğasır Jırlavdı, 1989:32).

Kırığın ne kadar seviyede olduğunu belirlemek için kırıkçılar tedavide insanın ağrısını kesecek ilaçlar kullanmaz: Onlar kemik kırıklarını birleştirir, yerine koyduğu anda hasta ağrıyı hissetmesi “doğru” anırlar. Eğer kemik kırıkları yerine gelse,

hastanın ağrısını hissetmez, sakinleşir, yerine gelmesi tam tersine şiddetli ağrıyı geçirir. Halk kırıkçılarının hepsi de alçı kullanmaya karşıdır: Onlara göre alçı kırılan ayağın kan dolaşımını fenalaştırır, kemiğin bitmesini geciktirir. Bunun etkisinden hecenin bükülüp açılması eskisi gibi olamaz. Alçı, kırıkların birleşmesini, bitmesini kontrol etmeye imkân vermez.

İnsan iskeleti iki yüzden fazla kemik türünden oluşmaktadır. Kırık-çıkık tedavisi, kırılan ya da çıkan kemik türüne göre farklı yöntemlerle yapılır. En yaygın yöntem el yordamıyla kırık ve çıkığın yerine oturtulmasıdır. Kırık olan bölge, eğer kapalı kırık ise cilt bütünlüğüne zarar verilmeden parmaklarla yoklanır ve kırık kemikler birbirine denk getirilerek yerine oturtulur. Yerine oturtulduktan sonra tahta kalıplarla desteklenip sabitlenir. Tahtanın, kırık bölge cildine zarar vermesini engellemek için tahta ile kemik arasına deve yünü ya da yumurta sarısına bulanmış yumuşak bir bez yerleştirilir. Yumurta sarısı ve deve yünü kırık kemiğin kaynamasını hızlandırmaktadır. İnanca göre kemiğin, hastanın yaşı kaçsa, o kadar günde kaynayacağı ileri sürülmektedir. Halk hekimliğinde modern tıpta uygulandığı gibi kırık olaylarında destek amaçlı alçı kullanılmamaktadır. Çünkü kırık bölgenin hava almasını ve bakımını engellemektedir (Aydarhanulı, 2019: 107).

Kırık kemikler yerine yanlış şekilde oturtulup kaynamış ise, kırık bölge yıllandırılmış at yağı ile birkaç gün hafifçe sıvazlanarak kaynamış kemiklerin gevşemesi sağlanır ve tekrar yerine düzeltilerek oturtulur (Aydarhanulı, 2019: 108).

2.2.4. Hacamat Tedavisi: (Qan alu, Loñqa salu)

İnsan vücudundaki pis kanın çıkarılması için “*karıktık salu*”, “*lonka köteru*” yöntemlerini kullanarak pis kanı akıtmak için şertpek, kandawır, bız, mıster, karıktık denilen aletler kullanılır. Pis kanı akıtmak için hastanın boynun havluyla hafifçe boğar. O zaman pis kan biriken damarlar patlayıp görünür. Kan almak için uygun aleti ateşte kızdırılır ve o damarı hafiften diler. Ordan koyu kara kan akar. Sonra elindeki havluyla damarı bastırır. Özellikle kan damarındaki pis kanın akıtılması için uygun mevsim seçilir. Kışın soğuk günleri veya yazın çok sıcak, bulutlu günleri yapılmaz. Bu işi yapan kişiye “*Darımçı*” denilir. (Orazakov, 1989: 24)

Kazaklarda pis kanı akıtmak halk arasında yaygın tedavi yöntemi olduğunu Kolosov, G. (1903), Yagmin, A. (1845), doktor Şustov’un eserlerinde geçmektedir. Pis kanı akıtmak için kullanılan alletin *kandawır* denildiği söylenir. Genelde kan

insanın alını, dilaltındaki damardan, bilek ve avucundan alınır. Kan alındığı yere sonra kül serpilir (Alimhanov, Aldaşev, 1992: 81).

Kazakların geçmişinde “*karıktık salu*”, “*lonka köteru*” denilen kan akıtma veya pis kanı çıkartma yöntemi hacamat diye bilinir.

Hacamat, çok eski yıllardan günümüze gelen sağaltma yöntemlerinden biridir. Modern tıp tarafından da desteklenen hacamat, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in sağlığı için kullandığı ve ümmetlerine de tavsiye ettiği bir tedavi türüdür. Günümüzde uzman kişiler ve halk hekimleri tarafından uygulanmakta ve büyük ilgi ile talep edilmektedir.

Kelime anlamı “*emme*” olan *hacamat*, derinin neşterle çizilip vakum yolu ile kan almadır. Genellikle iki omuz arasından, sırttan, başın arka tarafından ya da hastanın isteği doğrultusunda vücudun herhangi bir yerinden bardak veya boynuzla alınır.

Hacamatta deri altında birikmiş, damarda dolaşmayan, atıl kalmış, vücuda zararlı ve biriktiği noktada ilgili organa zarar veren pis kanın vücuttan dışarıya atılması sağlanıyor. Damardan verilen kan vücudun kullandığı temiz kandır. Hacamatla sadece pis kan alınır.

Hacamatın pek çok faydası olduğu belirtilmektedir. Bu faydaların başında toksinlerin atılması ve hücrelerin yenilenmesi gelmektedir. Stresi azaltıp çabuk sinirlenmeyi önlediği için vücudu rahatlatmak için en etkili yöntemdir. Hacamat yaptırmak nezle, grip gibi üst solunum yolu hastalıklarında iyileşme sürecini hızlandırır ve kronik baş ağrılarını geçirmekte çok önemli rol oynar. Hacamat kan yapımını uyarıp, kansızlık (anemi) tedavisine yardımcı olur ve epilepsi nöbetlerinde nöbet şiddetini ve sayısını azaltır. Ayrıca tembellik ve uyuşukluğu giderip, vücudu sıfırlar ve enerjik hissetmenizi sağlar ve bazı baş dönmesi türlerinin geçmesinde de çok etkilidir (Aydarhanulı, 2019: 69).

2.2.5. Sülük Tedavisi: (Sülükpen emdew)

Modern tıp literatüründe hirudoterapi olarak adlandırılan sülük tedavisi de hacamat gibi çok eski dönemlerden beri uygulanmakta olan bir sağaltma pratiğidir. Sülükler tutunduğu bölgeyi ısırarak kan emerler. Kan emdiği bölgeye 100’ün üzerinde biyoaktif madde içeren bir sıvı salgılar. Bu salgı adeta birçok ilacın karışımı gibi etki gösterir. Tıbbi sülüğün salgısı antibakteriyel ağrı kesici, antiromatizmal, tansiyon düzenleyici, antidepresan, antioksidan, kas gevşetici, bağışıklık sistemini düzenleyici gibi birçok etki gösterdiği ileri sürülmektedir (Aydarhanulı, 2019: 85).

2.2.6. Masaj: (Massaj)

Kazak halkı kas erimesini, bel fitiğini, ve sinir hastalıklarını sıvayarak, gererek, çimdikleyerek hastayı tedavi etmede başarılı olmuştur. Geçmişte sıvama, germe, çimdikleme denilen tedavi yöntemleri günümüzde masaj denilmektedir.

Masaj terapisi, kas gerilimi ve sertliğini azaltma, kas spazmlarını dindirme, baş ağrısı ve göz yorgunluğu gibi stresle ilgili durumları dindirme, kan dolaşımını iyileştirme vb. sağlık sorunlarının giderilmesinde hasta ya da yorgun bir organın rehabilitasyonudur. Yani sağaltım amacıyla, vücudun yüzeyinde el yardımı, elektrikli araçlar ya da su ile çeşitli işlemler yapmaktır (Kaliyev, 2010: 59).

2.2.7. İlaçla Tedavi Yöntemleri: (Dürimen emdew)

Halk hekimliğinde başvuru olan tedavi yöntemlerinden biri de ilaçla tedavidir. Bu ilaçlar, deneme ve yanılmalar sonucunda elde edilmiştir. İlaçlar, halk hekimleri tarafından rasyonel ve büyü niteliği taşıyan yöntemlerle birlikte kullanılmaktadır.

Halk hekimliğinde kullanılmakta olan ilaçlar bitkisel, hayvansal ve madensel kaynaklı olup tek tek veya kombine olarak da kullanılabilir. Büyük çoğunluğu bitkilerden elde edilen bu ilaçların hazırlanması ve kullanılması gelenek ve göreneklere bağlı olarak ilkel şekillerde sürdürülmektedir. İlkel şartlarda ve şekillerde hazırlanan ilaçlar arasında en çok infüzyon, hap, toz, merhem ve tütsü gibi farmasötik şekiller dikkat çekmektedir (Aydarhanulı, 2019: 139).

Halk hekimliğinde aynı hammaddeden üretilen ilaçların birden fazla hastalığın tedavisinde kullanıldığı da görülmüştür.

2.2.8. Bitkisel İlaçlarla Tedavi: (Şöp dürilermen emdew)

İnsanoğlunun tabiatla gördüğü her türlü bitki, şifa kaynağı olarak düşünülmüş ve bir şekilde ondan ilaç üretme yoluna gidilmiştir. Yenmesi mümkün olan bitkilerin kök, gövde, dal ve yapraklarının doğrudan yenilmesi; bunların kaynatılarak çıkan suyunun içilmesi veya o bitkilerden hazırlanan merhemlerin ağrıyan yerlere sürülmesi/sarılması söz konusudur. Kişilerin yaşadığı coğrafya, iklim ve bitki örtüsüne (floryasına) bağlı olarak belli bitkilerden elde edilen ilaçlar birtakım halk hekiminin kullanımıyla sınırlı kalmıştır. Ancak, sarımsak, soğan, nane, pelin otu, yavşan, zencefil, susam, dağ reyhanı, hardal, dereotu, rezene, maydanoz, meyan, kenevir, kendir, keten, yulaf, pirinç, buğday, pıtrak otu, mavi hindibaba, kuzukulağı, labada gibi bitkilerden elde edilen ilaçlar genelleşmiştir (Kaliyev, 2010: 83).

2.2.9. Hayvansal İlaçlarla Tedavi: (Jan-januar)

Yüzyıllardır göçebe hayat tarzı yaşıyan Kazak halkının en önemli mal varlıkları, *tört tülük* adıyla anılan at, deve, sığır ve koyun-keçi gibi evcil hayvanlar olmuştur. Kazak halk hekimliğinde hayvansal ilaçlar daha çok dört tülük hayvan ürünlerinden elde edilmekle birlikte diğer evcil, yabancı ve vahşi hayvan ürünlerinden de yapılmaktadır. At sütü kımız ile tedavi eden Barmaşı kuruortu ve deve sütü ile tedavi eden Tüşşibek kurortu hizmet vermektedir.

Asıl mesleği askeri doktor olan A. Yagmin Kazaklar hakkında: Kazaklar en çok koyun, deve, at etini ve sağmal içer. Onlar sağlıklı, güçlü bir vücuda sahiptir. Göğüs hastalığı çok az bilinir. Kazaklarda kımız çok sağlıklı bir üründür. Kazaklar kımızı günlük hayatta sık kullandıklarından dolayı çok hasta olmuyorlar. Özellikle mayıs, haziran, temmuz aylarında sağmal ilaç yerine kullanırlar. O yüzden de Rusya'dan gelip içenler çok olur (Yagmin, 1845:85).

2.2.9.1. At Ürünleri

Tört tülük hayvanın başında at gelmektedir. At, Kazaklarda kutsal bir hayvandır. Halk hekimliğinde atın kılından etine kadar her ürününden yararlanılmış ve yararlanılmaktadır. Örneğin, atkuyruğunun kılı siğili kesmekte kullanılır.

Eski zamanlarda günümüze kadar gelen kımızı sak tayifeisinin de en sevimli içeceği olmuştur. Kımızla aynı anda deve sütü de çok kullanılmıştır (Kişibekov,1995:102).

Em/ilaç olarak at ürünlerinin en başında binbir bir derde deva olan kımız gelmektedir. Genel olarak iki tür kımız mevcuttur: Sağmal kımız ve mayalanmış kımız. Sağmal kımız, kısrağın yeni sağılmış sütüdür. Em olarak bu kımız kullanılır. Sağmal kımız, insan sağlığı için yararlı olan birçok vitamin ve mineraller içermektedir: C, A, B1, B2, B6, B12, E, PP vitaminleri ve bol miktarda oksijen, protein, amino asit, kalsiyum, potasyum, fosfor, sodyum, demir, magnezyum, brom gibi minerallerdir. Sağmal kımız, bunların yanı sıra 80'e yakın biyolojik aktif bileşikler içermektedir (www.informburo.kz).

Kımız, sağıldıktan sonra 2 saate kadar hiçbir özelliğini kaybetmemektedir. Kımızın içerdiği bol miktardaki sıvı oksijen bütün hücreyi beslemektedir. Kımız, sindirimi kolay olmakla birlikte çeşitli mide yaralarına, kanser türlerine ve kısırlığa şifa olmaktadır. Ayrıca karaciğeri güçlendirdiği ve kandaki şeker oranını ayarladığı bilinmektedir.

At eti, diğer hayvan etlerine nazaran sindirimi en kolay ve kolesterol değeri en düşük ettir. Dilimizde at ve at ürünleriyle ilgili çok ama çok sayıda atasözü ve deyim

bulunmaktadır ki sindiriminin kolaylığına ilişkin şöyle bir deyim vardır: *Qoy eti erteñnen keş batqanşa, sıyr eti tañ säri atqanşa, jııqı eti tösek salıp jatqanşa*. (Koyun (kuzu) eti gün batımına kadar hazmedilmez; sığır eti ertesi sabaha kadar hazmedilmez; at eti ise yatmadan önce hazmedilir.) At etinde bulunan vitamin ve mineraller diğer hayvan etlerine göre daha çok miktardadır. At etinin lipotropik, yani karaciğerde yağ birikmesini engelleyen ve karaciğerde biriken yağları eriten özelliği vardır. At eti, sindirim sistemini kuvvenlendirdiğinden obezite (şişmanlık), şeker, ateroskleroz (damar sertleşmesi) ve mide-bağırsak hastalarına şifa olarak verilebilir. İçerdiği laktik, limon, kehribar asitleri metabolizmayı hızlandırarak bağırsak florasının yapısını değiştirir ve çürüme sürecini yavaşlatmaktadır (Aydarhanulı, 2019: 365).

At ve at ürünleri başlı başına ayrı bir tez konusudur ki burada anlatmakla bitmez.

2.2.9.2. Deve Ürünleri

Deve hayvanı hakkında Kazaklar: “*Kara toprağın kayığı*”, “*çöl gemisi*” de demişlerdir. Masallarda, efsanelerde ve destanlarda deve kahramandır. Edebi eserlerde onların “*Bozingen*”, “*Celmaya*”, “*Naridirgen*” gibi isimleri de vardır.

Devenin derisi ve yününden giyim, sütünden içecek, etinden yemek yapmışlar. Özellikle, deve taşıt olarak değerlidir. Kışın soğuğa, yazın sığağa dayanıklıdır. Çöl ve açlığa da dayanabilir. Halk hekimliğinde ise deve ürünleri tedavi etmede çok yaygın kullanılmaktadır.

Devenin eti bol, yünü yumuşaktır. 700-80 kg et verir. 100 kg yağ alır. Bu yüzden olabilir, atalarımız: “*Yemeğın atasının deve etini yerken görürsün*” demişlerdir. Devenin horgüç yağının özelliği ise: Tadı lezzetli, soğuğu giderir, kanı dolaştırır, şişliği geçirir. Devenin eti ve sütü, horgüçü vücudu kuvvetlendirir.

Deve sütü, *şubat*tır. Göçebe Kazaklar %80-90 deve sütüyle geçinmişlerdir. Deve sütü, at sütünden farklıdır. Yağ oranı yüksektir. Deve sütünde şeker az, vitaminler çoktur. Bunun yanı sıra deve sütü mikropları öldürür, onların büyümesini engeller. Şubat, akciğer, mide ve bağırsak hastalıklarına alternative bulunmaz ilaçtır. Deve sütünü sürekli içen insanın organları iyileşir ve biraz kilo da alır. Şubat insanı terletir, uykusunu düzeltir. Saha çalışmamızda *Mangıstaw* bölgesinde bulunduğum zaman insana güç verir diye özel çay hazırlandığını rastladım. Tarifi şöyledir: Bir çaydanlığa çay, darı, kara biber, tuz koyup ateşte kaynatılır. Uzun bir süre sonra 2 bardak çiğ deve sütünü koyup yine kaynatılır. Hazır olan malzeme kara çay ile 1-2 bardak (kalp hastalığı olanlar dikkat etmeli) içilmelidir.

Kazak hekimliğinde devenin yünü pamuk yerine, kırılmış kemik bölgesine sarılır. Zarar görmüş boğum için tuzla sarılır. Deve yününden çorap dokur ve soğuk aldığı zaman giyerler, ama deve yünü kutsal diye onu ayağa basmamak yasak inanç da olduğu için genelde devamlı çorabı giymezler. Bel fitiği ya da bel karın soğuk aldığı zaman deve yününden kemer dokurlar ve onu takarlar. Bazen hamile kadınların doğum zamanı geçtiğinde deve gibi 12 ay çocuğu karnında taşımasını diye devenin yünü ateşte yakılıp koklatılır (Aydarhanulı, 2019: 365).

2.2.9.3. İnek Ürünleri

İnek buğday ve yemlerle, yazın yayla otuyla beslenir. Halkımızın hergün yemek rasyonunda olan inek ürünlerin pek çok rahatsızlığa iyi geldiğini rastladık.

İnek sütü, kalp damar sistemi için yararlıdır. Kan damarlarını kuvvetlendirir, tansiyonu düşürür, kalp krizi, inme gibi hastalıkları tedbir alır.

İnek sütü yemeği hazmetmeye destek olur. Vücuttan zehirli maddeleri çıkarır. Tedavi için sütü ölçülü kullanmak yararlı olur. İnek sütü insan sinirini olumlu etkiler. Uykusuzluk, baş ağrısı, stres zamanında da uygulanır. İnek sütü, beyin ve kemik için de yararlıdır. Diş ve tırnak durumunu iyileştirir. Hafızayı güçlendirir. Böbrek ve akciğere iyi gelmesi halk arasında söylenir (Aydarhanulı, 2019: 365).

2.2.9.4. Koyun Ürünleri

Saha çalışmamızda koyun ürünleri: Koyun işkembesi, başlıca mide bağırsak, kadın hastalıklarına ve bel fitiği hastalıklarına uygulandığını rastladık. Almatı doğumlu Erjan emçinin çocuğu olmayan bayana yaptığı tedavi uygulamalarını gözlemledik. Aycan ablayı önce yumşak yatağa oturttu. Önceden hazırlanmış besili koyunu kesip, kesilen koyun karnını hemen sıcak halde hastanın kursağına koydu ve üzerini sardı. Yarım saat civarında hasta su gibi terledi, hastanın kendisi o sırada vücudunun terlemeye başladığını söyledi, hastaya yavaş yavaş sıcak su içirdi. 1-2 saatte karın soğuyormuş. O zaman insanın üzerinden karın çekilip, hasta yıkandı. Tedavi sonrası sıkı giyinilmesinin, güçlü yemekler yenilmesinin, bir kaç gün et çorbası içilmesinin gerekli olduğu hastaya anlatıldı.

Kazak halkı göçebe bir hayat yaşadığı için, tabiatın çeşitli olaylarıyla karşılaşır. Yatacak yerinin nemli olması, kışın soğuk olması ve onlardan korunacak malzemelerin eksik olmasından yaşlanmış kişiler yelin etkisiyle oluşan bel hastalığı, bel fitiğine yakalınırlar. Hekimlerimiz insanları hastalıklardan sağaltmak için çeşitli yöntemler uygulamış olup uyguladıkları başlıca tedavi yöntemi koyun karnına girmektir.

Tedavi yöntemi: İyice semirmiş erkek koyunu keser. Sonbaharda olgunlaşmış ermen tomurcuğunu kaynatır, onu bütün karın içine koyar. Hastayı soyundurarak boynuna kadar deriye sarar. Sıcak tutalacak şekilde 2-3 saat karın içinde kalır. Süresi geldikçe yıkanır. Kendini sıcak tutar ve birkaç gün çorba içer.

Koyun akciğeri sıcak, zehirsizdir. Akciğerin işlevini arttırır. Öksürüğü durdurur. Susamayın önler. Vücuttaki zehir ve şişlikleri giderir. Öksürük için daha koyunun akciğerini dilerek, sirke suyunda kaynatılır, piştikten sonra günde iki dilim yerse, balgımını gevşetir, öksürük geçer. Kulsarı ilinde Marcan emciyle tanışmaya gittiğimde farklı bir uygulama rastladım: Emcinin ocağına elinde 1-1,5 yaşındaki çocuğı olan bir anne geldi. Dışarıdan çok farklı sesler gelince biz de sohbeti kesip, kim geldiğini merak ettik. Emçinin komşusu imiş. Elindeki çocuğun sesi çıkmıyor, mos mor olmuş, sanki cansız... Çocuğa ne oldu bilmiyoruz. Çocuk yerde oturup oynuyormu. Bir anda çocuk sessiz kalmış. Acili aramışlar, gelene kadar aklına emci ananın geldiğini anlatıyordu. Marcan ana eline masasının üzerindeki değişik bir *kemipi* aldı, çocuğun ağızını açıp, içeri soktu. Çocuğun başını yere döndürdü. Damaktan sert bir şey düştü, Çocuğun ağlayama başladı sesi çıkmıştı. Çocuk yerde oynarken, sert bir şey yutmuş olmalı ki o da yutkununca soluk borusunu tıkamıştı.

Koyun eti de ağır hastalıktan sonra vücut halsizliği, zayıflaması gidermek için, yeni doğum yapan kadınların sağlığını yerine getirmek için koyun etinin çorbası çok yararlıdır.

Yeni kesilmiş koyun etini ince halde kesip, rahatsız eden yara üzerine bağlanırsa şişlik ve irini engeller. Koyun etini sirke suyu ile ezip, yılan, akrep sokan yere sarılırsa ağrıyı keser. Sakat olan kişiler günde 1-2 kez koyun etinin çorbasını içmelidir.

Koyun yağı: Kuyruk yağı, bağırsak yağı ve böbrek yağı olarak üçe ayrılır. İlaç olarak genellikle kuyruk yağı işlenir: Yeni doğmuş bebeğe her hafta yıkadıktan sonra, soğuk almasın diye sırtına yağı sürülür.

Koyun yünü ilkbaharda koyun üzerinden kesilir alınır. Koyun yünü kazandaki suya koyup kaynatılır, yünü süzülerek alınıp suyu süzgeçten geçirilir. Süzülen suyu şişe tabakta yoğunlaşmaya kadar kaynatılır. Koyu hale gelince soğutursa ilaç olur.

Koyun sütü, insan vücudunu kuvvetlendirmek, mide bağırsak yollarını sağaltmak, kan dolaşımını arttırmak gibi hastalıklara yararlıdır. Koyun sütü ile keçi

sütü arasında pek çok benzerlikler vardır. Koyun sütünden yapılan ürünlerinin faydası da çoktur.

Doğum sonrası kadın hastalıkları tedavisi için uygulanır. Bunun gibi hastalıklarda koyunun ılık kanını içilirse çok faydalıdır. Ancak çok içmek yasaktır, çünkü kan kolayca hazmedilemez (Aydarhanulı, 2019: 365).

2.2.9.5. Keçi Ürünleri

Keçi evcil hayvanlardan biridir. Keçinin eti de, derisi de, sütü de, kılçık ve yünü de, hatta boynuzu da günlük yaşamımızda yararlıdır. İlkbahar ve yaz aylarında ota yayılmış keçi sütünün bünyesinde vitaminler çoğalır hem de tadı farklılaşır. Yaklaşık 600 bitki çeşidiyle beslenir. Bundan dolayıdır ki, keçinin sütü ve eti insan sağlığı için daha verimlidir. Yeni sağılmış keçi sütünün sağaltıcı gücü daha çok olur. Her gün yemekten 30 dakika önce bir bardak ham keçi sütünü içen insana hiçbir bulaşıcı hastalık gelemmez, çok sağlıklı olur. Yeni sağılmış sütün başka bir özelliği, kuvveti 4-5 saate kadar sürer ve vücuttaki bütün mikropları öldürür. Mide hastalıkları, anemi, göz hastalıkları, diatez gibi hastalıklara karşı çok yararlıdır. Verilen bu bilgiler bebekler için de daha geçerlidir. İnek sütüne göre keçi sütü daha beyaz olur. Sütte vitaminler, protein ve elementler vardır. Estetisyende kendi önemini taşıyan keçi sütü ciltteki çeşitli yara ve lekeleri tedavi etmede doğal bir ilaçtır.

Halk hekimliğinde, yukarıda belirtildiği gibi diğer hayvan ürünlerinden de çeşitli ilaçlar elde edilmektedir. Ayı, kaplan, kurt, domuz, geyik, tavşan, yılan, kurbağa, kaplumbağa, örümcek, yarası, kartal, güvercin, serçe, çulha, tavuk, ördek, kaz, arı gibi birtakım hayvan ürünlerinden; organlarından, kanlarından hatta dışkılarından bile ilaçlar elde edilmiştir (Aydarhanulı, 2019: 365).

2.2.10. Madensel İlaçlarla Tedavi: (Mineraldı Zattar)

Tuz, su, taş, toprak, maden suyu, cıva, kurşun, bakır, pirinç, göktaş, kantaşı, aksülümen, arsenik ve daha birçok madensel maddeler, olduğu gibi veya belirli işlemlerden geçirildikten sonra hastalara em/ilâç olarak verilir (Aydarhanulı, 2019: 152)

2.2.11. Kombine İlaçlarla Tedavi: (Aralas Zattar)

Hastalıkların tedavisinde bitkisel, hayvansal ve madensel ilaçların hastalığın türüne göre üçünün ya da herhangi ikisinin bir arada kullanılmasıdır.

2.2.12. Şifalı Su Terapisi: (Tabiği Paydalı Sular)

İnsanoğlu, sağlık sorunlarının giderilmesinde doğada bulunan her bir nesneden yararlanma yollarını aramış ve bulmuştur. Nasıl ki hemen her yörede mitik/mistik

özelliği bulunan bir ziyaret yeri bulup, onun etrafında birçok sağaltma pratiği geliştirip çeşitli hastalıkları iyileştirme yöntemlerini ortaya koymuşlarsa, yaşamın temel kaynağı olan suyu da sağlık sorunlarını gidermede mistik bir öge olarak kullanmayı denemiş ve başarmışlardır.

Halk hekimliğinde “*şifalı sular*” olarak nitelendirilen yeraltı maden sularının şifa amacıyla kullanımı çok eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır. Kazakistan’ın hemen hemen her bölgesinde, “*jılı suw*”, “*şipajay*”, “*qasiyetti suw*”, “*em suw*”, “*kurort*” ve “*sanatoriya*” gibi adlarla karşımıza çıkan şifalı sular, kaynağın bulunduğu bölgeye özgü iklim koşulları ve biyolojik ortamın etkisinin bütünleştiği kür biçiminde uygulanmasıyla, organizma üzerinde tedavi etkinliği bilimsel olarak kanıtlanmış bir tedavi sistemidir (Aydarhanulı, 2019: 417).

Güney Kazakistandaki Kazığurt dağı eteğinde bulunan *Akbura*, *Şilter*, *Akbastau*, *Közdi Ata* denilen yer altı kaynak suyu halk arasında “*evliya su*” olarak bilinir. Közdi Ata yer altı kaynak suyu dağın arasından akmaktadır. Tadı da maden suyuna benzer. Bu kaynaktan göz hastalığı olan insanlar gelip gözlerini yıkarlar. Birkaç kez gelip aynı suya gözlerini yıkadıktan sonra iyilşenler olmuştur. Muhtemelen kaynak suyunda göz ağrısına faydalı olan madenler bulunmaktadır (Äliyev, Äbdraman, Rahimov, 2004:124).

Altay Dağlarından Atırav’a kadar uzanan uçsuz bucaksız Kazak bozkırının hemen her köşesinde suyun sağaltıcı özelliği dikkate alınarak çeşitli hastalıkların tedavisinde ziyaret edilip suyundan içilen ya da o suyla yıkanılan birçok kutsal pınar, kuyu ve çeşme bulunmaktadır. Bunlar da belli hastalıkların sağaltılmasında başvurulan yerlerdir:

Sarıağaç Kaplıcası, Alma-Arasan Termali, Almatı Termali, Kapalarasan Termali, Merki Kaplıcası, Rahman Kaynarı Kaplıcası, Burabay Kaplıcası, Jılağan Ata Şifalı Suyu, Karkaralı Termali, Tuzlu Göl, Türkistan Şifalı Sıcak Su, Alaköl, Aktas vb.

2.2.13. Yemek Kökenli Emlerle Yapılan Sağaltma

Kazaklar’da “*Kötü hastalığın tedavisi, iyi yemek*” veya “*Yemek, insanın destekleyicidir*”, “*Hastalık, yemekten*”, “*İçin ağrırsa yemek yeme, gözün ağrırsa elinle değme*”, “*Fazladan yenilen yemek, cana dert*” gibi atasözleri vardır. Dedelerimiz yaşam kültürüne göre havası temiz, suyu berrak, bitkisi kalın, yüksek dağlı ve dalgalı göl, akarsu kenarlarında oturmuşlardır. Başlıca yemekler ev hayvanlarına ait olduğu için günlük yaşamda hayvan ürünleriyle geçinmişlerdir. Kazak hekimliğinde hastayı

sağaltma yöntemleri çoktur. Göçebe bir hayat yaşadığı için Kazaklar et ve sütü asıl beslenme gıdası edinmişlerdir ve bu gıdalarda sağaltma yöntemlerini uygulamışlardır.

Günümüzde çevrenin kirlenmesi dünya çapında büyük bir sorun haline gelmiştir. Sadece hava değil, gıdalar, içecek ve yiyecekler de kirlenmektedir. İnsanların yaşam çevresi de kirlenmektedir. Bu durumda bütün insanlar temiz ürünlere, doğal tedavilere ihtiyaç duymaktadır.

Doğadan alınan ilaçlar insan vücuduna zararsızdır. En önemlisi, hekimin tavsiyesiyle ilacı doğru kullanmaktır. Uygulama yöntemlerine özellikle dikkat edilmelidir. İlacın insan yaşına, cinsine ve hastalık türüne dikkat edilmelidir. Bazı ilaçların birbirine olan tersliğini de öğrenmeliyiz. Tam bir ateş ve su gibi birbirine uymayan iki ilacı aynı anda kullanmak insan vücuduna çok zararlı ve tehlikelidir.

Yemek kökenli ilaçların soğuk ve sıcaklık haysiyetine göre günlük yaşamımızda dikkate alınmalıdır. Örneğin, pirinç, serinlik, etli yemekler ise sıcaklık haysiyetlerine sahiptir. Nane sıcaklığı giderir. Biberler ve sarımsaklar soğuğu gidermeye yardım eder. Meyveler insanın iç organlarını düzenler. Meyve ve sebzeler vitamin açısından zengindir. Hafif yemeklerdir. Süt ürünleri ise kuvvetlidir, kolay hazmedilir. Süt ürünlerinin arasında kımız (at sütü), şubat (deve sütü), kurt (süsülmüş yoğurttan yapılan tuzlu ve kurutulmuş yiyecek), peynirden alınan sıvı kan dolaşımını iyileştirir ve insana hareketlilik sağlar. Bunları söylemek kolaydır, ama hepsinin kendine ait ölçüsü, düzeni ve uygulama şartları mevcuttur. Mesela, koyun yağını birileri yararlı derse, birileri zararlı görür. Aslında Kazaklar koyun kuyruğunu yeni doğan bebeğin damağına koymak, gpir bulaşmış çocuğa yağını eriterek içtirme gibi Kazak hekimlik geleneğinin kendine has sırları çok olmuştur. Sadece koyun yağını işleten insanların arasında bütün yaşamı boyunca ilaç ve iğne uygulamayan, uzun yaşayan yaşlılar çok olmuştur. Koyun yağı, insan beyninin gelişmesine ve çeşitli hastalıkları engellemeye, virüslerle koruma özellikleri vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAZAKLARDA HASTALIK TÜRLERİ VE UYGULANAN TEDAVİLER

Halk hekimliği üzerine çalıştığımız bu araştırmada kullanılan malzemenin önemli bir bölümünü kütüphane ve arşivlerde yer alan yazılı kaynaklar (makale, tez çalışmaları, kitap, vb.) oluşturmaktadır. Bütün bu yazılı kaynaklardan faydalanarak, Kazak halk hekimliği uygulamaları tespit edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yaptığımız saha araştırmasında ve literatür taramasında Kazakistanda yüze yakın hastalık tespit edilmiştir. Bu hastalıklar alfabetik olarak sıralanmıştır. Sıralanan bu hastalıklarda uygulanan tedavi yöntemleri de bu başlık altında belirtilmiştir.

3.1. Ağız İltihapları ve Yaraları: (Awız Jaraları)

Ağız iltihabı; ağız içerisinde, dudak etrafında, yanakların iç kısmında yüzeysel veya derin olarak görülmektedir. Ağız iltihabına halk arasında “awızdık” veya “awız jaraları” adı verilmektedir. Aşağıda ağız iltihabıyla oluşan hastalıklar ve onların tedavi yöntemleri sıralanmıştır.

3.1.1. Aft: (Ağawız, Awız Uwıluwı, Awız Oyıluwı)

Aft; ağızın iç kısmında görülen sulu ülserdir. Genellikle dudağın iç kısmında oluşan, küçük ve oval şeklindeki yaralardır. Bunun yanı sıra dil üzerinde, dudak ve yanakların iç kısımlarında da görülmektedir. Aftlar; kırmızı, beyaz ve sarı renkte olabilir, genellikle ağrılı ve acıdır.

Tedavi yöntem(ler)i: Kazak halk hekimliğinde hastalığın tedavisinde bitkisel, madensel ve kombine ilaçlarla tedavi yöntemleri uygulanmaktadır.

1. Sonbahar mevsimde soğuk vurmuş olan patlıcan ağızın iltihaplı kısmına günde üç defa sürülür. Bir hafta boyunca uygulandıktan sonra, stomatit (ağız yarası) şikâyetini ortadan kalkar (KK 3, 15, 57).
2. On beş gram kuşburnu kökü, 10 gram hanımeli çiçeği, 10 gram pancar kökü ve 6 gram sarıağaç kökü karıştırılır ve 3 litre suda 5 dakika kaynatıldıktan sonra kapalı kaptaki 40 dakika bekletilir. Bir hafta boyunca yemekten önce aç karna içilir. Ya da 30 gram kuşburnu kökü koyulaşmaya kadar kaynatılır ve suyu ile ağız çalkalanır (Kaliyev, 2010: 80).

3. Sibirya sarıçiçekli bezelye çalısının kökünden 20 gram, 3 litre suda 10-15 dakika kaynatıldıktan sonra ve soğumaya bırakılır. Her öğün yemekten sonra ağız bu suyuyla çalkalanır. Bu uygulamaya yedi gün devam edilir. Bunun sonucu olarak hastalık ortadan kalkar (Kaliyev, 2010: 187).
4. Papatyanın çiçeğini suda kaynatıldıktan sonra soğuk halde günde 3 defa ağız çalkalanır (KK 5, 12, 47, 62).
5. Yemek sodası ılık suyla karıştırılarak ağızda gargara yapılır (KK 7, 9, 19, 24, 74).
6. Dilaltı iltihabı olan hastaya, kaya tuzu tavada yakıldıktan sonra dövülerek toz haline getirilir ve günde iki defa azar azar hastanın ağızına serpilir (KK 56, 101).
7. Yemek tuzu sıcak suya karıştırılır. Ilık halde günde üç defa gargara yapılırsa yaranın bir haftada içerisinde iyileşmesi mümkündür (KK 41,58).
8. Farklı bir tedavi yöntemi olarak ise 7-8 yaşlarındaki erkek çocuğun sabah idrarıyla gargara yapılır. Bu uygulama dört gün sürer ve dördüncü günün sonunda yaranın iyileştiği görülmektedir (KK 10, 55).
9. Bir çorba kaşığı nar kabuğu 3 litre suda 5-6 dakika kaynatıldıktan sonra soğumaya bırakılır. Bu sıvı ile yemekten sonra ağız çalkalanır. Kaynatılmış nar kabuğu ağız yarasını yakar ve de kabuk bağlamasını sağlar. On günde yaranın tamamen yok olduğu görülür. Nar kabuğunun külü de ağız yarası şikâyetine tedavi yöntemi olarak uygulanmaktadır. Nar kabuğu külü ağzın yaralı kısımlarına bastıra bastıra sürülür, bu yöntem beş gün boyunca uygulanır. Bunun sonucu olarak hastalığın ortadan kalktığı görülmektedir (KK 1, 99).
10. Yemek sodası ile ağız kanayınca sürülürse, kanla beraber mikroplar atılır (KK 22, 43, 56, 59, 61)

3.1.2. Pamukçuk: (Akdak)

Pamukçuk; ağız ve dilde oluşan enfeksiyondur. Emzirme döneminde bebeklerde sıklıkla görülmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Rahatsızlığa karşı halk arasında bitkisel, madensel ve kombine ilaçlarla uygulanan tedavi yöntemleri hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

1. Papatyanın kaynatılarak gargara yapılması son derece etkili bir tedavi yöntemidir. Bunun yanı sıra propolisin de kaynatılarak içilmesi söz konusu rahatsızlığa iyi gelmektedir (Aydarhanulı, 2019: 329).
2. Çocuklarda dil iltihabı olduğunda yaranın tedavisi için ceviz ağacının kökü kaynatıldıktan sonra ortaya çıkan tortu ağız içine sürülür (KK 6, 42, 73).
3. Papatya suda kaynatıldıktan sonra soğumaya bırakılır. Daha sonra papatya suyla ağız günde iki defa çalkalanır (KK 5, 36, 69, 102).
4. Kaya tuzu ağız içindeki yaraya üç gün boyunca sürülürse yara iyileşir (KK 10, 25, 60, 103).
5. Dövülmüş olan 1 çay kaşığı şap ile ağız çalkalanmaktadır. Bu uygulamaya yara iyileşene kadar devam edilmektedir (KK 1).
6. 10 gr meşe ağacının kabuğu 1 bardak sıcak suda 20 dk bekletir ve günde 3 defa içilir. Bunun sonucu olarak yaranın iyileştiği görülmektedir (KK 99).

3.1.3. Uçuk: (Uşuq, Awızdık)

Uçuk; soğuk algınlığı, korku ve iğrenme sonucunda dudak ve ağız kenarında ortaya çıkan renkli kabarcıktır (QTTS, C1,1974:189).

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalığın tedavisinde bitkisel, madensel ilaçlarla ve ırvasa (üfürme) yöntemleri uygulanmaktadır.

1. Uçuk iyileşene kadar her gün 2-3 çay kaşığı aloe vera suyu içilir (KK 55).
2. Her gün kavak ağacının suyu 2-3 defa uçuğa sürülürse yaranın iyileştiği görülmektedir (KK 55).
3. Kulak çubuğuyla vazelin ve ampisilin tozu karıştırılıp macun haline getirildikten sonra bu macun uçuğa günde iki defa sürülür. Beş gün içerisinde yaranın iyileştiği görülür (KK 44, 55, 99).
4. Binek hayvan dizgini ağızdaki yaraya 3 gün boyunca sürülür (KK 1, 8, 63, 77).
5. Gül kurusu çiğnenir (KK17, 93, 102).
6. Uçuk, günde birkaç defa %2'lik çinko sülfatı ile temizlenirse, yaranın iyileştiği görülür. Uçuk çıktığında, bol miktarda arjinin içeren çikolata, kola, bezelye, yer fıstığı, jelatinli yiyecekler ve bira tüketiminden kaçınılmalıdır (KK 55, 99).

7. Mollaların suya dua okuyup hastaya üfleyince yaranın iyileşeciğine inanılmaktadır. Genelde bu yöntem sabahın erken saatlerinde veya akşam saatlerinde uygulanıldığı görülmektedir (KK 27, 63, 80).
8. Evde yemekten iğrenmiş, iştahı olmayan, rahatsızlanan insana fark edemeyeceği şekilde karabiber katılmış soğuk su onun yüzüne serpilir. Oturan ya da yatan hastanın bu uygulama sonunda hemen yerinden kalkması lazımdır. Ayağa kalktıktan sonra dışarıya çıkıp evin etrafında 3 defa döner. Bunun sonucu olarak iyileştiğini hisseder (KK 13, 40, 58,).
9. Zencefil kaynatılır ve günde 3 defa içilir. Suda kaynamış zencefil küçük küçük doğranıp uçuğa sürülür (KK 45).
10. Limon kabuğu günde 2 defa uçuğa sürülür (KK 30, 35, 48,57, 81).
11. Yarım litre kaynamış sıcak suya 5 kaşık yemek sodası katılır. Daha sonra o suya pamuk batırılıp uçuk olan yere 5 dakika sarılır (KK 42).
12. Kaya tuzu toz haline getirilip hafifçe yaranın üzerine serpilir (KK 26, 39, 56).

3.2. Apandisit: (Soqır işek).

Apandisit; genellikle karnın sağ tarafında meydana gelen ağrının hastayı rahatsız etmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan bir hastalık türüdür. Halk arasında apandisit soğır (kör) işek diye bilinmektedir. Kör bağırsağın uç tarafında bulunan ortalama 6 ile 9 cm uzunluğuna sahip bu organın iltihap sonucu tıkanmasının sonucunda hasta için riskli durum ortaya çıkmaktadır.

Tedavi yöntem(ler)i: Apandisit hastalığını tedavi etmenin en kolay yolu ameliyat olmaktır. Bazen ameliyat olmadan da kör bağırsakta biriken iltihabı bitkisel ilaçlarla tedavi etmek de mümkündür.

1. Altmış gram radika ve besiliotu 1 litre suda 15 dakika kaynatıldıktan sonra su başka bir kaba aktarılır ve üzerine bir miktar daha su eklenerek tekrar suyun yarısı kalana kadar kaynatılır. Büyükler bu sudan her gün iki defa 200 gram içerler. Bunun sonucu olarak hastalığın iyileştiği görülür (Kaliyev, 2010: 140).
2. Yarım kilo gram besiliotu 1 litre suda, suyun yarısı kalana kadar kaynatılır ve birkaç saat bekletilir. Büyükler her seferinde 20-30 gram, küçükler ise 10-20 gram günde üç defa bu sudan içmelidir. Üç gün sonra ağrı azalmaya başlar. Tedavi süresi 7 gündür (Kaliyev, 2010: 141).

3. Ameliyattan sonra tavuk veya kaz çorbası içilir (KK 27, 33, 107, 109).
4. Ameliyat olmadan önce eli şifalı olan kişi ağrı veren kör bağırsağın üzerinde saat diliyle elini batırarak hareket ettirdikten sonra bağırsakta toplanan iltihap dağılır (KK 35, 96)
5. Bir bardak tuz kavrulup, bez torbaya koyulur. Sıcak halde rahatsızlık veren iç kısma bastırılır (KK 3, 39)
- 6.

3.3. Astım: (Demikpe, Astma)

Astım; solunum yolu nefes darlığı hastalığıdır (QTTS, C3, 1974: 99). Bu hastalık astım bronşiti olarak da bilinmektedir. Genelde çocukluk yaşlarında görülmeye başlayan hava yollarının şişmesi, hırıltı, öksürme ve nefes darlığına neden olan hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Astım hastalığının tedavisinde halk arasında kombine ilaç ve hayvan ürünleriyle uygulanan yöntemler aşağıda verilmiştir.

1. Yeni kesilen koyunun safra kesesi 250 gram balla karıştırıldıktan sonra yarım saat buharda pişirilir. Her gün sabah ve akşam birer çay kaşığı yenilir (Aydarhanulı, 2019: 295).
2. Yüz gram eritilmiş at yağı, 100 gram bal ve 10 gram dağ reyhanı suda bitlikte iyice karıştırılır. Günde iki defa 10'ar gram ısıtılıp içilir (Aydarhanulı, 2019: 299).
3. İnek akciğeri dilimlenip sirke ekşisinde haşlanır. Piştikten sonra her gün birer dilim yenilirse, balgam söktürüp nefes yollarını genişletir (Aydarhanulı, 2019: 300).
4. Badem tohumu toz haline getirilip süte karıştırılır ve keçinin iç yağı ile beraber süte katılıp içirilir. Astım hastalığının tedavisinde uygulanan en çok yöntemlerden bir tanesidir (KK 5).
5. Haşhaş tohumundan çay demlenip içirilir (KK 2).
6. Solucan kurutulur, dövülerek toz haline getirilir ve 10 gün boyunca günde üç defa içirilir (KK 34).
7. Karabiber tozu sıcak su ile içirilir (KK 6, 102).
8. Kuzu akciğeri çiğ halde dilimlenir, bir miktar kanı aktıktan sonra sirke katılmış suda kaynatıldıktan sonra içilir. Akciğerdeki balgamları söker ve hastanın rahat nefes almasını sağlar (KK 7).

9. Astım hastalığında kaz etinden çorba yapılır. Astım krizi tuttuğunda günde 3 defa 1 bardak içildiğinde rahat atlatıldığı söylenmektedir (KK 9).
10. Kazın eritilmiş yağından 1 bardak sıcak süte 1 kaşık karıştırılır. Günde 1 bardak içilir (KK 99)

3.4. Aşerme: (Emşek ısıw)

Aşerme; Hamile bayan veya emziren anne birisinin elinde yiyecek bir şey gördüğü zaman onu canı çeker, onu yemediği zaman memeleri şişer. Aşermeye halk arasında “*dāmetü*” de denilmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Bu hastalığın tedavisinde halk arasında bilinen inanışlar ve kombine ilaçlar uygulanmaktadır.

1. Eli şifalı kişi bu hastalığın tedavisinde elini kazanın karasına sürer ve karaya Kur’an ayeti okuyup memeye sürer. Bu işlem 3 gün boyunca devam eder (KK 1, 44).
2. Eli şifalı kişi ölen insanı yıkamak için kullanılan bez eldivene Kur’an ayetlerini okuyarak eline giydikten sonra üç gün boyunca memeyi okşar (KK 1, 44, 54).
3. Arı peteği ateşte eritilir daha sonra suda kaynatılır. Ortaya çıkan bu karışım hastaya günde 3 defa içirilir (KK 13, 22, 27, 78).
4. Boru çiçeğinin yaprağı memeye yapıştırılır. Halk arasında boru çiçeğinin yaprağının hastalığa iyi geldiğine inanılmaktadır (KK 13, 22, 27, 78).

3.5. Aşırı terleme: (Terşēndik)

Aşırı terleme; vücudumuzun vücut ısısını dengelemek için ısıya verdiği fizyolojik bir tepkidir. Normalin üstünde olan terlemeye **hiperhidroz (aşırı terleme)** denilmektedir. Genellikle koltuk altlarındaki, avuç içlerindeki ya da ayak tabanlarındaki ter bezlerinin aşırı derecede çalışmasından dolayı oluşan bir durumdur.

Tedavi yöntem(ler)i: Tedaviye başlamadan önce aşırı terlemeye yol açan problemin ne olduğu tespit edilmelidir. Eğer problem bir hastalığa bağlı olarak geliyorsa, bu hastalık tedavi edilmelidir. Ancak aşırı terlemenin nedeni tespit edilemiyorsa doğuştan kaynaklanan bir problem olarak düşünülür ve buna uygun tedavi yöntemleri uygulanır. İlaç tedavisi ve psikoterapi aşırı terlemede oldukça etkili yöntemlerdir. Ayrıca “*iyontoforez*” denilen başarı oranı yüksek bir tedavi yöntemi de vardır. Küvet içerisindeki suya düşük düzeyde elektrik akımı verilerek hastanın el ve

ayakları batırılır. Bir defa yapmak yeterli olmayabilir ancak seans sayısı arttıkça hastanın iyileşme oranı da yükselmektedir.

1. Dağlık bölgelerde yetişen “*efedra*” bitkisinden 10 gram ve tam olgunlaşmamış buğday başağından 30 gram alınarak 3 litre suda 3 dakika kaynatıldıktan sonra bir saat demlenmeye bırakılır. Yemekten önce ılık ılık içilir. Buğday filizleri de aynı şekilde kaynatılarak yatmadan önce içilebilir (Kaliyev, 2010: 92).
2. Yeşil soğan soğuk suyla iyice yıkandıktan sonra 60 gram alınır ve 3 litre suda kaynatılır. Kaynadıktan sonra bekletilir ve suyu içilir (Kaliyev, 2010: 92).
3. Yarım kilo yulaf samanı ile 2 çorba kaşığı meşe ağacının kabuğu suda kaynatılır. Suyun ısısı yakmayacak dereceye kadar düştüğünde, çok terleyen ayak suda 20 dakika bekletilir. Su içinde ayak yıkanıp daha sonra iyice kurulmalıdır. Bu yöntem yedi gün boyunca uygulanmalıdır (KK 11, 20).
4. Üç dört çorba kaşığı ısırgan otu, kır nanesi (yarpuz, yabancı nane) ve meşe kabuğu karışımı 1 litre suya atılır ve 5 dakika boyunca hafifçe kaynatılır. Su yapmayacak düzeyde ısındığında eller batırılır ve 10-15 dakika bekletilir. Bu tedavinin süresi 10 gündür (Kaliyev, 2010: 111; KK 44).
5. Bazı kişilerde görülen avuç içi terlemesini gidermek için meşe ağacı kabuğu ve dövülmüş sarı kantaron (koyun kıran, mayasıl otu, kılıç otu) çiçeği kaynamakta olan yarım litre suya atılır ve 10 dakika boyunca hafifçe kaynatılır. İyice kaynatıldıktan sonra sirke asidi eklenerek karıştırılır ve eller su içinde yıkanır. Meşe kabuğu terlemeyi azaltır, sirke asidi ise ter çıkaran deri gözeneklerinin daralmasını sağlar (KK 39).
6. Koltuk altı terlemesinde etanol alkol günde 1 defa koltuk altına sürülür (KK 18).
7. Yaz mevsimde sıcak olan Temmuz ayına ve de kış mevsimde soğuk olan Şubat ayına Kazaklarca “*şilde*” denilmektedir. Özellikle bu aylarda halk hekimliği uygulamaları yapılmaz. Temmuz ayında güneş altında ısıtılan su şişeye alınıp kışa kadar bekletilir. Yaz şildesinden kış şildesine kadar bekletilen suyla kışın yıkanılırsa koltuk altı terlemesi ve kokusu geçer (KK 74).

8. Ayakların çok terlemesini önlemek için her gün tuzlu suyla yıkanılır ve votka sürülür (KK 21, 46, 49, 102).
9. Ayakların aşırı terlemesini önlemek için meşe ağacının kökü suda biraz kaynatılır. Soğumaya bırakılan su, yakmayacak dereceye düştüğünde ayaklar içinde beş on dakika bekletilir. Bu yöntem ayaklardaki koku geçene kadar uygulanabilir (KK 105).

3.6. Bademcik: (Basma)

Tıpta “*angina*”, halk arasında “*tamak köterülü, tamak isu*” olarak bilinen hastalık bademciklerin şişmesinden dolayı ortaya çıkan rahatsızlıktır (QTTS,C2,1974:129). Bademcik şişmesi ani hava değişiminde, soğuk algınlığı veya soğuk içecekler kullandığı zaman görünen rahatsızlıktır. Yutkunma esnasında ağrı yapmaktadır. Bademcikte şişkinlik, kırmızı ve iltihap görülür.

Tedavi yöntem(ler)i: Halk arasında rahatsızlıkla ilgili madensel ilaç ve meyve-sebze tedavisi uygulanır. Bunun yanı sıra “*Parpılama*” yöntemi de kullanılmaktadır.

1. Kaşık ya da çatal sapına temiz pamuk sarılır ve üzeri iple dolandır. Sonra iyot tentürüne bandırılıp bademcik bezine hafifçe bir kere bastırılır. Bu uygulamadan sonra bademcik hiç şişmez (KK 18).
2. Şifalı elleri bulunan halk hekimi sabahleyin hastanın aç karnında ellerini ısıtarak iki taraftan bademciğinin üstüne basar (KK 52).
3. Ceviz ağacının kökü kaynatılıp üzerine sirke katıldıktan sonra gargara yapılır (KK 5).
4. Dövülmüş amonyak tozu kâğıda sarılıp damağa üflenilir (KK 30).
5. Safran bitkisi kaynatılır içilir (KK 28).
6. Bir bardak kaynatılmış suya bir kaşık tuz karıştırılıp gargara yapılır (KK 23).
7. Boğaza kompres uygulanır. Yemek sodası suyla karıştırılıp ya da bir bardak su bir çay kaşığı bor asidiyle karıştırılıp ağız çalkalanır. Eğer hastanın ateşi yükselip başı ağrırsa ağrı kesici almalıdır (KK 18).
8. İlkbaharda ceviz ağacının ince kökleri alınır ve yıkanarak temizlenir. Gölge yerde kurutulduktan sonra havanda dövülür. 100 gram dövülmüş ceviz kökü 600 gram suda 15-20 dakika kaynatıldıktan sonra soğutulur. Sabah ve akşam aç karnına gargara yapılır (Aydarhanlı, 2019: 389).

9. İki adet armut ezmesi 300 gram sütte 30 dakika kısık ateşte kaynatılıp içilirse şifa olur (Aydarhanlı, 2019: 386).
10. Boğazı şişen hastanın bademcik bezi, parmakla bastırılarak da iyileştirilebilir (KK 18).
11. Boğaz hastalığında, yumurta kabuğu perdesi ve şeker pancarı öğütülüp günde 2 kez suyla içilir (KK 4).
12. Boğazı şişen hastaya votkayla kompress yapılır (KK 27, 30, 54, 67).

3.7. Bağırsak kurdu: (İşek qurtı)

Bağırsak kurdu; insan ve hayvanlarda, bitkilerde görülen bir parazittir (QTTS, C1,1974:189). Bağırsak kurdu olan kişilerin genel olarak zayıf olduğu görülmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalığın tedavisinde aşağıdaki yöntemler uygulanmaktadır.

1. Balkabağı ve çekirdeği bolca tüketilmelidir (KK 10).
2. Bağırsak kurdunu düşürmek için nar kökü ve kabuğu kaynatılıp içilmelidir (KK 21).
3. Kestane böceği kurutulup toz haline getirilerek cevizle beraber kaynatılarak içilir (KK 54).
4. Yarasanın eti pişirilip, çorbasını içilirse, bağırsaktaki bütün mikropları temizler (KK 99).
5. Bağırsak kurdu olan kişi bol bol yoğurt tüketmeli ve kaz eti yemelidir (KK 24,108).
6. Çocuklarda bağırsak kurdunu düşürmek için gün boyunca çocuğa sadece ballı yeşil çay verilir. Çocuk tuvalete gitmek istediği zaman lazımlığına ayran dökülür, onun üzerine oturduğunda bağırsaktaki kurdun çıktığı görülür (KK 2,73).

3.8. Basur (hemoroid): (Kötenşek)

Basur, halk arasında “*kötew, tüymele, gemoroy*” olarak adlandırılan hastalıktır. Bu hastalık uzun süreli oturmak, kabızlık, beslenmedeki düzensizlik vb. nedenler sonrasında makat civarındaki toplam damarların genişlemesi sonucunda meydana gelmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Halk arasında modern tıptan sonuç alamayan kişiler geleneksel tıba başvurarak, genellikle kombine ve hayvansal ilaçlarla tedavi yöntemlerini kullanırlar.

1. Otuz gram güvercin derisinin külü ile 30 gram kurutulmuş sofrora çiçeği dövülüp kaynatılır. Günde iki defa altışar gram içilir (KK 36).
2. Kurbağanın bacakları ve iç organları kesilip atılır ve koyunun böbrek yağıyla kızartılır. Kurbağa eti sinmiş yağ pamukla ya da temiz bir bezle yaraya sürülür (KK 34).
3. Otuz gram kızartılmış kirpi derisi ile 30 gram sofrora çiçeği dövülür. Günde iki defa altışar gram kaynatılmış suyla içilir (Aydarhanulı, 2019: 198).
4. Dokuz gram arı peteği ile 30 gram yonca suda kaynatılıp buharda bekletilir. Soğuduktan sonra makat, 15-30 dakika suda tutulur (Aydarhanulı, 2019: 198).
5. Koyun kesilirken boğazından akan kan bir leğene doldurulup biraz su ilave edilip kaynatılır. Sıcakken pıhtılaşmış kanın ortası açılıp 1 çorba kaşığı dövülmüş olan kırmızıbiber atılır ve kanla geri kapatıldıktan sonra 30 dakika üzerinde oturulur (Aydarhanulı, 2019: 199).
6. Basur hastalığında, kavrulmuş peygamberdevesi otu ezilip içilir (KK 66).
7. Basurda, sincap kül yaraya serpilir (KK 79).
8. Aloe bitkisinin kabuğu açılır ve ezilir. Macun haline getirilir. Tampon olarak kullanılır (KK 43).
9. Nar kabuğu kaya tuzu ile kaynatılıp içilir (KK 26).
10. Bol miktarda dereotu kaynatılır ve onun buharına temas edilir (KK 47).
11. Kaz yağından vajinal fitil yapılır ve 5 gün boyunca kullanılır (KK 48).

3.9. Baş ağrısı: (Bas awruwı)

Baş ağrısı, başta ve bazen de boyun veya sırtın üst kısmında gerçekleşen ağrılara verilen ortak isimdir. Yaygın ağrı şikâyetlerinden biridir. Hemen hemen tüm insanlar değişik nedenlerle baş ağrısından muzdarip olurlar.

Tedavi yöntem(ler)i: Günümüzde birçok kişinin başına gelen ve hayatı olumsuz etkileyen şiddetli baş ağrısı ani durumlarda ortaya çıkmasıyla bilinir. Bu ve bunun gibi durumlarda her zaman ve her şartta da doktora gitmek mümkün olmayabilir. Baş ağrısını gidermek için halk hekimleri tarafından aşağıdaki tedavi yöntemleri uygulanılmaktadır.

1. Sinirleri sakinleştirmek ve rahatlatmak için ilaç olarak şeker pancarı suyuna belli miktarda bal katılarak karıştırılır ve günde 3-4 kez yarımşar bardak içilir. Tedavi süresi 10 gündür. Bu tedavi süresi, ilacı günde birer bardak içme şartıyla bir ay devam edilebilir (Kaliyev, 2010: 59).
2. Beyin damarlarının daralmasından, soğuk algınlığından ve kadınların yaşlarına göre adet kanamasının son günlerinde kronik olarak baş ağrısı meydana gelebilir. Bu durumda bir çorba kaşığı alıç 3 litre suda 7 dakika boyunca kaynatılır ve 2 saat bekletilir. Günde her öğün yemekten önce içilir (KK 6).
3. Alıç ağacı çiçek açtığında çiçekleri toplanır ve voddada 10 gün bekletilir. Her gün 20-25'er damla olarak 3 defa içilir (KK 33, 39, 51).
4. Bir çorba kaşığı dağ reyhanı 3 litre suda kaynatılır ve 30 dakika bekletilir. Hazırlanmış olan ilaç üç bölünür. Günde üç öğün yemekten önce içilir. Bir günde bitirilmelidir. Tedavi süresi 15 gündür (KK 55).
5. Bir çorba kaşığı sarı kantaron ile bir çorba kaşığı aslankuyruğu otu kaynamakta olan bir bardak suya atılır. Bir saat demlenmesi beklenir. Demlenmiş ilacın 1/3 yemekten önce günde üç defa içilir. Tedavi süresi 15 gündür (KK 25).
6. Bir bardak kurutulmuş yabancı kekik bir bardak suda demlenir ve yemekten önce içilir (KK 25).
7. Uzun süren baş ağrıları için yarım kilo gram portakal soyulmadan küçük delikli rendeden geçirilir ve ezilmiş 150 gram yemlik otu köküyle karıştırılır. Sonra 300 gram şeker, yarım litre Cahors şarabı ilave edilerek bir saat boyunca hafifçe kaynatılır. 24 saat sonra suyu süzülür ve posası atılır. Günde üç kez her yemekten önce 50 gram içilir. Bir ayda baş ağrısının kaybolduğu görülür (KK 55).
8. Çocukların başı ağrıdığında, şap taşı dövülür, ılık suda eritilir. Mavi renkli bir bez şaplı suya batırılır ve hafifçe sıkılarak hastanın başına sarılır. 2-4 saat arasında baş ağrısı gitmeye başlar (KK 9, 10, 26).
9. Uzun süre geçmeyen baş ağrısına, eli şifalı diye bilinen kişi kendi başörtüsü ile hastanın başını sıkıca bağlar ve Kur'an ayetlerinden dua okuduğu zaman baş ağrısını geçeceğine inanırlar (KK 4).

3.10. Bel Fıtığı: (Quyañ, Radikulit)

Bel ağrısı, çalışma sırasında ağır bir şey kaldırmanın sonucunda ya da üşütmeden dolayı meydana gelmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Bel fıtığı tedavisinde hayvansal ürünler kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra terletme yöntemleri uygulanmaktadır.

1. Birkaç yıl yavrulamayan koyun veya besili bir koç, boğazlanıp bacakları kesilip atılır. Derisi, bıçak kullanılmadan boyun kısmından içeri doğru elle yüzülür. Gövdesi bıçakla açılmamalıdır. Derinin kesilmiş olan boyun ve bacak kısımları sımsıkı bağlanır. Daha onra sonbaharda oluşan yavşan otunun yumrusu kaynatılıp sıcak şekilde deriye doldurulur ve bir miktar soğuması beklenir. Suyun sıcaklığı vücudu yakmayacak dereceye düştüğünde, hasta derinin içine girer. Hastanın sadece başı açık kalmalıdır. İki saat sonra deriden çıkartılıp banyo yaptırılır. Kalın giyinmeli ve bir hafta boyunca sıcak çorba içmeli ve üşütmemelidir. Bu tedavi yöntemi, vücuttaki tüm soğuğu alır ve radikülit şikâyetine çözüm olmaktadır (KK 1).
2. Yeni kesilen koyunun karnı temizlenmeden büyük bir leğene yerleştirilir ve leğene kaynayan sıcak su dökülür ve karnın üst kısmı ayaklar sığacak şekilde kesilip açılır. Daha sonra 500 gram tuz bir litre sıcak suda eritilip koyun karnına dökülür ve hasta iki ayağını karnın içine sokar. Hastanın üstü kalın giysilerle örtülür. Hasta, yarım saat sonra rahatsız olmaya başlar ama dayanmalıdır. Leğendeki su soğumaya başladığında üzerine sıcak su ilave edilmelidir. Sıcak su ilave edildikçe hastanın daha çok terlediği görülür. Hasta yaklaşık bir buçuk saat kadar terlemelidir. Terleme prosedürü bittikten sonra ter, hastanın üstünde kurumalıdır. Ter kurduktan sonra hasta sıcak çorba içmeli ve üşütmemelidir. Bu tedavi yöntemi diz, bel ve kalça radikülitlerinde uygulanır (KK 1).
3. Bele deve yününden örülmüş kemer bağlanır (KK 51).
4. Hasta, Otyrar ilindeki gündüz çok ısınmış olan kuma akşamüzeri boyun seviyesine kadar gömülür. Hasta 10-15 dk kadar kumun içinde gömülü kalır daha çıkartılıp sıcak çorba içirilir (KK 23).
5. Bele bardak çekme tedavisi uygulanır (KK 47).
6. Mazot yağına doğada faydalı olduğu bilinen çamur karıştırılarak bele sarılır (KK 4).

7. Hasta ocakta ısıtılmış tuğla üzerine 5 dk kadar yatırılır, sıcak çorba içirtip terletilir (KK 32).
8. Köpek derisi yüzülerek sıcak sıcak hastanın beline sarılır (KK 31).
9. Her gün ılık yumurta hastanın beline sarılır ve 10 gün boyunca tedavi süreci devam eder (KK 16).
10. Ayının iç yağı eritilip şişeye konulur. Uzun süre şişede saklanır. Daha sonra ayının eritilmiş iç yağı bel fitiği ağrısında ağrıyan bölgeye sürülür ve hasta bir süre güneşte bekletilir (KK 79).
11. Yılkının eritilmiş iç yağı şişelerde bekletilir. Ne kadar bekletilirse o kadar etkili olur. Yağ hafifçe iki günde bir on gün boyunca bele sürülür (KK 79).
12. Hastanın her gün havuza girip yüzmesi ve barfiks çekmesi gerek (KK 63).

3.11. Boğaz hastalığı ve kısık ses: (Qurğak tamaq awruw)

Boğaz hastalığı; soğuk algınlığı, boğaz iltihabı, bağırmaq ve çok ağlamanın sonucunda ortaya çıkar ve sesin kısılmasına sebep olur.

Tedavi yöntem(ler)i: Bu hastalığı tedavi etmek için kombine ve bitkisel ilaçlar uygulanılmaktadır.

1. Çocukların boğaz hastalıklarında, karınca yoğurmasından belli bir miktarda alınıp, suda kaynatılır daha sonra şişmiş bölgeye sarılır. Bu tedavi süreci birkaç gün sürebilir (KK 8).
2. Boğaz hastalıklarında kurutulmuş peygamber devesi bitkisi öğütülüp damağa serpilir (KK 10, 68).
3. Sesin kısılmasında “*kara turıpın*” içi kazılır daha sonra içine bal konulur. Bu karışım bir hafta boyunca karanlık bir yerde bekletilir. Her sabah on gün boyunca tüketilir (KK 81).
4. Papatya kaynatılırken çıkan buharını hastanın nefes alarak içine çekmesi istenir (KK 9, 82, 95).
5. Boğaz hastalıklarında arsenik ve deve sütü çok yararlıdır. 2-3 tane arseniği deve sütü bulunan kabın içerisine koyup daha sonra pişirilir. Pişirilen sütün üzeri kalın örtülüp, bir gün sonra günde üç defa içilmelidir (KK 37).

3.12. Boğmaca: (Kökjötel)

Boğmaca, hızlı gelişen ve çok bulaşıcı bir enfeksiyonal hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Üfleme, göçürme, qaqtıruw (vurma) ve benzetme gibi dört farklı tedavi yöntemi bir arada uygulanılır. Hayvansal ve bitkisel ilaçlar da tedavide kullanılmaktadır.

1. Önce hastanın cinsiyetine göre, sürüden gök (Kazakçada gri yünlü koyunlara gök renkli denilmektedir) renkli koç ya da koyun seçilir. Hayvan kesilir ve akciğeri nefes borusuyla birlikte çıkartılır. Daha sonra hastanın üzerindeki elbiseler çıkartıldıktan sonra hayvanın akciğeriyle hastanın göğüs bölgesine yavaş yavaş birkaç kez vurulur. Bu işlemden sonra hayvanın akciğeri kızgın bir demirin üzerinde tutulur. Koyunun akciğeri kızarıırken bundan çıkan duman hastanın yüzüne üflenilir. Üflenirken “*Hastaya şifa olsun! Em olsun!*” denilir (Vasilyev, 1902: 150).
2. Hastaya altı ay boyunca kımız içirilir (KK 4).
3. Kazaklarda “*gri*” rengi yerine bazen “*gök*” rengi de kullanılmaktadır. Gök eşek dediğimiz eşeğin sütü, hastaya taze içirilir (KK 32).
4. Tavuk ödü ateşte kurutulup dövülür daha sonra bir miktar şekerle karıştırılır. Hazırlanan bu ilaç altıya bölünür ve iki gün boyunca üçer defa kaynatılmış suyla içilir. Hepsi tek seferde asla içilmemelidir (Aydarhanulı, 2019: 374).
5. Andız otu suda kaynatıldıktan sonra aç karına yarım çay bardağı içilir.
6. Hasta öksürüğü durdurmak, balgamı gevşetmek için 50 gr kuyruk yağını eritip içmelidir (KK 6).
7. Kronik öksürüğe sahip hastalara, kuyruk yağı sıcak süte koyularak içirtilir (KK 6).
8. Hastalıktan kurtulmak için hastanın mavi karganın kanatını emmesi gerektir (KK 5).
9. Hastaya aç karına bir kaşık porsuk yağı içirilir. Bu işlemin arkasından da hastanın sıcak süt veya çorba içmesi sağlanır (KK 31).

3.13. Böbrek hastalıkları: (Buwrek awruwı)

Böbrek hastalığına neden olan sebeplerin başında üşümek yer alır.

Tedavi yöntem(ler)i: Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre böbrek hastalığı tedavisinde kuş eti ve yumurtasının kullanımı günümüze kadar ulaştığı tespit

edilmiştir. Bunun yanı sıra hastalık sürecinde yoğurt suyu, bitki çaylar ve şifalı sular içilir.

3.13.1. Böbrek Taşı/ Kumu: (Bürekteki tas, qum)

Tıbbi adı nefroliazis olarak bilmektedir. Bazı sebeplerle normal idrarın içeriğinde kum, taş olarak adlandırılan kalsiyum gibi maddelerin kristalleşmesi olayıdır.

Tedavi yöntem(ler)i: Böbrekteki bu türlü rahatsızlıkların giderilmesi için daha çok bitkisel ilaçlarla tedavi uygulanılmaktadır.

1. Her sabah kahvaltıdan bir saat önce bir bardak kayın ağacı suyu içilirse, böbrek taşlarının erimesine yardımcı olmakla birlikte böbrek hücrelerinin işlevini iyileştirir (Kaliyev, 2010: 113).
2. Büyük boy 2 adet kırmızı şalgam ve 2 adet kara şalgam sıkılarak suyu alınır ve 300 gram vodkayla karıştırılır. Şişenin ağzı iyice kapatılıp 15 gün karanlık yerde bekletilir. İlaç hazır olunca her gün üç defa 30 gram içilir. Bu uygulama, böbrek taşlarının idrarla birlikte dışarı atılmasını sağlar (Kaliyev, 2010: 113).
3. Yüz gram keten tohumu 2 litre suda 10 dakika hafifçe kaynatılıp ilaç elde edilir. Tedavi sürecinde sabah aç karnına başlanır ve her iki saatte bir yarım bardak içilir. Tedavi süresince başka hiçbir şey yenilmez. Ertesi gün de aynı şekilde devam edilir. İkinci gün böbrek taşları düşmeye başlar (Kaliyev, 2010: 114).
4. İki kilo turuncu havuç makineden geçirilir ve bir kilo gram üzüm ilave edilip üstüne 3 litre artılmış su dökülüp üç saat boyunca kısık ateşte kaynatılır. Kaynadıktan sonra kapalı şekilde soğuyana kadar bekletilir. Her öğün yemekten yarım saat önce 50 gram içilir. İlaç bittiğinde tekrar hazırlanıp içilir. İkinci kez hazırlanan ilaç bittiğinde böbrek taşları eriyip idrarla dışarı atılır (Kaliyev, 2010: 114).
5. Böbrek taşını düşürmenin en yaygın uygulaması karpuz diyetidir. On gün boyunca sadece karpuz ve ekmek yenilirse taşların düştüğü görülür (KK 3, 46, 83, 98).
6. Maydanoz kaynatılıp suyu bol bol içilmelidir (KK 30, 105).
7. Bol miktarda yeşil çay içilmelidir (KK 20, 44, 66, 75, 81)

8. Nar ağacının kökü ve kabuğu karanlık bir yerde kurutulur, suda kaynatılır ve sirke suyu ile karıştırılıp içilir (KK 1).
9. Ayçiçek bitkisi çiçek açtığı zaman toplanır, karanlıkta kurutulur. Bir bardak suya bir miktar tuz katılıp karıştırılıp çay demlenir. Ilık şekilde bol miktarda tüketilirse böbrekteki kumu döker (KK 45).
10. Yoğurdu bez torbaya koyup, torbadan sızan su içilirse böbrekteki taşı eritir (KK 32).
11. Böbrek kumunu ve taşını düşürmek amacıyla “Jılağan ata” mağarasına gidilmektedir. Mağaranın tavanından nerden geldiği bilinmeyen damlalar halinde su sızmaktadır. Bu mağaranın suyunu insanlar kutulara koyarak evine getirirler. Günde iki bardak içirilir. İnsanlarca böbrek hastalığına iyi geldiği düşünülmektedir (KK 1)
12. Hastalık sürecinde karpuz suyu bol bol tüketilmelidir (KK 5).

3.13.2. Böbrek Yetmezliği: (Sozilmalı Büyrek Awruwı)

Böbreklerin işlevinin bozulmasından dolayı böbrek yetmezliği ortaya çıkar.

Tedavi yöntem(ler)i: Böbrek yetmezliğiyle ilgili kombine ilaçlarla tedavi uygulaması aşağıdaki gibidir.

1. Tavuk yumurtasında küçücük bir delik açılıp içine 7 tane beyaz biber atılır. Daha sonra delik hamur ile kapatılıp yumurta tülbentle sarılır ve yumurta buharda pişirilip yenilir. Tedavi süreci 10 gündür. On günden sonra 3 gün ara verilip tekrar on gün uygulanır. Yine aynı şekilde 3 gün ara verilir ve tekrar on gün boyunca devam edilir (KK 7).
2. Altı adet danaburnu böceği güneşte kurutulup dövülür ve üçe bölünür. Aynı gün her öğün yemekten sonra suyla içilir. Ancak bir kısmı bira ile içilmelidir. Zayıf insanlar için 3 adet danaburnu böceği önerilmektedir (KK 94).
3. Kırmızı alış kökü kurutulur dövülerek toz haline getirilir. Daha sonra bala karıştırılıp içilir (KK 56).
4. Geyik çubuğu böbreğin işlevini artırır. Bu tedavinin yanı sıra bel, ayak sızlamasına, kulak ve kısırlık gibi hastalıkların da tedavisinde de uygulanır (KK 53).
5. Üç tane serçenin tüyü yolunmadan derisi yüzülür. Daha sonra yüzülen derinin içine 9 gr, 3 gr siyah biber, 6 gr darış konulur ateşe gömülerek pişirilir. Yemekten önce aç karna yenilir (KK 99).

6. Serçe yumurtası çiğ olarak yutulursa böbreğin işlevini artırır. Bunun yanı sıra kansızlığı giderir (KK 109).

3.14. Burun kanaması: (Murinnıñ qanawı)

Burun kanaması genelde yaz aylarında aşırı sıcakta güneş altında kalmaktan, burna alınan bir darbeden veya başka sebeplerden kaynaklanan bir rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Rahatsızlığın tedavi sürecinde parpilama yöntemi ve kombine ilaçlar uygulanmaktadır.

1. Koyun yününden yapılan keçenin küçücük bir parçası yakılarak külü alınır ve kanayan burun külle tikanırsa kanama kesilir (Kaliyev, 2010: 206).
2. Burnun sağ tarafından kan akıyorsa, sol elin yüzük parmağı; eğer burnun sol tarafından kan akıyorsa, sağ elin yüzük parmağı bezle sıkıca bağlanırsa kanama kesilir (KK 108).
3. Yarım bardak soğuk suya 3-4 damla sirke suyu damlatılır ya da şap taşı suda eritilir. Sonra bu su birkaç defa buruna çekildikten sonra buruna pamuk tikanılırsa kanama kesilir (Kaliyev, 2010: 104).
4. Burun kanaması durmazsa kaynatılıp soğuyan suya bir çorba kaşığı limon suyu ilave edilip buruna çekilir ve 2-3 dakika burun içinde tutulur ve burnun hangi tarafı kanyorsa, o tarafın eli yukarı kaldırılır (Kaliyev, 2010: 104).
5. Sterilize sargı bezi kaleme sarılıp hidrojene bandılır. Daha sonra kanayan buruna tikanılırsa kanamayı durdurmaya yardımcı olur(KK 47).
6. Burun kanamasını durdurmak için tülbent soğuk suyla ıslatılıp başın üst kısmına çekilirse kanama durur (KK 31, 73).

3.15. Cüzzam: (Alapes)

Cüzzam bulaşıcı bir cilt hastalığıdır. Hastalığın ilk aşamasında kalça ve belde beyaz noktalar oluşur. Deri sinirleri cansız bir hale gelir (QTTS, C1, 1974: 196-197).

Tedavi yöntem(ler)i: Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre cüzzam hastalığının bitkiler ve kombine ilaçlarla tedavi yöntemleri aşağıda belirtilmiştir.

1. Küvet kaynatılmış nane suyuyla doldurulur. Daha sonra hasta günde 30 dakika olmak üzere her gün su değiştirilerek yedi gün boyunca bu su içinde yıkanır (KK 35).

2. Kirpinin eti kurutulduktan sonra dövülerek toz haline getirilir. Daha sonra yedi gün boyunca günde üç öğün yemekten önce aç karna yutulur. Yedi günün sonunda hastanın durumuna göre tedavi uzatılabilir (KK 16).
3. Isırgan otu kaynatılarak yedi gün boyunca içilir (KK 25).
4. Ciltteki beyaz leke hastalığında orman güvercininin gübresi suda ezilip, leke üzerine sürülür (KK 33).
5. Cilt hastalıklarında, el yaralarında yün yağını belli bir miktarda sütle karıştırılıp yara üzerine sürülür. Daha sonra güneş altında veya ateş yanında yağın cilde işlemesi sağlanılır (KK 17).

3.16. Çıban: (Şıqan, Sızdawıq)

Vücudun farklı bölgelerinde fındık büyüklüğünde görülen enfeksiyonlara bağlı bir hastalıktır. Kaynak kişilerin anlattığına göre kan bozukluğundan veya sivilcenin sıkılması neticesinde meydana gelmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Kaynaklara göre hastalığın tedavisinde bitkisel, hayvansal ve kombine ilaçlar kullanılmaktadır.

1. Bezelye havanda dövülüp yumurta akıyla karıştırılıp yaraya sürülür. Daha yaranın üzeri temiz bir bezle sarılır (KK 12, 18, 41).
2. Belli miktarda antilop geyiği dışkısı suda yumşatılıp yaraya sürülüp bezle sarılır. Günde iki defa değiştirilmelidir (KK 13, 18).
3. Orta boy soğan ikiye bölünür. Bölünen soğan yağsız tavada yakılmadan kızdırılır. Soğan yumuşayınca sıcak şekilde çıbanın üstüne konulup sarılır. Her dört saatte bir değiştirilmelidir. Çok geçmeden çıban patlar ve iyileşir (Aydarhanlı, 2019: 387).
4. Çıbanı patlatmak için kazanın karası sürülür (KK 2).
5. Çıbanın irini dışarı çıkması için çıban üzerine aloe bitkisi akşamdan sabaha kadar sarılır (KK 26, 100).
6. Koyun eti veya kuyruk yağı akşamdan sabaha kadar sarılır (KK 43)
7. Çocukta çıban çıktığında, kulak artı kesilip ağrıdığına, cilt yaralarında vb. rahatsızlıklarda yılanın kabuğu ateşte kavrulup, yağ ile karıştırılıp rahatsızlık olan bölgelere sürülür (KK 93).
8. Alan araştırmamda *Zuhan Hacı* adlı *Karaqandılı* otacının çıban hastalığını elindeki *kezdikle (bıçak)* tedavi ettiğini gözlemledim. Otacı ilk önce elindeki

bıçağı ateşte kızdırdı. Daha sonra çıbanı etanol alkol ile silip arkasından çıbanı tedavi etti. Arkasından yaranın üzerini tülbentle sardı (KK 17).

9. Vücudun herhangi bir bölgesinde çıkan çıbanın etrafına sülük konulur. Sülük pis kanı emer ve yaranın iyileşmesini sağlar (KK 77).
10. Çıbanın iltihabını gidermek için aloe bitkisi çıbana yapıştırılır (KK 94).
11. Koyunun kanı çıbana sarılır (KK 104).

3.17. Çil: (Sepkil)

Çil; insan vücudunun güneşe maruz kalması sonucunda ortaya çıkan bir rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Yüzdeki çil kombine ilaçlarla ve benzer nesnelere tedavi edilir.

1. İki çorba kaşığı maydanoz tozu 150 gr sıcak suya atılıp 15 dakika boyunca hafifçe kaynatılıp bir saat kadar demlenmeye bırakılır. Demlendikten sonra süzülüp bir çorba kaşığı bal, bir adet yumurta sarısı ile iyice karıştırılır. İlaç hazır olunca yüze sürülüp 15 dakika bekletilir. Süre dolunca maske kaldırılır. Yüz önce ılık sonra soğuk suyla yıkanır (KK 99).
2. Yüzünde çil olan insanların güneşte fazla durduğu zaman yoğurt sürmesi tavsiye edilir (KK 51).
3. Üç gr çinko, üç gr gliserin yağı ile iki gr kına karıştırılıp bölgeye sürülür (KK 83).
4. Ciltteki lekelerle deve akciğeri bağlanırsa ciltteki lekeler geçer (KK 73).

3.18. Damar Tıkanıklığı: (Tamırdiñ Tığındaluwı)

Damar tıkanıklığı; damar duvarlarına yağlı maddelerin, kolesterol ve anormal hücrelerin depolanmasından dolayı oluşan bir durumdur.

Tedavi yöntem(ler)i: Tedavide birincil olarak sağlıklı beslenme, fazla kiloların verilmesi, sigaranın bırakılması, düzenli egzersiz gibi yaşam tarzı değişiklikleri önerilir. Gerekli durumlarda ilaç tedavisi ve cerrahi müdahaleyle tıkalı damar açılır.

1. İki yüz gram kara sabun, bekletilmiş 100 gram domuz yağı, 100 gram pişmeyen darı ve orta boy bir adet soğan bir tabağa konulup üstüne biraz sıcak su ilave edilerek karıştırılır. Daha sonra serin yerde bir gün boyunca bekletilir. Sonra tıkanmış olan damar üstüne yufka kalınlığında sürülüp nem

geçirmeyen bir kâğıtla sarılır. Bu uygulama yatmadan önce yapılmalıdır. Sabahleyin sarılmış olan yağ kaldırılmalıdır. Tedavi süreci on gün boyunca sürmelidir. On gün ara verildikten sonra üç defa tekrar uygulanabilir (Kaliyev, 2010: 189).

2. Ekşimiş yoğurt ile horasani otu (acı yavşan) karıştırılıp damar üstüne sarılır. Akşam uygulanıp sabah kaldırılır daha sonra hafif hafif ovulur. Bu işlem on gün boyunca uygulanmalıdır. Ayrıca dövülmüş kestanenin 40° etanol alkolde elde edilmiş olan tortusunu damla damla içilmesinde faydası vardır (Aydarhanulı, 2018: 79).
3. Birikmiş kanı dağıtmak için belli bir miktar mayegi sirke suyla karıştırılıp içilirse, damar tıkanıklığına faydalı olur (KK 99).
4. Hacamat yapılır, sülük koyulur (KK 34).

3.19. Deri iltihabı: (Dermatit, teri qabınuwı)

Deri hastalıkları cilt üzerinde iltihabın oluşmasından deride istenmeyen kaşıntı, ağrı ve yanma gibi durumların ortaya çıkmasıdır. Günümüzde alerjik deri hastalığı olarak da bilinir.

Tedavi yöntem(ler)i: Deri hastalıklarında sık görülen iltihaplı yerleri akıtmak için kombine ilaçlarla tedavi uygulandığı görülmektedir.

1. Tavuk yumurtası sirke suyunda yedi gün bekletilir. Yedi gün sonra yumurta kırılıp akı bir tabağa alınır. Bu ilaç her türlü deri iltihabında kullanılabilir. Yedi gün boyunca 2-3 defa sürülürse yararlı olur. Tedavi süresince alkol ve acılı yiyecekler tüketilmemelidir (KK 39).
2. Peygamberdevesi ezilip, deriye sürülür (KK 67).

3.20. Diş ağrısı: (Tis awruwı)

Diş ağrısı; dişlerin çürümesi, ağızda üreyen diş eti iltihaplanması veya soğuktan kaynaklanabilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalığın tedavisinde telkin ırvasa yolu, bitkisel ve madensel ilaçlar uygulanmaktadır.

1. Sarımsak soyulup biraz suyu çıkarılıp ağrıyan dişe bastırılır ya da diş etine sürülür. Ağrı geçinceye kadar bu işlem uygulanmalıdır. Çok geçmeden ağrı kesilir (KK 4).

2. Soyulmuş soğan ağrıyan dişin karşısındaki dişe ya da diş etine bastırılırsa ağrıyı keser (KK 4).
3. Diş hastalıklarında kurbağa kaynatılır daha sonra suyla gargara yapılır (KK 80).
4. Çürümüş dişlere ağaçkakanın külü konulmalıdır (KK 33).
5. Kaynatılmış ılık suda bir çay kaşığı tuz eritilip ağız birkaç kez çalkalanır. Tuzlu su ağrıyı ve kanamayı keser. Tuzlu su uygulaması sadece diş ağrısında değil, düzenli olarak her akşam yemekten sonra uygulanırsa diş ağrısına maruz kalınmaz (KK 4).
6. Şiddetli diş ağrılarında mavi hindiba bitkisinin mavi çiçeği çiğnenip suyu yutulur. Veya çiçeği kaynatılıp ağız çalkalanır. Mavi hindiba bitkisinin insan sağlığı açısından herhangi bir yan etkisi yoktur (Kaliyev, 2010: 67).
7. Sonbaharda olgunlaşan kenevir tohumunun bir çorba kaşığı bir bardak suda kaynatılıp demlenir. Düzenli olarak her yemekten sonra ağız çalkalanırsa, üç gün içerisinde güzel sonuçlar alınır (Kaliyev, 2010: 67).
8. Geyik boynuzun külü ağrıyan dişe bastırılırsa ağrısı geçer (KK 102).
9. Üzerlik otu sigara gibi içilir (KK 100).
10. Diş eti ağrılarını kızılmay sürülür (KK 103).
11. Diş ağrısı olan birisine molla muska yazar. O muskayı eve gelince hemen ağrıyan dişin ortasına koyup uyur. Uykudan uyandığında diş ağrısının geçtiği görülür (KK 51).
12. Yılan derisi ağrıyan dişe bastırılır (KK 66).
13. Sarımsak ve soğanın suyu çıkarılıp tuz ve sodayla karıştırılır. Daha sonra pamuğa sindirilip ağrıyan dişe koyulur (KK 51).

3.21. Bağırsak Amibiyesi, Kanlı Basur: (Qan Tışqaq)

Genelde yaz aylarında görünen bulaşıcı bağırsak hastalığıdır. Hastada baş ağrısı, kusma, halsizlik ve iştahsızlık artar. Hastalık tıpta dizanteri olarak da bilinir.

Tedavi yöntem(ler)i: Dizanteri hastalığına karşı kombine ilaç tedavisi uygulanmaktadır.

1. Yeni kesilmiş tavuk ödü ateşte kurutulup dövülür daha sonra bir adet küp şekerle karıştırılarak ilaç elde edilir. Bir yaşındaki bebeklere günde birer gram olmak üzere 3 defa içirilir (KK 5).

2. Beş yüz gram buğday unu kazanda kavrulur. Un sarı renk aldığıında güneşte kurutulur. Güneşte kurutulan bu una dövölüp toz haline getirilen 3 tane kara çekirge tozu ilave edilip 5-6 dakika daha kavrulur. 1-2 yaş arası çocuklara yarım gram; 2-5 yaş arası çocuklara ise 1-2 gram verilir. Dört gün boyunca günde üç defa içirilir (KK 5).
3. İki adet tavuk yumurtasıyla 3 gram şap yarım bardak suda kaynatılır. Haşlanan yumurta yenilip, suyu içilir. Günde birer kere iki gün boyunca uygulanırsa iltihaplı bağırsaklara iyi gelir (KK 37).
4. Genelde bu hastalık çocuklarda sık görülür. Sabah saatinde çocuğun bağırsaklarına ılık su gönderilip bağırsakları temizlenir. Sekiz saat emzirilmemeli veya yemek verilmemelidir. Su veya ballı yeşil çay verilmelidir. Sekiz saatten sonra yayla çorbası, kemik çorbası hafif hafif içilir. Tedavi en az üç gün boyunca uygulanmalıdır (KK 59).

3.22. Egzama: (Egzema)

Egzama; iltihaplı cilt hastalığıdır. Derinin sulanması, kızarıklık, kaşıntı vb. rahatsızlıklar görölmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Egzama hastalığının tedavisinde bitkisel kaynaklı tedavi yöntemlerinin uygulandığı görölmektedir.

1. Yüz gram yavşan (pelin) otu, 100 gram adi sarmaşık meyvesi ve 100 gram mahmude otu 2 litre suda yarım litre kalana kadar kaynatılır. Egzama hastası olan kişi bu ilaçla günde iki defa yıkanmalıdır (KK 33).
2. Katı yağ (solidus oleum) egzama olan bölgeye 2-3 defa süröldükten sonra egzamanın geçtiğı görülür (KK 89).
3. On tane kaynamış köy yumurtasının sarısı alınır. Geniş bir tabağın üzerine mum yakılır daha sonra yumurtanın sarısı mum ateşinde tutulur. Biraz durduğunda yumurta sarısından hafif yağ sızar. O yağ pamuğa bandırılır ve egzama olan bölgeye sarılır. İki günde bir iyileşene kadar bu uygulamaya devam edilir (KK 53).
4. Alerjik egzaması olan kişilerin deterjanlardan uzak durması gerektir. Bu hastalığa sahip olan kişiler *Sakavul* ağaçından kaynatılıp hazırlanan sahar sabununu kullanmalıdır (KK 63).

3.23. Eklem İltihabı: (Sorbun)

Eklem sınıvı akışını bozan ve kemiklere zarar veren hastalıktır (QTTS, C2,1974:468).

Tedavi yöntem(ler)i: Bu rahatsızlıkla ilgili uygulamalar aşağıda sıralanmıştır.

1. Üzerlik otu kaynatılıp ılık su dolu küvete dökülür. Daha sonra 10-15 dakika içinde dinlenmeye bırakılır (KK 17).
2. Üzerlik otu ezilip tülbent ile ağrıyan eklemlere sarılır (KK 3).
3. Deve yününden örülmüş çorap giyilir (KK 4).
4. Yeni kesilen koyunun sıcak işkembesiyle ağrıyan eklemler sarılır (KK 43).
5. Kazak halk Medistina'daki eklem ağrılarının 3 türlü sebebi vardır; nem, soğuk, rüzgârdır. Bunların her biri farklı yöntemlerle tedavi edilir. Dövülmüş kaya tuzuna devenin dışkısı karıştırılıp sarılır. Bu tedavi halk arasında "sorbakta" diye de geçmektedir (Aliyev, Abdraman, Rahimov, 2004: 19).
6. Yeni kesilmiş keçi veya koyunun sıcak derisiyle eklemler sarılıp bağlanır (KK 37).
7. Ayının iç yağı tavada kızdırılıp eklemlere sarılır (KK 108).
8. Eklemlerdeki çıkık ve gerilme meydana geldiği zaman yumurta sarısı tülbente sürülüp sarılır (KK 12).
9. Balçığa sirke karıştırılır sürülür (KK 12).
10. Eklemlerin şişliğinde kaplanın kemiği ezilip votkayla içilir (KK 12).

3.24. El ve Ayak Titremesi: (Qol-Ayaqtñ Dirildewi)

Günlük hayatın stresinden nörolojik rahatsızlıklara kadar pek çok farklı sebeplerden dolayı ortaya çıkan el ve ayak titremesi, günlük yaşamızı olumsuz etkilemektedir. Stres, heyecan, aşırı kafein alımı, soğuk algınlığı, fiziksel yorgunluk veya kan şekeri düşüklüğü titremeyi artırırken, bazen ciddi hastalıklar da bu durumu tetikleyebilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Bir hastalıktan çok, bir belirti olan el ve ayak titremesi tedavisinde amaç sadece bu durumu geçirmek değildir. Bu hastalığa yol açan sebepleri de ortadan kaldırmak ya da bir hastalık söz konusuysa buna yönelik tetkikler yaparak uygun tedavi uygulanmalıdır.

Genç, orta, ileri yaş fark etmeksizin her bireyde ortaya çıkabilen el ve ayak titremesi, nedene yönelik yöntemlerle tedavi edilebilir.

1. Alan araştırması çalışmam sırasında, Gülmira Amanova adlı Çimkentli halk hekiminin şiddetli derece el ve ayak titremesinden kemikleri sızlayan, vücudundaki tüm eklem yerleri yaşamı çekilmez kılacak şekilde ağrıyan ve yatağa hapsolan bir hastayı nasıl iyileştirdiğini gözlemledim. Hekimin uyguladığı pratik çok eski bir yöntemdi ve şöyleydi: Soğuktan kaynaklanan hastalıkların çoğunluğunun terletme yoluyla iyileştirebileceğini vurgulayan halk hekimi Gülmira, ev halkına ağıldan taze koyun dışkısı toplamalarını söyledi. Getirilen dışkılar su geçirmeyen bir bez üstüne döktürülüp üzerine sıcak döküldü. Dışkının üstü örtülüp 30 dakika kadar bekletildi. Bu arada hastanın karnını doyurdular. Hekim hanım ise *“Bu pratik, şikâyetine çözüm olacak. Tedavi sırasında çok terleyeceksin ama dayanman gerek.”* diyerek hastanın psikolojik açıdan tedavi sürecine hazır olmasını sağlıyordu. Hastanın sığağa karşı dayanabileceğini anladı. Hasta da herşeyi göze aldı. Sonra hasta, koyun dışkısı üzerine yatırılarak tüm vücuduna dışkı sarıldı. Üstüne de kalın elbiseler örtüldü. Sadece hastanın yüzü açık bırakıldı. Aradan beş dakika geçti ya da geçmedi, hasta sıırıslıkam terlemeye başladı. Epeyce tuzlu tuzlu terledikten sonra kuzu etinden hazırlanmış olan yağsız çorba içirildi. *“Artık dayanmam! Biraz daha beklesem öleceğim!”* diyen hasta, koyun dışkısından çıkarılarak kapalı bir mekâna götürüldü. Orada ılık suyla yıkandıktan sonra temiz elbiseler giydirildi ve istirahat etmesi söylendi. Ertesi gün sağlığına kavuşmuş olarak yataktan kalkan hastanın yüzünde güller açıyordu (KK 3).
2. El ve ayak titremesi şikâyetiyle gelen başka bir hastayı sağlığına yeniden kavuşturan diğere bir halk hekimi ise Türkistanlı Gülşarı Sağımbayeva’dır. Hekim Gülşarı’nın yardımına başvuran hasta, orta yaşlarda bir çobandı. Sert bir kış günü kendisini soğuk çarpmış. Bu olaydan sonra el ve ayakları sık sık titreyip yüzü morarak üşüyormuş. Hasta çoban, doktorların tavsiye ettiği ilaçların hiçbirini derdine şifa olmayınca, çareyi halk hekimlerinde aramaya karar vermiş. Yakınlarının önermesiyle Gülşarı Hanım’a gelmiştir. Hekim hanım besili bir koyun kestirip iç yağını eriterek 3 litre sıvı yağ elde etti. Daha sonra bir kilo gram andız otunu elde edilen 3 litre sıvı yağda 30 dakika boyunca kısık ateşte hafifçe kaynatarak ilaç hazırladı. Hastaya, bir ay boyunca her sabah aç karnına

birer bardak ılık ılık içmesini söyledi. Bir ay sonra hastalığından bir eser kalmayacağını da ekledi (KK 8).

3. Ayak, el ve parmak boğumları aniden tutulan hastalara koyun yününi sirke suyuna sürterek bağlarsa ağrısı kesilir (KK 109).

3.25. Erkeklerde Kısırlık: (Belsizdik)

Cinsel ilişkinin kesilmesi (QS, 2013: 96).

Tedavi yöntem(ler)i: Hayvan ürünleri, meyve ve kombine ilaçlarla tedavi edilmektedir.

1. Yaşlanmamış atın eti mangalda pişirilerek yenildikten sonra arkasından yarım litre inek sütü içilir. Düzenli olarak her gün akşam yemeği için bu menü yenilirse iyi sonuç alınır (Kaliyev, 2010: 121).
2. Her gün 2-3 adet portakal tüketmek erkeklik gücünü artırır (Kaliyev, 2010: 121).
3. Üç gram sayga antilobu yavrusunun dışkısının çökeltisi bir bardak havuç ya da yabani iğde suyuyla karıştırılarak sabah aç karnına ve akşam yatmadan içilir. Tedavi süresi bir aydır (Kaliyev, 2010: 122).
4. Söz konusu karışım taze yumurta sarısıyla karıştırılarak da tüketilebilir. Bir hafta boyunca tüketildiğinde sperm kalitesi iyice artar (Aydarhanlı, 2019: 193).
5. Her gün 5-6 tane ceviz tüketmek de erkeklik gücünü artırır (Aydarhanlı, 2019: 193).
6. Erkek kısırlığında geyik boynuzunu kurutup döverek toz haline getirip içebilir.
7. Beş altı aylık geyiğin yeni boynuzunu kesilip sıcak suya koyulup, içindeki kanın donması sağlanır. Daha sonra boynuz ateşte kurutulur. Kurumuş boynuzun kılı temizlenir. Boynuzun yumuşaması için havalı yerde kurutulur. Cinsel gücü artırır (KK 12).
8. Yarasa eti kaynatılıp çorbası prostatit hastasına uygulanılır. Daha sonra erkeğin cinsel organının ağzına çorba damlatılır. Bu yöntem idrar yolunu açar.
9. Dokuz on aylık Kara çekirge avlanıp suda kaynatılır. Daha sonra kurumaya bırakılır. Kara çekirge çok lezzetli olmasının yanı sıra zehirlidir. Prostatik için, kara çekirgeyi kaynatılıp suyu içilir. İdrarını tutamayan çocuklar için kara çekirgenin on tanesi alınıp dövülür. Daha sonra suda kaynatılıp çocuğa içirtilir (KK 11).

10. Kısırlıkta Kara çekirgeyi votkayla beraber içerler (KK 11).

3.26. Frengi : (Qulğana, Jimistiq awruwlar)

Frengi hastalıkları cinsel ilişkiyle bulaşan bir hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Bitki ve hayvan ürünlerinden yapılan kombine ilaçlarla tedavi edilir.

1. Otuz gram sarımsak, 30 gram kırmızıbiber, 3 gram aksülümen, 30 gram banotu, 500 gram kaplan yağı ve 2 adet yumurta akı karıştırılıp çulha kuşu yuvasına sürülüp hastanın beline sarılır. Daha sonra 20-30 dakika bekletilir. Haftada bir defa olmak üzere üç hafta boyunca uygulanırsa belsoğukluğu şikâyetini ortadan kaldırır (Aydarhanılı, 2019: 218).
2. Erkek ve kadınların cinsel hastalıklarında serçe yumurtası ile sarmaşık öğütülerek her gün belli ölçüde içilir (KK 99).
3. Az miktarda hastaya cıva içirilip tedavi edilir. (Poyarkov:1899)
4. Üzerlik otu suda 5 dk kaynatılır. Daha sonra hasta suyun buharına oturur (KK 69).

3.27. Gelincik, İt Dirseği, Arpacık: (Terisken)

Genellikle göz kapağında çıkan kızarıklık, ardından yuvarlaşarak sertleşir. Göze kaşıntı, acıma, yanma, şişkinlik vb. rahatsızlıklar verir.

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalığın tedavisinde ırvasa yöntemi, bitkisel ve kombine ilaçlar uygulanmaktadır.

1. Göz sivilcesini gidermek için hoca ya da molla, Kur'an'dan ayet ve sureler okuyup iki farklı renkten oluşan iplere üfleyip hastanın koluna bağlar. İpler çürüyerek kendiliğinden düşene kadar çözülmemelidir. Düştüğünde arpacık de gider (KK 28).
2. Sıcak suya 2 çay kaşığı altıncık konulur, 20 dk bekletilir. Suyu göz yıkanır (KK 104).
3. Gözün üzerine bir bez konur üzerine kaynamış yumurta (kabuğun soyulmadan), ılık şekilde göze konulur (KK 36).
4. Göze arpacık çıktığı zaman sarımsak sürülür (KK 46).
5. Günde üç defa defneyaprağı kaynatılıp içilir (KK 48)
6. Bir dilim ekmeğ üç defa göze bastırılıp köpeğe yedirilir (KK 81).

7. Halk folklorunde bilinen “Teriskenim teris kayt, Kaydan gelsen sonda kayt” (Arpacık geri git, nerden gelsen oraya git) “*yalvarma*” diyalogu söylenilir. (KK 19, 110).
8. Bir bardak suya bir çay kaşığı tuz koyulup göze pamukla kompress yapılır (KK 47).

3.28. Göz İltihabı: (Közdüñ İrindewi)

Göz iltihabı, gözün çeşitli nedenlerle mikrop kapması sonucunda ortaya çıkar. Halk arasında “*közdüñ irini*” diye de bilinmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i:

1. Kaynamış nane suyuyla göz sık sık yıkanır (KK 19).
2. İrinli göz hastalıklarında, saksaganın safra kesesini alınıp sıvı şeklinde göze sürülür. Bu işlemin sonunda göz aydınlanıp nurlanır (KK 66).
3. Koyun veya tavuk safra kesesi göze damlatılır (KK 51).
4. Göz papatya suyuyla iki defa yıkanır (KK 48).
5. Göze soğan suyu damlatılır (KK 48).
6. Göz hastalıklarında orman güvercininin kanı damlatılır (KK 52).
7. Gözde kızarıklık olup, iltihaplandığı zaman demlenip soğutulmuş çaya pamuk batırılıp pansuman yapılır (KK 103).
8. Anne sütü göze damlatılır (KK 101).
9. Saksaganın safra kesesi göze damlatılır (KK 70).
10. Deve akciğeri pişirilip ılık halde gözün üzerine sarılır (KK 64).

3.29. Guatr: (Zob)

Tiroit bezinin büyümesinden dolayı ortaya çıkan ve yutkunulduğu zaman ağrı yapan, boyunda şişkinlik ve gözün yuvadan çıkmasına neden olur (QTTS, C 1,1974:69). Tıpta “*zob hatalığı*”, halk arasında “*adırağ göz, jemsaw*” diye de bilinir.

Tedavi yöntem(ler)i: Guatr hastalığının tedavisine yönelik halk hekimliği uygulamaları aşağıdaki gibidir. Yapılan araştırmalarda guatr hastalığının çok fazla tedavi şeklinin olmadığı görülmüştür.

1. İki yüz gram ceviz ile iki yüz gram karabuğday kahve öğütme makinesinde öğütülüp 200 gram balla iyice karıştırılıp üç gün boyunca yenilir. Üç gün ara verilip dokuz gün boyunca devam edilir. Arkasından tekrar üç gün ara

verilir. Bu şekilde 3-6 ay uygulanırsa, guatr hastalığından tamamen kurtulur (Aydarhanlı, 2019: 377).

2. Guatr hastalığı tedavisinde hasta, canlı kurbağayı eline alarak boynunu sıkıp kurbağanın gözüne bakarak 2-3 defa üfler sonra kurbağayı yere bırakır. Kurbağa çok yaşayamaz ölür. Hastanın bu ritüelden sonra iyileşeceğine inanılır (KK 36).
3. Deniz süngeri kaynatılıp yenilirse iyi gelir (KK 23).
4. Her yıl 25 Mayıs'ta ceviz içinden 800 gram kavanoza koyulup üzerine votka dökülür. Yirmi gün boyunca karanlıkta bekletilir. On gün boyunca aç karına bir çay kaşığı içilir. On gün ara verildikten sonra tekrar devam edilir (KK 51).

3.30. İdrar kaçırma ve tutulma: (Şijñdıq pen Zär Tutulu)

İdrar kaçırma; kontrol edilemeyen ve istemsiz **idrar tutamama** halidir. Bilimsel tıptaki adı "*üriner inkontinans*"tır. Her yaşta olabilir ancak ileri yaşlarda daha sık görülmektedir. Sürekli olarak tekrarlanırsa hastalık olarak kabul edilir. İnsanlar arasında idrar kaçırmayla birlikte tutulma hastalığı da bilinir. Genelde bayanlarda sık görülen rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: İdrar kaçırma problemi, kişinin günlük yaşamını olumsuz etkilemektedir. İdrar kaçırmada sürekli ıslaklık, tahriş, koku olması endişesiyle oluşan rahatsızlık hissi, depresyona kadar varan ruhsal sorunların gelişmesine yol açmaktadır. Ancak bu sorun cerrahi yöntemlerin yanı sıra yaşam tarzı değişiklikleri ve aşağıda verilen halk hekimlerinin sunduğu yöntemlerle de çözüme kavuşabilir.

1. İdrar kaçırma, daha çok çocuklarda rastlanan bir rahatsızlıktır. İdrar kaçırmayı gidermenin çeşitli yolları bulunmaktadır. Halk arasında çocukların yastığının altına ekmek konulduğunda idrarını kaçırmayacağına inanırlar. (KK 18).
2. Ahududu kökünün kabuğu sığır etiyle birlikte kaynatılır. Günde 3-4 defa eti yenilip çorbası içilir (KK 18, 31).
3. Yedi tane taze sarımsak yaprağı ezilip üzerine 6 gram kükürt eklenir. Karıştırılıp yatmadan önce göbeğe sürülür. Üç defa uygulandığında olumlu sonuç alınır (Kaliyev, 2010: 100).

4. Yatağa idrarını kaçırın çocuğa her gün yatmadan önce 8 tane hurma yedirilir. Hurmadan sonra bir şey yiyip içmemelidir. Hurmayı yeyip bitirdikten sonra hardal tozu eklenen suda çocuğun ayakları yıkanır kurulanır. Beş defa uygulandığında iyi sonuç alınır (Kaliyev, 2010: 100).
5. Bir çorba kaşığı böğürtlen ile bir çorba kaşığı akdiken (geyikdiken) meyvesi yarım litre suda 15-20 dakika kısık ateşte kaynatılır. Düzenli olarak her gün 100 gram olarak dört defa içilir. On gün içerisinde iyi sonuç alınır (KK 5).
6. İdrarını kaçırın çocuklara her gün yatmadan önce yarım bardak soğan suyuna aynı ölçüde bal katılarak içirilir, zamanla idrar kaçırma sorunu azalarak bu sorundan tamamen kurtulur (KK 35, 49).
7. İdrarı tutamayan hastalar, tavşan kemiğiyle arpayı bir arada kaynatıp içerler (KK 24).
8. İdrar tutulmasında tavşanın yününü yakılarak külü içilirse, kadınlardaki idrar yolu açılır (KK 58).
9. Halk hekimlerine göre idrar tutamama rahatsızlığı olan insanlar saksığının beynini yemelidir (KK 24).
10. Kan tükürmede, idrardan kan çıkmada, burun kanamasında vb. rahatsızlıklarda kurutulmuş dağ keçisinin kanı öğütülüp günde iki kez votka ile içilir (KK 24).

3.31. İshal: (İş ötüw)

Karın ağrısı ve sürekli tualete çıkma isteği gibi belirtilerle kendini gösteren, insanların hayat kalitesini düşüren bir rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: İshal durumunda ilk olarak dikkat edilmesi gereken, büyük bir kısmı su olan vücudumuzda, ishal yüzünden kaybolan sıvının vücutta yerinin korunmasıdır. İshal tanısı konmuş olan her kişiye, vücudun hızlı sıvı kaybını dengelemek için normalde verilmesi gerekenden daha fazla sıvı takviyesi yapılmalıdır. Her dışkılama sonrası kişi temiz ve ılık su içmelidir.

Ölümden başka her hastalığa çözüm bulan halk hekimliği, ishale de çare bulmuştur. Vücutta sıvı kaybına neden olan ishali kesebilmek için halk hekimleri yöntemleri ortaya koymuşlardır. İnsanların yaşantısını olumsuz yönde etkileyen ishalden doğru beslenmeyle kurtulmak mümkündür. İshali kesen yiyeceklerin yanı sıra diğer çözümler de aşağıda sıralanmıştır.

1. İshalin tedavisi için kişiler posalı ve lifli yiyecekleri tüketmelidirler. Bununla birlikte ishalin tedavisi için tüketilmesi gereken diğer yiyecekler; havuç, pirinç lapası, elma, pirinç suyu, yoğurt, ayran, kahve, muz, zencefil çayı, patates çorbası, bal, elma sirkesi, böğürtlen, keçiboynuzu ve sade gazozdur (KK 37).
2. Çocuklarda ishal şiddetlendiğinde verilen reçeteler, çocukların sağlığına zarar vermeksizin sağlık sorunlarını çözmeye yardımcı olmaktadır. 300 gram pirinç iyice yıkanıp 3 litre suda 20-30 dakika kaynatılır. Pirinç çökeltip suyu her yemekten önce yarımşar bardak ılık ılık içirilir. Üç gün içirildiğinde ishale iyi geldiği görülür (Kaliyev, 2010: 54).
3. On gram dağ reyhanı bitkisinin çiçeği 3 litre suda kaynatılarak çay yerine içilebilir. Çay tedavisine sabahtan başlanırsa akşama doğru iyi sonuç alınabilir (Kaliyev, 2010: 54).
4. Bir çorba kaşığı kuş kirazı tohumu bir su bardağı suda 3-4 dakika kaynatılır ve demlenerek içilir. Tedavi süreci 10 gündür (Kaliyev, 2010: 54).
5. Bir çorba kaşığı ebegümece çayı bir bardak suda demlenerek içilir (Kaliyev, 2010: 54).
6. Büyüklerde görülen ishali gidermek için; 100 gram ceviz perdesi (cevizin içindeki zar), 350 gram etanol alkolde beş gün bekletilip yemekten önce yarım bardak ılık suya 7 damla damlatılarak içilir. Günde iki defa içilmelidir. İshal kesildiğinde tedavi süreci de kesilmelidir. İçmeye devam edilirse aşırı derecede kabızlıkla sonuçlanabilir (KK 14, 53).
7. Koyun kemiği yakılıp külü alınır. Her seferinde 12 gram kemik külü kaynamış suyla karıştırılarak içilir. Günde üç defa içilir. Bu yöntem, mide tembelliğinden ve sindirim sisteminin bozulmasından kaynaklanan ishalde uygulanır (KK 37).
8. İki yüz gram pirinç tuzsuz suda kaynatılıp bekletilir. İyice pişince yenilir. Günde bir defa yenmelidir (KK 37, 41, 50).
9. Koyu çaya bal katılarak içilebilir (KK 41).
10. Dövülmüş 15 gram ebegümece çiçeği 250 gram suda 3 dakika kaynatılıp 30 dakika demlemeye bırakılır. Günde üç defa yemekten bir saat önce içilir. Tedavi süresi 10 gündür (KK 41).

11. İshal hastasında tavşan kemiğiyle yapılan çorba içilirse hastalık geçer (KK 12).
12. Yaz aylarında çocuklarda ishal hastalığının iyileşmesi için yayla çorbası içirilir (KK 12).

3.32. Kabızlık: (İş qatuw)

Kabızlık; tuvalete seyrek çıkmadan ortaya çıkan bir rahatsızlıktır. İnsanın sürekli katı gıdalarla beslenmesi, hareketsiz olma, sindirim sistemi bozukluğu da hastalığa sebep olur.

Tedavi yöntem(ler)i: Kabızlık sorunun giderilmesi için bitkisel malzemeler yanı sıra meyve-sebzeler bol tüketilmelidir.

1. Bir çorba kaşığı ebegümece bitkisinin çiçeği 200 gram suda kaynatılır ve 40 dakika demlenir. Her gün yatmadan önce içilir. Tedavi süreci 15-20 gün sürmelidir (Aydarhanulı, 2019: 387).
2. Her sabah aç karnına 1 bardak havuç ya da armut suyu veyahut 1 bardak klorsuz soğuk su içilmelidir (KK 76).
3. Uzun zamandır ileri derecede kabızlık geçirenler rektumdan lavman yapmayı alışkanlık haline getirirler. Oysaki bu yöntem ara sıra yapılmalı, her zaman uygulanmamalıdır. Ravent kökü, deniz lahanası ve dereotu gibi bitkiler kabızlık oluşturmamak için kullanılabilir (Aydarhanulı, 2019: 387).
4. Bir bardak kaynamış suya 1 adet limon suyu, 1 çay kaşığı bal ilave edilerek karıştırılır ve aç karnına içilir. Kabızlığı önlemek için birkaç ay içilebilir (Aydarhanulı, 2019: 388).
5. Bir çorba kaşığı hint yağı, 1 adet yumurta sarısı ve 1 çorba kaşığı bal 150 gram kaynamış suda ezilip her iki saatte bir çorba kaşığı içilir (Kaliyev, 2010: 231).
6. Orta boy 2 adet patates soyularak iyice yıkanıp rendelenir. Bir çay kaşığı şeker katılır ve akşam yemeğinden 130mci130 yenilir. Sabah mideyi harekete geçirir (KK 89).
7. Dövülmüş 1 bardak adi ceviz yarım litre sütte kaynatılır. Kaynadıktan sonra azıcık şeker eklenir ve 3/1'i yemekten sonra alınır. Tedavi süreci 10 gündür (Kaliyev, 2010: 231).

8. Sürekli kabızlık geçirenler aynı miktarda lahana turşusuyla kabuğu soyulup rendelenen elmayı karıştırırlar. Sabah aç karına yarım bardak ölçüde yerler. Hazırlanmış ilacın yarısı kaldığında hepsini içerler (KK 24, 90).
9. Kabızlığı gidermek için 10 gün aç karına kızılmay içilirse faydalı olur.
10. Sarıağaç kaplıcasına gidilir. Her saat başı yer altı kaynak suyu içilirse sindirim sistemini güçlendirir (KK 25).

3.33. Kadınlarda Kısırlığı Giderme ve Adet Düzensizliği: (Bedewlik)

Kadınlara özgü bir rahatsızlıktır. Kısırlığı giderme halk arasında “*bedew*” diye de bilinmektedir. (QTTS, C2,1974: 207).

Tedavi yöntem(ler)i: Türbeler, tekkeler, yatırlar, değişik ziyaret yerleri (bir ağaç, bir kuyu, özellikli bir taş vs.) geçmişten günümüze belli hastalıkların iyileşmesi için kutsal mekânlar olarak varlıklarını sürdürmektedir. Ziyaret edilen bu yerlerde dualar edilmekte, adaklar adanmakta, bazılarında para atılmakta, bazılarında ise de bez bağlanmak suretiyle ümit edilen şeylerin elde edileceğine inanılmaktadır.

Kısırlık başta olmak üzere pek çok hastalığın tedavisinde başvuru dini / kutsal mekânların ziyaretçilerinin büyük çoğunluğu kadınlardan oluşturmaktadır.

Daha çok ırvasa yöntemi uygulanır.

1. Aslan Bab Türbesi ziyaret edilir. Kurban kesilip Allah'tan çocuk istenilir. Türbe'nin önündeki kutsal sayılan kuyudan su içilip dualar edilir. Geceleyin orada kalınır (KK 19).
2. Kısırlıkta, geyik çubuğu birçok bitkiyle beraber karıştırılıp kaynatılır ve bal ile beraber uygulanır (KK 54).
3. Kısırlıkta, tavşan yününün külü 68 gr votkayla içmelidir (KK 78).
4. Serçe kaynatılıp çorbası kısırlıklığı gidermek için içilir (KK 1).
5. Çocuğu olmayan kadın işirtki (okunmuş su) ile iyileştirilir. Hekim, kısır kadına önce on gün boyunca işirtki içirir. Bu süre bittikten sonra kısır kadının nabzı tutularak sağlık durumu kontrol edilip tekrar on gün işirtki içirilir. Aynı şekilde daha on gün işirtki verilir ve toplamda otuz gün tedavi görür. Tedavi süresince kocasıyla ilişkiye girmesi yasaklanır. Otuz gün sonra boy abdesti alıp tekrar hekime gelir. Hekim, bu sefer de hastanın nabzını tutar. Hastanın sağlık durumu iyiyse, hastalığı kara koyuna geçirir. Hekimin talimatı üzerine gereken malzemelerin tümü hasta tarafından getirilir. Hastalığı göçürmek için

kullanılan malzemeler: Bir kara koyun, hastanın eski giysileri (elbisesi, iç çamaşırı, başörtüsü vb.), el yapımı yedi tane oyuncak bebek (ikisi oğlan, beşi kız bebek olmak üzere)tir. Hastalığın göçüreleceği gün belirlenir. Ancak Cuma gününe denk gelmemelidir. Çarşamba, Perşembe ve Cumartesi günleri hastalığı göçürmek için en uygun günler olarak kabul edilmektedir. Göçürme, akşam saatlerinde gerçekleştirilir. İyice kurumuş olan bir ağaç dalının başına ince şekilde bez sarılır ve ateşte iyice eritilerek elde edilen keçi ya da inek yağı bol bol sürülür. Bir karış uzunluğundaki birkaç çubuğa üç parmağı geçmeyecek şekilde pamuklar sarılarak çırağ hazırlanır. Göçürme işinin ilk günü olan Çarşamba günü, kum doldurulmuş kaba iki çırağ, ertesi gün üç çırağ, üçüncü gün ise dört çırağ yerleştirilerek yakılır. Son dört çırağla göçürme işi on gün sürer (KK 20).

6. Geyik boynuzu kaynatılıp hastaya içirilir (KK 46).
7. Kısır kişi Arslanbab'ın türbesine gidip orda bir gece yatar dualar okuyup kurban keser kendisi de yer ve dağıtır. Evliya türbesindeki kuyudan su içip dualar okur (KK 27).
8. Kısır kadına, kağıda yazılan Kur'an ayetleri suya karıştırılıp on gün boyunca içirilir. On gün boyunca cinsel diyet uygulanır (KK 27).
9. Kısır kadının iç giyimleriyle başörtüsünden 9 oyuncak bebek dikilir. Cuma günü hariç haftanın herhangi bir günü akşamı dokuz ağaç dalına pamuk dolanıp hayvansal yağa batırılır. İlk gün iki tanesi sonraki gün 3 tanesi son gün 4 tanesi yere saplanarak yakılır kısır kadın bir örtü altında çıplak olarak bu ateşin isinin vücuduna temas edecek şekilde yakın durur. Bu ritüelden sonra Bakış oyuncak bebeklere ayetler okuyup, "*hastalık bez bebeklere geçsin*" sözlerini tekrar tekrar söyler (KK 16).
10. Güney Kazakistandaki Domalak Ana Türbesine gidip Allah'tan evlat istenir dua okunur (KK 24).
11. Kadının âdeti düzensizleştiğinde ballıbabagiller bitkisi ile sarmaşık kaynatılıp şeker katılarak içirilir (KK 46).
12. Nane ve Turnaayağı çiçeği kaynatılıp içilir (KK 12).
13. Kısır kadın tamamen soyunur ancak kendi bedeninden daha çok büyük ve bol bir elbiseyle örtünerek yanmakta olan çırağ yanıp bitene kadar üzerinde ayaküstü durur. Çırağın ısısı çevirilen elbiseden dışarı çıkmamalıdır (KK 17).

14. Soğuktan dolayı olan kadın hastalıklarında, 3 gr geyik boynuzu, 12 gr tereyağı, 10 gr beyaz şüğünik, 12 gr alakat, 6 gr kırmızı meyan suyla kaynatılıp içilir (KK 99).
15. Adet düzensizliğinde kan pıhtılaşım kadınlar da aylık gelmeyince, 12 gr geyik yavrusunun gübresinden, kokulu damar ve 9 gr şaptol tohumundan alıp kaynatılıp içilir (KK 61).
16. Kadınlarda kan donması ve aylık gelmemesi, kursakta bezlerin oluşması gibi hastalıklarda; kavurulmuş 3 gr sülük, 3 gr sığır sineği (başı çekilmiş), 10 grayı yaprağı, 10 gr pişmiş dihv an, 6 gr beyaz şüğünik ve 4,5 gr kokulu damar kaynatılıp içilir (KK 10).
17. Henüz çocuk doğurmamış ve uzun zamandır çocuğu olmayan kadınlar, devenin bacak etinin yağını alıp onu yünlü örtüye sürüp kursak bölgesine sararlarsa hamile kalma ihtimalleri artacaktır (KK 7).

3.34. Kalp Hastalıkları: (Jürek awruwları)

Günümüzde yaygın kalp sancısı, kalp sıkışması, kalp atışın düzensiliği gibi birçok rahatsızlar kalp hastalığına sebep olmaktadır. Bunların yanı sıra aşırı stres, kan-damar yolunun bozukluğu vb. sebepler de hastalığa neden olabilmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Bitkisel, hayvansal ilaçlar, meyve-sebzeler ve kombine ilaçlarla tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Saha araştırmasında kalp rahatsızlığı olan insanların hastalık başladıktan sonra modern tıbb a başvurduklarını gözlemledim.

1. Bir demet maydanoz otuyla 5 baş sarımsak 2-3 defa makineden geçirilip 100 gram tereyağıyla 5 dakika boyunca ateşte karıştırılır. Sabah ve akşamleyin olmak üzere yemekten 15 dakika önce kara ekmeğe sürülüp yenilir (Aydarhanulı, 2019: 301).
2. Aniden kalp sıkışması durumunda 1 adet sarımsak çiğnenmeden yutulursa iyi gelir (Aydarhanulı, 2019: 301).
3. Olgun alıç toplanıp karanlıkta kurutularak sık aralıkta tüketilir (KK 5).
4. Kirpi derisi yakılıp külü alkolde bekletilir. Daha sonra suyla tüketilir. (KK 38).
5. Otuzar gram antilop geyiği dışkısıyla havyar havanda dövülüp her seferinde 6-9 gram olmak üzere sabah ve akşam ılık 133mci133in133 içilir (KK 49).
6. Bir gram taze ren geyiği boynuzuyla 9 gram çakşır otu havanda dövülüp günde iki defa kaynatılmış suyla içilirse şifa bulunur (KK 49, 52).

7. Taze ren geyiği boynuzundan alınan kan 134mci134in ilave edilerek 20°'lik “kan vodkası” veya canlı ren geyiğinin atardamarından kan alınıp 134mci134in134 karıştırılarak 30°'lik “kan vodkası” hazırlanır. Her gün üç defa 10 ml içilir. Bu ilacı yüksek tansiyonlu, böbrek ve karaciğer iltihabı olan ve karaciğerinde herhangi bir sorun olan hastalar içmemelidirler (KK 52).
8. Meşe ağacı damarı iyice yıkanıp temizlendikten sonra kurutulup havanda dövülür. Her gün olmak üzere üç defa 9 gram olarak içilir (KK 19).

3.35. Kangren: (Qarasan, Qangrena)

Kangren vücütta kanın ulaşamadığı nokta olarak tanımlanır. Damar sertliği, atardamarda pıhtı oluşması vb. sebebler gangren oluşmasını tetikleyebilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Genelde bu hastalığın tedavisi için modern tıbbı başvurulmaktadır. Aynı zamanda terletme yöntemi ve hayvansal ürünlerle tedavi uygulanmaktadır.

1. Bol miktarda üzerlik otu kaynatılır ve hasta, üzerlik otu buharında terletilir. Sonra kumluk yerlerde yaşayan Elaphe sauromates (sarı yılan) yılanı makineden geçirilip hastaya yedirilir. Yedi yılanın etini yiyen hasta, gangrenden tamamen kurtulmuş olur. Terletme pratiğinden sonra herhangi bir ilaç sürülmemelidir (Aydarhanulı, 2019: 235).
2. Kanlı irinli yaraya, ağaçkakanın birini yakıp, her gün 6 gr sıcak suyla içilir (KK 34).
3. Aloe bitkisi ikiye bölünüp sarılır (KK 28).

3.36. Kansızlık: (Qan Azdıq, Anemiya)

Kansızlık; yani anemi metabolizma sisteminin bozulması, demir eksikliği, sağlıksız besinlerin tüketilmesi, alyuvar hücrelerinin azalması gibi nedenlerden ortaya çıkan bir hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Kansızlık, ihmal edilirse ileride büyük sağlık sorunlarına, hatta ölüme bile yol açan tehlikeli bir hastalıktır. İncelenen kaynaklarda Kazak halk hekimliği tarihinde kansızlıkla mücadelenin yüzden fazla yöntemine yer verilmiştir. Tezimizde, bu yöntemlerin hepsine değinilemeyeceğinden, hekimlik ve halk arasında yaygın şekilde uygulanan yöntemlerden birkaçına yer verilecektir.

1. Dövlümüş 15 gram kuşburnu 3 litre suda 10 dakika kaynatılır ve farklı çiçeklerden alınan bal eklenerek 1 saat kapalı şekilde bekletilir. Her seferinde yemekten önce 100'er gram tüketilir. Her gün yeniden hazırlanmalıdır. Tedavi süresi yirmi gündür. On gün ara verilip tekrar uygulanabilir (KK 7).
2. Bir gram taze ren geyiği boynuzu ile 9 gram çakşır kökü kaynamakta olan suya ilave edilip 1 saat kapalı şekilde bekletilir. Sabah kahvaltıdan önce yarısı, akşam yemekten önce de kalan yarısı içilir. Her gün yeniden hazırlanmalıdır (Kaliyev, 2010: 189).
3. Otuzar gram kurutulmuş dut ile yüksük otu 3 litre suda 5 dakika kaynatılıp 40 dakika kapalı şekilde bekletilir. Günde iki kez sabah akşam yemekten önce içilir (KK 38).
4. On beş gram koyunotu (kızılyaprak, kızilotu, fitikotu, kasıkotu) ile 10 adet orman atkuyruğunu 3 litre suda bir defa kaynatılıp 40 dakika kapalı şekilde bekletilir. Günde iki defa içilir (Aydarhanlı, 2019: 299).
5. Üç yüz gram pembe kabuklu sarımsak kıyma makinesinden geçirilir. Üstüne 1 litre saf alkol (ethanol absolute) ilave edilip kapalı şekilde yirmi gün bekletilir. Yirmi gün sonra ilaç hazır olur. Kaynatılıp soğutulmuş olan yarım bardak süte 20 damla damlatılıp yemekten önce içilir. Günde üç defa içilir (KK 18).
6. Düzenli şekilde kırmızı içmek, kansızlığı önlemektedir (KK 45).
7. Kansızlıktan dolayı göz kararması, baş dönmesi vb. hastalıklarda, puhu kuşunun tüyünü temizlenip eti kaynatılır. Hazır olduktan sonra eti yenir veya çorbası yapıp içilir (KK 101).
8. Kansızlıkta, vücut halsizliğinde, yatır kanamasında kavurulmuş kaplumbağa kabuğunu şekerle günde 2-3 kez su eklenerek içilir (KK 21, 67, 98).
9. Kansızlıkta, halsizlik olan hastalara keçi karaciğeri iyi gelir. Onu suda pişirerek yemelidir (KK 98).
10. Kansızlığı gidermek için ceviz, kuru kayısı, siyah üzüm rendeleden geçirilip üzerine bal koyulup bir hafta bekletilir. Her gün bir kaşık olmak üzere 3 defa yenilmelidir. Uzun süre kullanılır (KK 80).

3.37. Karaciğer Kanseri: (Qan Şemen, Bawır Obırı, Rağı)

Halk arasında kötü hastalık olarak bilinen karaciğer hastalığı “*obır, rak, şemen*” diye de bilinmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalar kanser hastalığında genellikle modern tıbbi başvurumaktadır. Halk arasında bilinen bitkisel ilaçla tedavi yöntemleri aşağıda verilmiştir.

1. Üç kilo gram kayın ağacı yumrusu ufak ufak doğranıp 3 litrelik kavanoza koyulup sıcak suyla doldurulur. Kavanozun ağzı kapalı bir şekilde iki gün bekletildikten sonra suyu, başka temiz bir kaba aktarılıp 50-60° suyla tekrar doldurulur. Aynı şekilde üç gün daha bekletilir. Suyu, bir önceki bekletilmiş olan suyla birleştirilir. Her öğün yemekten önce 100-120 gram içilip arkasından pişmemiş 100 gram inek sütü içilir. İnek sütünün sağlıklı olmasına dikkat edilmelidir. Bu tedavi sürecine, hastalıktan kurtulana kadar devam edilmelidir (KK 2).
2. Kayın ağacı parçaları yakılıp 400 gram kömür elde edilir. Elde edilen kömür kaynamakta olan 2 litre suya atılıp 5-6 dakika daha hafifçe kaynatılır. Kayın kömürünün kompostosu sabah-akşam yemekten yarım saat önce 200 gram içilir. Tedavi bir ay boyunca uygulanır (KK 99).
3. Günde içebildiği kadar sağımal (at sütü) içilmelidir (KK 27, 55, 69, 101, 102).

3.38. Katarakt: (Aqnoğala)

Halk arasında “perde” veya “aksu” da denilen katarakt göz merceğinde oluşan bulanık ya da kesif bölgelerdir.

Tedavi yöntem(ler)i: Genelde katarakt hastalığının tedavisi için modern tıbbi başvurulmaktadır. Halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemleri aşağıda sıralanmıştır.

1. Halk hekimi Kuran ayetlerinden bazılarını okuyup hastanın gözünün içine üfler (KK 39):
2. Orta asyada yetişen haşhaş tohumundan bir tane alınıp beyazlık olan gözün içine konulur. Yarım saat sonra gözün beyaz perdesi tohum tanesine yapışarak düşer. (Kanapiyaulı, 1995:75).
3. Bal ile yarası beyni karıştırılıp beze sürüldükten sonra göz üstüne sarılır. (KK 16).
4. Göze gelen aka sülünün ödünü, kanını dize damlatırsa çabuk geçer (KK 23).
5. Yaban güvercininin ılık kanı kataraktlı göze damlatılır (KK 16).
6. Kırlangıcın dışkısı kurutulup, göze üflenir (KK 39).

7. Yarasanın beynini soğan suyla birlikte göze damlatırsa, gözden yaş akması durur. Eğer ona bal katarak göze bağlarsa, gözün lekesi geçer (KK 103).
8. Göze ak düşmesinde, yeni kesilmiş koyun ödü suda kaynatılıp, günde iki kez damlatılır (KK 45).
9. Balık yağı damlatılır (KK 45).

3.39. Kazıklı Humma: (Sirespe)

Tıp dilinde “*tetanos*” olarak da bilinen kazıklı humma hastalığı ciddi bir bakteriyel hastalıktır. Tedavi altına alınmadığı zaman ölümcül olabilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Halk arasında hayvansal ve kombine ilaçlarla uygulanan birkaç tedavi yöntemi vardır.

1. Yedi tane çıyan kuyruğu ezilip 137mci137in konulur. Yarım bardak içilir (KK 15).
2. Altı gram çıyan kızartılıp dövülür ve birayla karıştırılıp tek seferde içilir (KK 15).
3. On beş gram çıyan suda kaynatılıp içilir. Çıyan zehirli olduğundan dolayı belirlenen ölçüden fazla kullanılmamalıdır (KK 15).
4. Bok böceği sırtüstü yatırıldığında ağzından sarı su çıkar. Bu su yaraya sürüldüğünde yara uyuşur, vücutta terleme olur. Eğer hastalık şiddetli ise böcek suyu ılık 137mci137in damlatılıp içilir. Böcek suyuna acil ihtiyaç duyulduğunda makasla böceğin kuyruğu kesilip sarı su çıkartılır. Su, pamukla kasılmış çene dişlerine sürülürse çene kaslarının kasılmasına iyi gelir (KK 20, 35).
5. On adet kurutulmuş bok böceği dövülüp, birayla karıştırılıp içilir (KK 35).
6. Kurutulmuş 1 kırkayak böceği ile 2 çıyan dövülüp dişe sürülür ya da burun içine uygulanır (KK 35).

3.40. Kemik Erimesi: (Jilik Mayı Qabınuwı)

Genelde kemiklerin kırılğan hale gelmesine kemik erimesi denir.

Tedavi yöntem(ler)i: Yaptığımız araştırmalar sonucunda hayvansal ve kombine ilaçlarla tedavi de uygulanır.

1. Bir buçuk- üç gram çıyan kaynatılıp içilir ya da güneşte kurutulduktan sonra dövülüp her seferinde 0,9-1,5 gram arası çıyan kaynatılmış suyla içilir (Aydarhanulı, 2019: 180).

2. Yılan derisi, arı yuvası ve 9 gram saç kömürü birlikte dövülür. Her seferinde 1-2 gram kırmızıla içilir (Aydarhanulı, 2019: 180).
3. Otuz tane çıyan, 4 tane kırkayak böceği ve 27 gram yer kenesi kurutulduktan sonra birlikte dövülür ve yumurtada delik açılıp içine konular ve buharda pişirilir. Her öğün yemekten önce yenilir (Aydarhanulı, 2019: 180).
4. Kemik erimesi hastalığında ineğin 4 ayak kemiği suya atılır ve kısık ateşte 4-5 saat kaynatılır. Sonra içine rendelenmiş soğan, sarımsak, havuç, tuz atılır ve 45 dk ekstra kaynadıktan sonra tabaklara koyulur ve soğukta bekletilir. Soğuk şekilde bol bol tüketilir (KK 67).

3.41. Kırık – Çıkık- Eklem Burkulmaları: (Sınıq)

Tedavi yöntem(ler)i: İnsanlarda çoğunlukla darbe sonucu oluşan kemiğin bütünlüğünün bozulması kırık, eklemlerin yerinden oynaması ise çıkık denilir. Kırık – çıkığın sağaltılması için, bu işi yapan sınıqçıya başvurulur. Eklem burkulmaları, vurulup zarar gelmiş, sinir gelişmiş olaylardan ortaya çıkan hastalıktır (QTTS,C2, 1974:468).

1. Düşüp yaralanınca, kemikler kırıldığında 30 gr geyik yavrusu gübresi, arpadan 3 gr alıp öğütülüp ikisi birlikte pirinç suyuna karıştırılır. Daha sonra yaraya sarılır (KK 12).
2. Düşüp yaralanınca, kemik kırıldığında, kurutulmuş dağ keçisinin kanını ezilip, her gün sarı votkayla, iki kez içilir (KK 12).
3. Kırıkçı kırılan ayağı el bantı gibi yumuşak kumaşla sarar, deve yününden veya koyun yününden yapılmış bağ ile bağlar. Bu işlemin sonunda ayağa ağaç hazırlar, onu sıcak halde bağın üzerine günde birkaç kere koyar. Su koyma 3-4 gün sonra tekrarlanır. Bunu sonucunda kırılmış ayak her zaman ılık olur ve onun şişmesi geçer. Yünlü bağ ise, kırılmış ayağı kalıba koymuş gibi sıkıştırıp, iyileşmeye çalışan kemiği sertleştirir. Kırıkların iyileşmesini sağlar. Atalarımız ufalanmış kemikleri de eski haline döndürmüşlerdir. Yeni doğmuş deve yavrusunun kemiğini kesip ufalayıp kemiklerin yerine koyarsa, kemikler birbiriyle bağlanır iyileşir. Halk hekimleri, genellikle çocukların kemiklerinin 2 hafta içinde birleşip bir ayda iyileşir, derler. Yetişkin ve gençlerin kemikleri ise 40 günde biter, 100 günde eski haline gelir. Yaşlıların ise, kemiği kırılğan olduğu için, 100 -120 gün içerisinde eski haline gelebilir (KK 58).

4. Kanı durdurmak için deve yünü yakılıp, külü ufalanır kanayan yere serpilirse, kan hemen durur. Kişi düştüğünde ayak ve kolunu burkulur ve şişerse, deve yünü eritilmiş tuzla veya sirke suyuya ıslatıp ağrıyan bölgeye sarmalıdır. Tedavi birkaç gün sürer, bu yüzden her gün sarmayı yenilemelidir (KK 17).
5. Kırık, çıkık, sinir gelişmesi gibi rahatsızlıklarda deve yünü suya bandırılır üzerine de tuz koyulur. Buna Kazaklar *sorbaqta* derler. Ağrıyan yere sarılmalıdır. Tedavi şişkinlik ve ağrı geçene kadar devam edilir (KK 58).
6. Eklem burkulma ağrıları, insan aniden düştüğü zaman veya yanlışlıkla bir yere vurduğu zaman oluşur. Bu durumla karşılaştığında hastaya ilk önce buz ya da soğuk su koyulmalıdır (KK 100).
7. Eklemdeki çıkık ve gerilme meydana geldiği zaman yumurta sarısı tülbente sürülüp sarılır (KK 64).
8. Eklem burkulmasında balçığa sirke karıştırılıp sürülür (KK 32).
9. Eklemde şişliğinde kaplanın kemiği ezilip votkayla içilir (KK 70).

3.42. Korku: (Qorqınış, Ürey)

Korku, aniden korkma, doğaüstü varlıklarla, sinir bozukluğu veya psikolojik sorunların sonrasında ortaya çıkan rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Herhangi bir şeyden korkan kişilere *qorıqtıq kuyuw* ya da *qorğasın quyuw* yöntemleriyle çare bulunur. Türk halk hekimliğinde uygulanan *kurşun dökme* yönteminin aynısı diyebiliriz.

1. Yedi tane yuvarlak taş bulunup iyice yıkanır. Taşlar temiz bir demir tabağa konulup tabağın altına ateş yakılır. Taşlar iyice ısındığında korkan kişinin üzerine beyaz bir örtü ya da temiz bir bez örtülür. Başının bir karış üstünde tabak tutulur. Sonra tabağa soğuk süt ya da su dökülür. Taşlar “cız” diye ses çıkardığında korkan kişi birdenbire titrer ya da ürker. Titrediğinde ya da ürktüğünde bütün vücuttaki korku dışarı atılır. Eğer uygulama suyla yapılırsa, kalbindeki o anlık korkuyu dağıtmak için korkan kişiye aynı sudan içirilebilir. Bu tedavi uygulamasından sonra korkan kişi, korkudan arınarak kendini hafif ve rahat hisseder. Bu uygulama kurşun ile de yapılabilir. Ancak kurşunu tabağa üç defa dökmek lazımdır (KK 3).

2. Korkuyu gidermenin başka bir yolu da is sürmedir. Bu 140mci140i daha çok küçük çocuklara uygulanır. Korkan ya da ürken çocuğun alınına besmele çekilerek ocağın ya da kazanın isi sürülüp su içirilir (KK 3).
3. Tavşan eti yenilirse dehşete kapılanları sakinleştirir, korkudan sonra oluşan göz hastalıklarını iyileştirir (KK 99).
4. Çocuğun dehşete kapılma hastalığında, tavşanın sütü çocuğa içirilir (KK 12).
5. Korkan çocukların yastığının altına ekmek koyulur (KK 90).

3.43. Kulak Ağrısı: (Qulaq Awruwı)

Tıpta kulak rahatsızlığın birçok sebebi olabilmektedir. Halk arasında ise kulak ağrısı soğuk çarpma veya mikrop kapması sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çoğunlukta kulak ağrısında kulaktan çıkan irin, iltihap olur. Buna Kazaklarda *bulaq* denilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Kulak ağrısını gidermek için dinsel sağaltma yöntemlerine yanı sıra bitkisel, madensel, kombine ilaç tedavisi uygulanmaktadır.

1. Felak suresi bir kere okunup hardal tohumu yağına üflenir. Hastanın kulağına birkaç damla damlatılır. Yağ ılık olmalıdır.
2. Kır nanesi, emaye bir kapta kaynatılıp biraz soğuduktan sonra, kulağa buharda tutulur. Buhar tedavisi uygulanır. Kulağın yanmamasına dikkat edilmelidir (Kaliyev, 2010: 56).
3. Her akşam uyku öncesi badem yağı kulağa damlatılıp kulak pamukla tıkanılır. Sabah değiştirilir. Bu işlem kulak iyileşene kadar uygulanır (KK 56).
4. Bazen üşütmekten ya da grip etkisinden kulaklar duymaz hale gelir. Bu durumda bir bardak suda bir çay kaşığı karabiber kaynatılır. Buhar tedavisi uygulanır. Kulağın yanmamasına dikkat edilmelidir. Buhar tedavisinden sonra soğuyan suyla kulakların etrafı yıkanır. Bu tedavi üç gün uygulanmalıdır. Tedavi süresinden sonra kulak üşütülmemelidir. Eğer dışarı çıkılacaksa, kulaklar pamukla tıkanmalıdır (Kaliyev, 2010: 56).
5. Bazen kulaklar durmadan çınlayarak insanı rahatsız eder. Bu durumda dereotu tohumu ile sapı havanda dövülüp iki çorba kaşığı dövülmüş olan dereotu yarım litre kaynamakta olan suya atılıp 40 dakika termosta

demlenir. Her öğün yemekten 15 dakika önce yarımşar bardak içilir. Tedavi süresi 2 aydır (Kaliyev, 2010: 57).

6. Sağır kulağa serçe beyni pamukla konulur (KK 78).
7. Bebeklerin kulak hastalığında: 6 gr yılan kabuğu, 2 tane yumurta tuzla yağda kavrulup yedirilir (KK 45).
8. Keçinin sidiki ağrıyan kulağa damlatılır (KK 75).
9. İki mum yakılıp suya dua okunur, daha sonra onunla kulağı yıkanır. Bu hastalık insanı öldürmez, ama kulak duymaz olur. (Poyarkov,1899:38)

3.44. Liken: (Temiretki)

Vücudun belli bölgelerinde kırmızı kaşıntı, kabarıklık, genel olarak kuruma ve zaman zaman sulantılı belirtisi olan bir deri hastalığıdır.

Tedavi yöntem(ler)i: Çalışma sırasında elde edilen bilgilere göre rahatsızlık madensel, hayvansal ve kombine ilaçlarla tedavi edilmektedir.

1. Çorba kâsesi ters çevirilip dibindeki çukura inek sütü doldurulur. Buğday tanesi büyüklüğünde göktaş (vitriol) sütte ezilerek ilaç hazırlanır. Likenin etrafına iğne batırılıp ilaç sürülür. Likenden kanla karışık sarı su çıkana kadar uygulanır. Birkaç defa uygulanırsa iyi sonuç alınır (KK 22).
2. Bilye taşı üzerine inek sütü damlatılıp toz halinde olan arsenik taşı karıştırılıp ilaç elde edilir. Likenin etrafına iğne batırılıp ilaç sürülür. Birkaç defa uygulanırsa iyi sonuç alınır (KK 22).
3. İnek boynuzu yakılıp kömür elde edilir. Daha sonra dövülüp susam yağıyla karıştırılıp ilaç hazırlanır. İlaç, yaraya birkaç defa sürülürse yara iyileşir (KK 22).
4. Yumurtada delik açılıp 10'ar gram kükürt ve karabiber doldurulur. Açık ateşte pişirilip kurutulur. Kuruyunca yumurta kabuğuyla birlikte dövülür ve bitki yağıyla karıştırılıp likene sürülür (KK 22).
5. Belli miktarda cıva ve karabiber sıvı yağda terbiye edildikten sonra likene sürülür (Aydarhanlı, 2019: 273).
6. Hastalığın üzerini ustara ile hafifçe kesilip kanı akıtılır (KK 43).
7. Eski gazeteler yakılıp yağı yaraya sürülür (KK 92).
8. Karga dışkısı yanığa serpilir (KK 43).
9. 10 gr tuz sirke suyla karıştırılıp likene sürülür (KK 75).

3.45. Lösemi Hastalığı: (Aq Qan Awruw)

Lösemi, kan hücrelerinin en yaygın kanser hastalığıdır. Kanser hastalığı Türkiye’de olduğu gibi Kazaklarda da kötü *hastalık (jaman awruw)* olarak bilinmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Edindiğimiz bilgilere göre dinsel sağaltma, bitkisel ilaç ve hayvan ürünleriyle tedavi yöntemleri uygulanmaktadır.

1. İki gram üzerlik otu tohumu, 3 gram dafne (Altay kurdu) bitkisi, 12 gram sarı meyan otu, 6 gram kırmızı meyan kökü, 12 gram geyik otu 600 gram suda 1 saat boyunca kısık ateşte kaynatılıp suyu süzülüp üçe bölünür. Suyun 3/1 kuzu eti çorbasına katılıp içilir. Bu bir günlük reçetedir (Aydarhanalı, 2019: 319).
2. Kartal kanı içme: Kartal boğazlandığında akan kan bir kaba doldurulurup kurutulur. Yarım litre şekerli kaynamış suya 5 gram kurumuş kartal kanı ilave edilip günde iki defa içilir. Ayrıca kartal eti haşlanıp yediye bölünür ve üç günde bir defa eti yenilir, çorbası içilir (KK 101).
3. Geyik boyunuzu kesildiği anda çıkan ılık kanın içilmesi gerektir (KK 45).
4. Ceylan boynuzunu Şeytintersi (Kasnı otu) bitkisi ile kaynatılıp içilmesi gerektir (KK 45).

3.46. Mantar-Kabarcık: (Börtpe)

Mantar ufacık içi sarı su dolu kabaran, özellikle ayak parmaklarında kaşıntı yapan cilt hastalığıdır (QTTS, C2,1974:424).

Tedavi yöntem(ler)i: Sağaltım için hayvansal, madensel, bitkisel emker yöntemleri kullanılmaktadır.

1. Koyunun safra kesesi masaj yapılarak yayılır (KK 103).
2. Üzerliği deve idrarında kaynatılıp ılık halde ayaklara dökülürse mantar tedavi edilir (KK 2).
3. Beyaz, sarı cilt hastalığında lekenin üzerine ispirto sürülerek, etrafı iğneyle delip suyu çıkarılır. Bunun üzerine ödü birkaç gün sürülür (KK 60).
4. Beş litre ılık suya 2 kaşık formalin katılıp küvette hastağın ayağı 15-20 dk bekletilir. Bu işlem üç defa uygulanılır (KK 60).

3.47. Mide Hastalıkları: (Asqazan Awruwları)

Alan araştırmamızda en çok rastalanan mide rahatsızlıklarına aşağıda yer verilmektedir. Mide ağrısına karşı hayvansal, madensel, bitkisel ilaçlar kullanılmaktadır.

3.47.1. Mide Üşütmesi: (Asqazan Suiktaw)

Bu rahatsızlık daha çok soğuk içecek, yiyeceklerin tüketilmesiyle meydana gelmektedir.

1. Mide üşütmesinde hafif sancı olur, saat dili ile porsuk yağı midenin üzerine sürülür (KK 54).
2. Mide üşütmesinde bir bardak votkaya yarım kaşık karabiber katılıp içilir (KK 5).
3. On gün yemekten sonra kırmızı içilir, arkasından da sıcak çorba içirtip hastanın terlemesi sağlanır (KK 5).
4. Mide üşütmesinde, yeni kesilmiş koyunun dikey bağırsağını sıcak halde hastanın karnına koyulup sarılır. Eğer bağırsak soğumuşsa kutuya ılık su koyulup bağırsağın üzerine konulur. Hasta terler, rahatlar. Bu yöntem 1-2 kere yapıldıktan sonra iyileşir (KK 67).
5. Her sabah yemekten önce bir bardak süt içilmelidir. Sonra akşama kadar yudumlayarak iki bardak sütü içmelidir. Tedavi süresi 21 gündür (KK 5).
6. Günde bir litre iki öğün koyun kuyruk yağıyla mayalanmış ballı kırmızı içilir. Tedavi süresi kırk gündür (KK 5).

3.47.2. Mide Asidi: (Asqazan Qışqılı)

Mide aside veya ekşimesinde midede yanma ve ekşime hissedilir. Genelde bozuk yemekler (ağır, yağlı, bozulmuş) tüketildiğinde ortaya çıkan rahatsızlıktır.

1. Yumurta kabuğu iyice kızartılıp dövülür. Her seferinde günde üç öğün üçer gram içilirse şifa olur (KK 51).
2. Üç-dokuz gram arası solucan suda kaynatılıp günde iki defa içilir (KK 51).
3. On gün boyunca her sabah aç karnına 1 bardak patates suyu içilip yarım saat hareket etmeden yatılır. Patates suyu mide asidini azaltır. On gün ara verilip tekrar on gün uygulanabilir (Kaliyev, 2010: 199).

4. Pirinç mamasıyla yarım portakal rendelenip karıştırılıp her sabah aç karnına yenilir. Tedavi süresi on gündür (KK 40).
5. Aloe bitkisi, bal ve pekmez karıştırılır. 30 gün boyunca güneş görmeyen bir yerde dinlendirilir. Dinlendirilen karışımdan hasta 30 gün boyunca günde bir kaşık içmelidir (KK 15).
6. Papatya çayı bu hastalık süresince bolca içilmelidir (KK 7).
7. Ceviz kabuğu kaynatıldıktan sonra suyu bal ile karıştırılır. İki ay boyunca günde bir kaşık içilir (KK 37).
8. Yabani labada bitkisi kaynatılıp suyu sabah- akşam günde 2 kez içilir. (KK 19).
9. Kırk gün deve sütü içilir (KK 23).
10. Alıç çekirdeği kurutulup ezilir ortaya çıkan yağ aç karnına içilir (KK 23).
11. Ayı Geçirmek, mide ekşiliği, şirden gibi hastalıklarda bir dilim, (200-300 gr) eti doğrayıp kendi yağında kavurulur. Üzerine su dökülerek kısık ateşte kaynatılır piştikten sonra birkaç kere yenilir (KK 104).
12. Bir demlik kaynar suya 5-10 gr gümüş konur gece boyu bekletilir. Sabah suyun içine bal karıştırılarak içilir (KK 55).

3.47.3. Mide Bulantısı: (Asqazan Buzuluw)

Mide bulantısına bazı ilaçlar ve besinler, hamilelik durumları, alkollü içecekler, bozulmuş yiyecek ve içecekler neden olabilmektedir.

1. Demlenmiş yeşil çaya nane ve nabat katılıp bol bol içilmelidir.
2. Aç karına bir litre kaynak suya biraz permanganat katılıp hastaya içirilir, kusturulur (KK 12).
3. Pirinç kaynamış suya yoğurt katılıp içilir (KK 56).
4. Mide bulantısında, mide ekşiliğinde, 40 tane yumurta kabuğu öğütülür, 75 gr hindiba otu eklenip 1-6 gr olarak yemekten önce içilir (KK 25).
5. Tuzlu ayran bol bol tüketilmelidir (KK 7).
6. Asem Ay gazozu içilir (KK 7, 65, 100).

3.47.4. Hazimsizlik: (İştin Kebuwı)

Midede hazimsizlik bağırsakların doğru 144mci144in144144z144ından, tüketilen besinlerin ağır sindirilmesi veya sindirememesinden dolayı ortaya çıkmaktadır.

1. Sariağaç gazozu tüketilmelidir. Yılda 15 gün Sariağaç kaplıcasına gidilip kaynak suyu tüketilmelidir (KK 36).
2. Her gün gece uykudan önce bir bardak yoğurt tüketilmelidir (KK 67).
3. Nane, defneyaprağı, limon suyu bol bol içilmelidir (KK 3).
4. İçi yellenmiş çocuğa devenin kemik yağı alıp, karnına sarımalıdır (KK 3).

3.48. Migren: (Bastın Saqinası)

Bu hastalığın temel belgesi baş ağrısıdır. Hastalanmış kişinin hayatında uzun yıllar boyunca var olan, saatlerce başa ağrı veren bazen kusma haline getiren, sebebi anlaşılmayan bir rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalığı ortadan kaldıra bildirmek için halk arasında ovaklılara başvurulduğu ve hayvansal, bitkisel ilaçlardan tedavi yöntemi uygulandığı görülmektedir.

1. Yumurta sarısı tülbente sürülüp bez hastanın başına sarılır (KK 38).
2. Kumaştan dikilmiş kemer migreni olan hastanın başına 3 farklı yerden; çene altından baş üzerine, alın üzerinden başın etrafına ve enseden altına doğru olmak üzere sıkıca bağlanır. Buna dengeleme yöntemi denir (KK 4).
3. Devenin hörgüç yağı tavada ısıtılıp sıcak durumda hastanın başına tülbentle bağlanır iki gün boyunca sarılı durumda kalır (KK 9).

3.49. Nasır: (Müyizgek)

Ayak ve elin üst derisinin katılaşmasınan meydana gelir. El ve ayağın sürekli sürtünmesi veya rahatsız ayakkabı giydiği zaman ortaya çıkan sertleşmiş deriye nasır denir.

Tedavi yöntem(ler)i: Nasır tedavisi için bitki suyu ve çamurla tedavi yöntemi uygulanır.

1. Sarı çamur nasıra yapıştırılıp 1 saat beklenir (KK 3).
2. Nasıra, sarımsak suyu ilave edilen çamur suyu sürülür (KK 3).
3. Şaraplık meyve sularıyla karıştırılan çamur suyu nasıra sürülür (KK 3).
4. Koyunun eritilmiş yağı gece nasır bölgesine sürülüp, üzerine poşet sarılır (KK 45).
5. Domuz yağı ısıtılıp nasıra sarılır (KK 66).

3.50. Nazar: (Köz, Nazar, İt Tiyüw)

Halk arasında nazar değmesi, göz değmesi, göze çarptı, gög (mavi) göze gelme, pis göz olarak adlandırılan nazar, belli kimselerde olduğuna inanılan; insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala-mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren (verdiğine inanılan) bakışlardan fırlayan çarpıcı ve öldürücü kuvvet olarak tanımlanmaktadır.

Tedavi yöntem(ler)i: Nazara bağlı olarak ortaya çıktığına inanılan rahatsızlıkların tedavisinde bilimsel tıbbın çare üretemediğini düşünen halk, söz konusu hastalığın şifasını doğrudan halk hekimleri, hocalar, üfürükçü, 146mci146in (ocaklı) ya da bakışlarda aramıştır. Kazak halk hekimliğinde nazarla ilgili birtakım tedavi yöntemi ve nazardan korunma yolları üretilmiştir.

Nazara bağlı olarak ortaya çıkan hastalıkları sağıltmak için birtakım dinsel, büyüsel ve mekanik (parpılama) uygulamalar geliştirilmiştir. Aşağıdaki pratik türleri nazara karşı uygulanmakla birlikte diğer hastalık türlerini de sağıltmak için uygulanmaktadır.

Okuma-üfleme yöntemi: (Üşkirüw, dem saluw yöntemi)

Dinsel bir uygulama olan bu yöntem, genellikle hoca, molla ve üfürükçüler tarafından daha çok sabah ya da akşam namazından sonra hastanın takati kesildiğinde uygulanır. Nazar değen kimse hocanın karşısına oturtulur ve hoca Kur'an'dan sure ve ayetler okuyarak hastanın yüzüne doğrudan ya da bir pipet yardımıyla üfler. Sonunda dua edilir (Aldaşev, Alimhanov, 1992: 21).

Üfleme işlemi bazen hocadan hocaya göre değişir. Kimi hocalar sure ve ayetler okuyarak beş litre ya da daha çok miktarda suya üfler ve hastaya, üflenmiş suyla boy abdesti almasını söyler. Kimileri ise 7 gün içerisinde suyu içip bitirmesini söyler.

Uçuklama yöntemi: (Uşıqtaw)

Bu yöntem farklı şekillerde uygulanır.

Bir tabağa su doldurulur ve 7 tane karabiber tohumu atılır. Annesi, nazar değen çocuğunu dışarı çıkarır ve kucığında tutar. Eğer çocuk kendi oturabilecek yaşta ise, uygun bir yere oturtulur ve tedaviyi uygulayan kişi çocuğu dönerek ağzına su doldurur ve çocuğun yüzüne püskürterek uçuklama yapar. Uçuklama yaparken “*Közi tiygenniñ közi şıqsın, Tili tiygenniñ tili kesilsin!*” (Gözü değenin gözü çıksın, Sözü değenin dili kopsun!) şeklinde *kargış (beddua)* okur. Tabaktaki su bitene kadar aynı şekilde uçuklama yapar. Su bitince çocuğun annesine “*Hastalığı sattın mı?*” diye sorulur. Annesi de “*Sattık, sattık!*” der ve çocukla birlikte hızlıca eve girer. Tedaviyi

uygulayan kişi ise “*Hastalığını sattı!*” diyerek çocuğa, kendi elbisesinin etek kısmıyla vurur ve tabağı ters çevirerek yere bırakır. Çocuk yatırılır ve üstüne yedi kat elbise örtülür. Çocuk terleye terleye iyileşir (KK 51).

Diğer bir uçuklama yöntemi ise ayakkabı tabanlığı ile yapılır. Nazarı değen kimsenin tabanlığı ya da tabanlığından bir parça kesilerek getirilir ve evde yakılarak uçuklama yapılır (KK 51).

Eve gelen kişinin nazarı değdi diye düşünüldüğü zaman, kişi evden çıkınca kapının açıklığı (kolu) suyla yıkayıp o suyla üflenir.

Büyüleme, efsunlama: (Arbaw yöntemi)

Çocuğa nazarı değen kişinin kimliği bilinmiyorsa, köpek mama tasına su doldurulur. Üstüne yedi parça ekmek konulur ve köpeğe yedirilir. Köpek ekmekleri yerken “*Senden başkasına şifa olsun!*” denilir. Köpek ekmekleri yiyip bitirdiğinde, “*Nazar haramdan uzak durur, helale değer*” denilir ve köpek mama tasında kalan su temiz bir leğene aktarılır ve vücudu yakmayacak şekilde ısıtılır. Isıtılan suyla çocuğu yıkarken “*Gözün değdiyse gözün çıksın, Sözüün değdiyse dilin kopsun!*” şeklinde *arbaw sözler söylenir* (KK 44).

İlaçla tedavi yöntemi: (Şöppen emdew)

Emçi (ocaklı) nazara gelen çocuğun alın damarlarına parmaklarını bastırarak nazarın nedenini tespit etmeye çalışır. Eğer nazar anne sütünden kaynaklanırsa, (bazı durumlarda nazar anneye değer ve sütünden çocuğa geçtiği düşünülür) anneye üç gün boyunca yemek yerine sadece yılanbacağı bitkisi kaynatılıp verilir. Yılanbacağı bitkisinin kabuğu soyulur ve demlikte kaynatıldıktan sonra 1 çorba kaşığı süt katılır. Anneye içirilir ve anne sütüyle çocuğa verildiğine inanılır (KK 44).

Tütsü yapma, alazlama, ateşle temizleme: (Alastaw)

Çocuğa nazarı değen kişinin kim olduğu biliniyorsa, çocuğun annesi nazarı değen kişinin pahalı bir giysisinden, kendisine sezdirmeden, bir parça keserek evine getirir. Kesilmiş parçayı kurumuş üzerlik otuyla birlikte yakarak *alastaw*, yani *alazlama* yapar. Eğer üzerlik otu çıtır çıtır yanarsa, nazarın geçtiğine inanılır (KK 44).

3.51. Öksürük: (Jötel)

Öksürük, eğer ateş, mide bulantısı, halsizlik ile birlikte görülüyorsa, genellikle ciddi bir hastalık belirtisi olmasa da kuru öksürük özellikle nezle ve grip, farenjit, astım, geniz akıntısı, reflü, kalp yetmezliği, tüberküloz, akciğerde sıvı toplanması gibi durumlarda ortaya çıkan bir tür sağlık sorunudur.

Tedavi yöntem(ler)i: Öksürükten kurtulmak, öksürüğe sebep olan hastalıkların saptanarak, tedavi edilmesiyle mümkündür. Öksürüğe neden olan en önemli durumun solunum yolu enfeksiyonları olduğu düşünülürse, bu hastalıklardan korunmak öksürük için de bir önlem olacaktır. Bunun için mutlaka bir uzman doktora görünmemiz ve doğru tedavi yöntemini bulmalıyız. Bunun dışında ise evde uygulayabileceğimiz aşağıdaki yöntemler öksürüğe iyi gelebilir.

1. Öksürük şiddetlendiğinde 1 bardak kaynamakta olan süte 1 çorba kaşığı tuzsuz tereyağı, 1 çorba kaşığı bal ve 50 gram konyak eklenerek içilir. İçildikten sonra 20 dakika istirahat edilmelidir. Tedavi süresi 10 gündür (Kaliyev, 2010: 123).
2. İnsan, bazen kuru ya da tekrarlayan öksürük yüzünden bitkin düşer. Bu durumda 1 bardak yulaf ile dövülmüş 1 baş sarımsak 2 litre sütle karıştırılır ve 2 saat boyunca çok kısık ateşte demlenir. Yatarken 1 bardak ılık ılık içilir. Bu ilaç, iltihaplı akciğeri temizler, halsizliğe iyi gelir ve hastaya güç verir (Kaliyev, 2010: 123).
3. Durmayan kuru öksürüğü kesmek için 1 çorba kaşığı şeker ateşte eritilir ve üstüne birazcık soğuk süt dökülerek karıştırılır. Bu karışım şeker gibi emildiğinde öksürük kesilir (KK 76).
4. Öksürüğü durdurmanın diğer yolu ise dereotu tohumunu çiğnemek ve ağızda biriken salyayı yutmaktır. Tohum yutulmamalı, dışarı tükürümelidir (KK8).
5. Bir adet muz ezilerek bir kaba koyulup üstüne 1 adet limon sıkılır. 1 çorba kaşığı bal katılarak karıştırılır ve yemekten önce 1 kaşık yenilir (Aydarhanulı, 2019: 152).
6. Papatya kaynatılır, sıcak buharı üzerinde nefes alınıp verilir (KK 46).
7. Keklik otu kurutulup çay gibi içilir (KK 54).
8. Bir bardak sıcak süte bir kaşık bal ile bir çay kaşığı yemek sodası katıp içirilir (KK 11).
9. Bir bardak süte bir bardak sarımsak konulup bekletilir. Geri ısıtılıp içirilir. (KK 28).

3.52. Pankreas: (Uyqu bezi)

Pankreas rahatsızlığı sinsi geçen, erken dönemlerde bilinmeyen bir hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Kanser hastalığında daha çok modern tıbbi başvurulmaktadır. Elde ettiğimiz bilgilere göre kombine ilaçla tedavi edilebileceğine inanılmaktadır.

1. İki orba kaşığı karabuğday unu 1 bardak yağsız yoğurtla karıştırılıp sabaha kadar bekletilir. Sabah aç karnına hepsi içilir. Kahvaltı, 2 saat sonra edilir. Tedavi süreci 15 gündür (Kaliyev, 2010: 111).
2. Evde yetiştirilen turnagagası çiçeğinin kökü yıkayıp temizlendikten sonra kurutulup havanda dövülür. Bir orba kaşığı dövülmüş iek tozu 300 gram suda 20 dakika kısık ateşte kaynatılır. Hazırlanan ilaçtan, her oğun yemekten yarım saat önce birer çorba kaşığı içilir. İlaç aldıktan sonra 100 gram kırmızı pancar suyu içilip arkasından kara ekmek yenilebilir. Günde 5-6 defa içilmelidir. Pancar suyundan başka lahana turşusu suyu, havuç suyu içilebilir. Ayrıca 200 grama kadar pişmiş pancar da tktilebilir. Sözü geçen sebze suları, sıklıdıktan sonra ağzı açık şekilde iki saat kadar bekletilmelidir (Kaliyev, 2010: 111).
3. Pankreas derdine uğramış kişi her gün yarım bardak ham sütü yemekten önce 2 ay içmelidir (KK 12).
4. Keçi sütü kanser hastalıklarına da yararlıdır. Bunun yanı sıra bağışlıklığı arttırır. Onun tedavi yöntemi: şişeeye 100 gram bal koyarak suda kaynatılır. Sonra kıyma makinesinde doğranmış 3 yıllık 1 aloe yaprağını koyup, 5 dakika kaynatılır. Bu hazır olan ilacı keçi sütüyle karıştırıp, buzdolabına koyar. Altı saat sonra alıp, her bir saatte 50 gram ölçülerek hastaya verilir (KK 12).

3.53. Raşitizm: (Rahit)

Raşitizm; kemik zayıflığı olarak bilinen, kemiklerde kalsiyum depolanmasının az oluşundan kaynaklanmaktadır. Halk arasında meşel veya koyun hastalığı da denilir. Buna bağlı olarak kemiklerin şekillenmesi normal insanlara göre daha farklı olur ve düzensiz gerçekleşir. Halk arasında koyun hastalığı veya meşel diye de bilinen, D vitamini eksikliği nedeniyle ortaya çıkan hastalıktır. Yetişkinler ve süt dönemindeki bebeklerde daha çok rastlanır.

Kemik oluşumunun tam olmaması nedeniyle tedavisi geciktirilmiş, ihmal edilmiş hastalarda uzun kemiklerde şekil bozukluğu olur.

Tedavi yöntem(ler)i: Modern tıpta raşitizm tedavisi, hastalığa neden olan D vitamini giderilmesiyle mümkün olmaktadır. Oysa Kazak halk hekimleri, bu sağlık sorununa eski dönemlerde bile doğal çözüm bulmuşlardır. Terletme ya da ter banyosu denilen yöntem sadece söz konusu hastalığı sağaltmada değil, soğuktan kaynaklanan binbir türlü hastalıkta uygulanmaktadır.

1. Alan araştırması sırasında, raşitizm sorunu yaşayan köylü çocuğa Arışlı halk hekimi Merey Lepesov tarafından uygulanan tedavi yöntemi, tarafımızca gözlemlenmiş ve kağıda alınmıştır. Haziran ayının sonuydu. Havalar iyice ısınmıştı. Hekim Merey bey, besili bir koyun kestirdi ve kanını büyük bir leğen doldurttu. Hasta çocuğu çırılçıplak şekilde leğen içine bağdaş kurdurup oturttu ve kan çocuğun göbek hizasına kadar geldi. Kalın elbiselerle çocuğun tüm bedeni sıkıca örtüldü ve leğenin altına sıcak su torbası yerleştirildi. Soluk alabilmesi için sadece yüz kısmı açık bırakıldı. Çok geçmeden çocuk damla damla terlemeye başlayınca yüzündeki terler silindi ve sıcak çorba içirildi. Aradan 1,5 saat geçince çocuk, örtülmüş olan elbiselerle birlikte leğenden çıkarıldı ve banyo yaptırılmadan öylece uyutuldu. Otuz altı saat boyunca uyuyan çocuk o kadar sıırıslıklam terlemiş ki ter elbiselerden dışarı akıyordu. Uyanan çocuğu ılık suyla yıkayıp üstüne temiz elbise giydirdiler. Çocuğa yedi gün boyunca özel bakım yapıldı ki sonucunda çocuğun iştahı açıldı ve eskisi gibi ağlamıyordu (KK 7).
2. Raşitizm hastalığında çocukları 15 dk açık havadaki sıcak kuma gömülür. Tedavi iki günde bir tekrarlanır (KK 43).
3. Keçi sütü iyi gelir (KK 82).
4. Balığın iç yağı tavada eritilip verilir (KK 42).
5. Her gün yumurta sarısı yenirse hastalığa iyi gelir (KK 73).
6. Dana ciğeri sıcak suya batırılır ve çok pişirmeden yedirilir (KK 98).

3.54. Romatizma: (Revmatizm)

Romatizma ağrısı kemik, kas ve eklemlerde bilinen, hareketi engelleyen rahatsızlıktır. Halk arasında sarıp diye de bilinir.

Tedavi yöntem(ler)i: Romatizma hastalığı tedavisinde terletme, hacamat, bitkisel karışımlara ve hayvansal ürünlere de başvurulduğu görülmektedir.

1. Hastanın durumuna göre sıcak kumda ya da ardıç ağacı buharında terletilir. Romatizma, soğuktan kaynaklanan bir hastalık olduğundan hamamda da terletilip vücuttaki soğuk alınabilir (KK 53).
2. Vücutta sarı su toplanan bölgelere hacamat yapılarak kirli kan alınır (KK 15, 70).
3. Kırmızı aşık boğumu, diz romatizması sancılarında koyun karnı yararlıdır. Yeni kesilen koyun karnını bir iki ayak sığacak ölçüdeki tabağa koyup, içine hastanın ayağını sokar. Üzeri örtülür. Tabaktaki karın ve su soğarsa tekrar sıcak su dökülür. Böylece hasta terler ve tedavi bittikten 151mci151 da kalın giyinir (KK 32).
4. Romatizma hastalığında porsuk yağını ısıtır ve hasta olan bölgeye sürer, üzerinden de derisi sarılır. 2-3 saat sonra deri alınır ve hastaya güçlü sıcak yemekler sunulur. Soğuktan korunmalıdır (KK 6).
5. Vücudun ağırlı bölgelerine iki kez hacamat yapılır ve kan alınan yerlere cıva sürülür (KK 16).
6. Güney Kazakistan bölgesinde yazın sıcak günleri açık havadaki kumlu yer ocak gibi kazılır. Öğleden sonra hastayı çukura oturtur ve boynuna kadar sıcak kumla örter. 20 dk sonra üzeri iyice örtülür ve sıcak çorba içilir. Günden güne 5-7 gün tekrarlanır (KK 9).
7. Ayının iç yağı eritilip şişede uzun süre saklanmış iç yağı vücuda sürülür. Sonbahar ve ilkbaharda 10 gün uygulanmalıdır. (KK 99).
8. Ayı eti vücudu kuvvetlendirir, kanı doldurur, kanı durdurur, romatizmaya çok yararı vardır (KK 56).
9. Romatizma, bel fitiği gibi hastalıklarda eriyen yünü banta koyup, ağrıyan yere basar. Bazen erimiş at yağına yünü karıştırır ve ağrıyan bölgeye basar, sıcağa ısıtır. Onun bünyesinde sirke suyu ve kolestirin vardır (KK 9).

3.55. Saç sorunları: (Şaştñ tñsüwi)

İnsanın stresli dönemleri veya vücutta vitamin eksikliğinden farklı faktörler görünebilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Bu rahatsızlık için bitkisel ve kombine ilaçlar tercih edilmiştir.

1. Saçın gürleşmesi için 2 çorba kaşığı atkuyruğu bitkisi yarım litre kaynamakta olan suya atılır ve yarım saat daha kaynatılır. Su soğumadan 100 gram hamur mayası atılıp ezilir. Üstüne 1 çorba kaşığı aloe vera suyu, 1 adet yumurta sarısı, 1 çorba kaşığı konyak ve 1 çorba kaşığı zeytinyağı ilave edilerek karıştırılır. Sonra ilaç, kuru saç diplerine ovularak sürülür. Sürme işi bittikten sonra kalınca bir başörtüsüyle örtülüp bir saat beklenir. Süre dolunca beyaz sabunla saçlar yıkanır. Aynı şekilde yedi gün uygulanırsa, saçlar dipten gür çıkmaya başlar (Kaliyev, 2010: 104).
2. Bir çay kaşığı bal, 1 çay kaşığı zeytinyağı, 1 adet yumurta sarısı ve 1 adet soğan suyu karıştırılır ve saç diplerine ovularak sürülür. Önce plastik poşet geçirilir, sonra kalınca bir başörtüsüyle sarılıp yarım saat beklenir. Yarım saat sonra saçlar sade ılık suyla yıkanır. 10 gün boyunca şampuan kullanılmamalıdır. Bu uygulama saçın dökülmesini önleyerek uzamasını düzenler (Kaliyev, 2010: 104).
3. Keçi sütü saçın dökülmesini engeller. Bunun için saçı ara sıra keçi sütüyle yıkamak gerekir (KK 25).

3.56. Saçkıran: (Bastağı Temiretki Kel, Taz)

Tıpta alopesiareata diye adlandırılan hastalığın farklı çeşitleri bilinmektedir. Genelde saçkıran hastalığı berberlerden bulaştığı söylenmektedir. Tamamen saçın dökülmesi (kellik) ise tıpta genetik yatkınlığa dayanılmaktadır.

Tedavi yöntem(ler)i: İnsanın stresli dönemlerinde veya mantar hastalıklarına bağlı olduğundan gelişebilmektedir. Saç hücrelerinin yeniden gelişebilmesi için halk hekimliğinde madensel ve kombine ilaçlarla bir takım tedaviler uygulanmaktadır.

1. Arı yuvası kavrulup keçi yağında terbiye edildikten sonra, başın uyuzlu bölgelerine sürülür (KK 44).
2. İki üç gram arsenik, 3 gram kükürt ve 3 gram yakılmış şap taşı havanda dövülüp keçi yağında terbiye edildikten sonra sürülür (KK 44).
3. 200 gr kaplan yağı, 500 gr 152mci152in yağı bir arada mayalanır. Her gün 30 gr votka ile içilir (KK 63).

4. Şişedeki hint yağı sıcak suda ısıtılır. Diş fırçası ile kel olan bölgeye masaj yaparak sürülür. Maydanoz kaynatılıp bu suyla saç yıkanır. Uygulama sonuç vermesi için 15 gün devam edilir (KK 11).
5. Sarımsak iyice dövülerek ezme yapılır, sulu sarımsağı günde iki kez başın derisine rahatsızlık geçene kadar sürülür (KK 11).
6. Pirinç kaynatılmış suyla saçın yıkanması saç dökülmesine iyi gelir (KK 76).
7. Soğan ikiye kesilip yaralı olan yere suyu ile beraber sürülür. Sabah, akşam rahatsızlık geçene kadar devam edilir (KK 67).
8. Saçın arasındaki ufak yaralara koyun ödünün suyunu yakarlarsa, hemen kaybolur (KK 35).
9. 10 gr tuzu sirke suyla karıştırılıp başın derisine sürülür (KK 52).

3.57. Safra Kesesi Taşı: (Ötteği Tas)

Safra kesesi taşları tıpta kolesterol diye geçer. Kolesterol sorunları tahlil sonucundan sonra belli olur.

Tedavi yöntem(ler)i: Safra kesesi taşları düşürmek için halk arasında bitkisel, kombine ilaçlarla tedavi uygulanmaktadır.

1. Bir bardak kenevir tohumu havanda dövülüp 3 bardak sütle, sütün yarısı kalana kadar kaynatılıp 1 bardak sıcak sıcak içilir. Beş gün içilir ve on gün ara verilip tekrar devam edilir (Kaliyev, 2010: 109).
2. Birkaç şeker pancarı iyice yıkandıktan sonra ufak ufak doğranıp belli miktarda suda pancar ezilene kadar kaynatılır. Yemekten önce 1 bardak pancar ezmesi yenilir. 15 gün yenilip 1 hafta ara verildikten sonra tekrar devam edilir (Kaliyev, 2010: 109).
3. Otuz cm çapında olan tatlı kabağın üst tarafında üçgen şeklinde delik açılıp içine yarım litre vodka doldurulur ve delik hava almayacak şekilde kapatılır ve kabak plastik poşetle sarılıp karanlık bir yerde 1 ay bekletilir. Zamanı geldiğinde kabak içindeki sıvı temiz bir kaba aktarılır. Her öğün yemekten 30 dakika önce birer çorba kaşığı içilir. İlaç, her gün içilip bitirilmelidir (Kaliyev, 2010: 100).
4. Mısır saçağı suya kaynatılır ve bol bol tüketilir (KK 75).

3.58. Sara Hastalığı: (Qoyanşiq Awruwı)

Tıp dilinde epilepsi olarak bilinen psikolojik, genetik bir ruhsal bir rahatsızlıktır. (QTTS, C3,1974: 431).

Tedavi yöntem(ler)i: Psikolojik bir sağlık sorunu olan sara hastalığını sağaltmada da yukarıda bahsi geçen benzer bir nesneyle tedavi etme yöntemi uygulanmakla birlikte diğer dinsel-büyüsel ve bitkisel çözümler de gerçekleştirile bilmektedir.

1. Halk arasında aynı boyutta 7 yuvarlak taş bulunup iyice yıkanılır. Bu taşlar tavada ısıtılır. Hasta oturtulur ve kafasının üzerine beyaz kumaş serilir. Tavadaki sıcak taşların üzerine süt dökerler. Sıcak taşlardan çıkan sesten hasta kendisine gelir diye inanırlar. Eğer süt yerine su dökülürse o sudan az miktarda hastaya içirilir (KK 79).
2. Epilepsi sorunu yaşayan hasta, bir tavşanı kucağında sıkıca tutmalı ve kendini iyi hissetmeye başladığında tavşanı bırakmalıdır. Bu uygulamadaki benzerlik, hastalık ve hayvan adlarındaki benzerliktir: *Qoyanşiq* ve *qoyan* (tavşan). Ayrıca hastalığı tavşana *göçürme yöntemi* de uygulanmış oluyor (Vasiliyev, 1902: 149).
3. Epilepsiyi sağaltmanın başka bir yolu şu şekildedir: Bir tavşan kesildikten sonra Kur'an'dan bir ayet okunur ve tavşanın kafası iyice kaynatılır. Kafa haşlanınca süzülür ve çorbasıyla hastanın bedeni yıkanır. Yıkandıktan sonra haşlanan baş ve beyin yedirilir (Vasiliyev, 1902: 150).
4. Bayılma gibi hastalıkta, puhu kuşunun bütü vücudu tuzlu sarı toprağı sürer. Derin ocakta hazırlanmış şekilde puhu kuşunu asarak pişirir. Yani, 100 gün dumanda tütümler. Sonra onu öğütleyip, her gün 9 gramdan 2 kez içer (KK 21).
5. Ayı safra kesesi suya karıştırılıp içilir (KK 89).
6. Bayılma hastalığında, yaklaşık bir gram mayek²⁹ bal ile karıştırılıp, günde 3 kez içilir (KK 1).

²⁹ Deve, inek, koyun ve keçi gibi evcil hayvanların yeni doğmuş yavrusunun 12 parmak bağırsağı sütte yumurta sarısı gibi olana kadar bekletilir.

3.59. Sarılık: (Sarı awruw)

Sarılık hastalığı tıp dilinde hepatit, karaciğerde bilirubinin artması ve göz akı, dil ve vücudün sarı renge boyanması olarak geçmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Günümüzde sarılık tıbda tedavi edilen bir hastalıktır. Alan araştırmamızda rastaladığımız gibi kombine, bitkisel ve hayvansal ürünlerle yanı sıra ocaklılara da başvurulduğu görülmektedir.

1. Bir buçuk gram ren geyiği ödü, 1,5 gram ayı ödü, 60 gram ravent çiçeği 60 gram limon çiçeği birlikte havanda dövülüp arı balıyla karıştırılır ve 3'er gramlık haplar şeklinde birkaç ilaç yapılır. Her gün üç tablet içme suretiyle 21 gün alınır (Aydarhanulı, 2019: 239).
2. Otuz gram sarmaşık, 15 gram ak pelin otu, 60 gram ravent ve 15 gram kuş kirazı suda kaynatılır. Suyuna küp şeker katılıp günde 3 öğün içilir (Aydarhanulı, 2019: 239).
3. Karaciğer hastalığında, geyik boynuzu yakılıp, külü öğütülerek, günde 1,5 gr içilir (KK 43).
4. Bir avuç yulaf sapı ufak ufak doğranır ve 1 litre suda, suyun yarısı kalana kadar hafifçe kaynatılır. Her gün üç öğün yemekten önce 1'er bardak içilir. Tedaviye yirmi gün devam edilir. Bir hafta ara verip tekrar devam edilebilir (KK 25).
5. Bitle tedavi: Sarılık hastalığı olan yetişkinler 300-500 gram yoğurda 7 ya da 9 tane bit atar ve yoğurdu içer. Bitlerin çiğnenmemesine dikkat edilmelidir. Çocuklar ise 3 ya da 5 tane bit kullanmalılar. On gün sonra doktor kontrolünden geçilir. Sonuçlar iyi çıkarsa, bit süreci kesilir; kötü çıkarsa yetişkinler daha üç gün 9'ar bit alırlar. Bit alındığında birkaç saat yağlı yemek yenmemelidir. Karaciğere zarar verir. Yemek olarak karpuz, kavun ve çilek tüketilmelidir. Karpuz mideyi temizler. Bitin; böbrek, sarılık ve karaciğer hastalıklarına iyi geldiği, kan dolaşımını iyileştirdiği ve mideye düştüğünde karaciğere girerek tüm sarı suyu emdiği ve büyük tuvaletle dışarı atıldığı düşünülmektedir. Ancak modern tıp bu uygulamanın yanlış olduğunu ileri sürmekte ve bu tür tedaviyi onaylamamaktadır (KK 1).
6. Yabani keten tokumu bala karıştırılarak içilir (KK 5).
7. Dananın safra kesesi, kurutulmuş mavi peygamber çiçeği ezilip kaynamış suya karıştırılıp içilir (KK 32).

8. “Kazığurt ilindeki Ana bulak denilen yeraltı kaynak suyu ve “Köktöbe” şifalı suyu ile kızımın ciğerini 2 ayda tedavi ettim. Ilık suyu yoğurt ile karıştırıp devamlı 2 ay içirdim ve sonuçta hastalığı geçti” (KK 56).
9. Ciğerdeki gereksiz kanları içmesi için bir saç biti ayrına karıştırılıp gizleyip içilir (KK 12).
10. Mollalar dilin altındaki damarı 156mci156i ile kesip gereksiz haram kanı akıtırlar. (KK 43).
11. Akvaryum balıklarına uzun süre bakıp oturmak lazımdır. Bir kaç gün geçtikten sonra gözdeki sarılık balığa geçer ve balık ölür”. Hasta iyileşir diye inanılır (KK 35).
12. Yulaf başağından bir avuç alınır ve ufacık doğranır, 1 litre suyun içine konur, suyun yarımı kalana kadar kaynatılır ve soğuduktan sonra yemek öncesi bir kaşık olmak üzere günde 3 defa içilir. Tedavi 20 gün sürer. İyileşme olmazsa bir hafta ara verilip tedaviye devam edilebilir (KK 54).
13. Karaağacın kuru kabuğundan 60 gr alınır 1 lt suda 20 dakika kaynatılır ve bir gece dinlendirilir. 15 gün boyunca günde üç defa yemeklerden önce aç karına içilir (KK 32, 45).
14. Yirmi beş gram nane ile 25 gr pelin karıştırılıp sıcak suda bir saat bekletilir. Üç gün yemek öncesi 1 kaşık içilir (KK 47).
15. Şahtere otunun kökü sonbaharda veya ilkbaharda kazılıp alınır. Yıkadıktan sonra karanlık yerde kurutulur. 65 gr. Yarım litre suda 200 ml kalana kadar kaynatılıp küp şeker katılır. Her defasında 10 ml 2 defa içilir. 20 gün içildikten sonra 1 hafta ara verilir (KK 25).
16. İki yüz ml zeytinyağı sabah aç karına içilir, arkasından 1 kaşık limon suyu sıkılıp su ile karıştırılarak içirilir. Sonra 200 ml jöle içirilir ve 4 saat bir tarafa, 4 saat ikinci tarafa yatırılır (KK 52).
17. Dana safra kesesi kurutulur, dövülerek toz haline getirilir. 30gr çan çiçeği ile karıştırılıp ilaç yapılır. 7 günde 3 defa 3 gr sıcak suyla içirilir (KK 31).

3.60. Sedef hastalığı: (Aqtañdaq)

Sedef insan vücudunun herhangi bir yerinde görülen cilt hastalığıdır. Tıpta *vitiligo* olarak da tanımlanmıştır (QTTS, C1, 1974: 149)

Tedavi yöntem(ler)i: Sedef hastalığının sağaltımı dini-büyüsel yöntemlerle beraber bitkisel, madensel, hayvansal emler de yapıldığı bilmektedir.

1. Sedef hastalığının tedavisi için yabani güvercin dışkısı suya karıştırılarak yedi gün sabah ve akşam hastalıklı bölgeye sürülür (KK 5).
2. Güney Kazakistan'da bulunan Karadağ eteğindeki Aktas şifalı kaynak suyunda 41 gün yıkanmak sedef hastalığının tedavisidir (KK 3).
3. Sedef hastalığında ayı ödünden 3 gr, çam ağacının kınasından 9 gr, komforadan 3 gr alınıp karıştırılır, onu ayı yağına koyup hazırlarlar, uygulamadan önce 9 gr kırmızı yağ ve 9 gr tarçın suda kaynatılır. Hazır malzemeyle yara yıkanır (KK 104).
4. Uzun süre geçmeyen yaralara, sülün kemiği yakılıp külü serpilir (KK 8):

3.61. Sıtma Hastalığı: (Bezgek)

Sıtma hastalığı insana ve hayvanlara sivrisineklerden bulaşan hastalıktır (QTTS, C2, 1974: 210). Dünyada *malaria* olarak da bilinmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Sıtma hastalığında hayvansal ve kombine ilaçlarla tedavi uygulanmaktadır.

1. Deve sütü kazanda koyulaşana kadar kaynatılır. Koyulaşmış süte bal kaymak denir. Ilık halde hastaya içirilir (Äliyev, Äbdraman, Rahimov, 2004: 124).
2. Mezgeldek kuşunun çiğ yumurtası içirilir. “*Kazaklar sıtma hastalığını kara kimyonla tedavi eder. Kur'an ayetleriyle yazılan muska takılır ve molların okuduğu su içilir*” (Miropiyev, 1888:36).
3. Dokuz gram yarasa dışkısı, sıtma tutmadan önce aç karnına 157mci157in157 alınır (Aydarhanulı, 2019: 152).
4. Yüz elli- yüz seksen gram koyun kemiği iyice yıkandıktan sonra kapalı tencere ya da kazanda kaynatılır. Sıtma tutmadan 3 saat önce çorbası ılık ılık içilir (Aydarhanulı, 2019: 152).
5. Blister böceğinin başı ve bacakları kesilip atılıp dövülür. Kuruduktan sonra flaster bandı üzerine serpilerek üçüncü omurganın üstüne yapıştırılır. Eğer yapıştırılan bölgede herhangi bir şişme belirtisi olursa ilaç hemen sökülüp atılmalıdır (Aydarhanulı, 2019: 152).

3.62. Siğil: (Süyel)

Siğil derinin üst tabakasına veya mukozaya yerleşen papilloma virüsü / HPV olarak bilinen bir virüse ait enfeksiyonlardır. Siğillerin şekli bulunduğu bölgeye veya

tipine göre değişmekle beraber, genellikle deriyle aynı renkte, kabarık, nasırımsı sert görünümündedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Genellikle bağışıklık sistemi zayıf olan kişilerde görülen siğilleri gidermek için halk hekimliğinde telkin (ırvaslama), mekanik (parpılama) ve ilaçlarla tedavi yöntemlerinin tümü uygulanabilir.

1. Siğile, dalından yeni koparılmış acı elma her gün sürülür. On gün uygulanmalıdır (Kaliyev, 2010: 205).
2. Bir çorba kaşığı atkuyruğu otu yarım bardak suda kaynatılır ve sıcak sıcak siğile bastırılır. Soğuyunca kaldırılır ve tekrar sıcak sıcak bastırılır. Günde 3-5 kez uygulama suretiyle bir hafta devam edilirse iyi sonuç alınır (Kaliyev, 2010: 205).
3. Orta boy bir adet patates 12'ye bölünüp her emçi patates aynı siğile birer dakika ezilerek bastırılır. Kullanılan patatesler yumuşak kumaş parçalarıyla ayrı ayrı sarılarak az zamanda çürüyen hayvan gübresi altına atılır. Patates çürüdüğünde siğil de kaybolur (KK 50).
4. Erkek serçe dışkısı tüsürecik ile karıştırılarak siğile bastıra bastıra sürülür ve sıkıca sarılır. (Erkek serçe dışkısının iki ucu sivrice biçimdeyken, dışisinin ki ise yuvarlağımsıdır (KK 1, 33).
5. Dolunay olduğunda aya bakarak “*Ey, dolunay, şu siğili sen al! Benim ihtiyacım yok siğile.*” Şeklinde üç defa söylenir. Üç gün böyle yapıldığında siğilin kendiğilinden düşeceğine inanılır (KK 19).
6. Yılan öldürülüp kanı ile yağı karıştırılır ve siğile sürülüp sarılırsa, kısa zamanda siğilin kökü kazınır (Aydarhanulı, 2019: 188).
7. Siğile serçe gübresi tüsürecikle ezilip sürülürse, siğil düşer (KK 14).
8. Atkuyruğu siğile bağlanır ve kendisi çürüyüp düşene kadar çıkarılmaz (KK 55).
9. Üç- yedi gün boyunca çocuğun idrarıyla yıkanmalıdır (KK 34).
10. Koyunun bağırsağını vücudunuzdaki siğile değdirip, bağırsağı siğilin sayısı kadar bağlanıp ayak basılmayacak yere gömülür. Yerdeki siğil 1-2 haftada çürür ve siğil de geçer (KK 95).
11. Vücuttaki siğil kadar pirinç alınıp, o pirinçler ateş külüne karıştırılır. Hasta pirinçleri külle karıştırırken, “*Siğilim gitsin, benim ihtiyacım yok*” diye 3 defa söyler. Bir ay içerisinde siğilin geçeceğine inanılır (KK 37).

3.63. Sinir Hastalıkları: (Jüke Awruwları)

Halk arasında sinir hastalıkları kötü cinlerin etkisiyle oluşan hastalık olarak bilinmektedir (QTTS, C4, 1974: 312).

Tedavi yöntem(ler)i: Bu rahatsızlığın tedavisinde türbeleri ziyaret etme, dua okuma, muska yazma gibi manevi yöntemlerle birlikte kombine ilaçlar ve hayvansal ürünler uygulanmaktadır.

1. Bu hastalığa halk inanışında gün batımında dışarıya kül, çöp, kirli su dökmeye çıkıldığında etrafta bize görünmeyen kötü cinlerin temasından ortaya çıkan bir hastalık denilmektedir. Bu hastalığa yakalanan hastalara genelde molla 41 gün Kur'an ayetlerini sesli olarak okur (KK 41).
2. Yumurta, birkaç yerinden iğneyle delinir ve pelin otu suyunda haşlanıp yenilir (KK 9).
3. Aynı miktarda çıyan, solucan ve kırmızı meyan otu kurutulduktan sonra dövülür. Her seferinde 3'er gram olarak günde iki defa içilir (KK 9).
4. Evde beslenmiş olan ördeğin ödü, pamukla buruna damlatılır (KK 13).
5. Sarmaşık ile kuru üzüm beraber kaynatılıp içilir (KK 4).
6. Tavaya biraz şeker konulup kahverengiye dönene kadar kavrulur sonra üzerine yarım bardak su ilave edilir. Son olarak da Kur'an ayetleri yazılmış bir kâğıt suya bırakılıp karıştırıldıktan sonra içilir (KK 32).

3.64. Sivilce: (Bezew)

Halk arasında **sivilce** olarak adlandırılan kan dolaşımı bozukluğunda insanın cildine veya yüzüne çıkan deri hastalığıdır (QTTS, C2, 1974: 216).

Tedavi yöntem(ler)i: Daha çok hormonal değişikliklerin yoğun olduğu gençlik ve gebelik gibi dönemlerde ortaya çıkan sivilce göz ardı edilirse, deriyi tahriş edip iz bırakabilir. Sivilceden ve sivilcenin neden olduğu sağlık sorunlarından kurtulmak için aşağıda verilen halk hekimliği yöntemleri uygulanabilir.

1. Sivilce belirmeye başladığında başta şeker ve çikolata olmak üzere her tür tatlıdan uzak durulmalıdır. Önce yüz soğuk su ve boyasız bebek sabunuyla iyice yıkanmalı ve yumuşak bir havluyla hafifçe kurulmalıdır (Kaliyev, 2010: 207).
2. Bir çorba kaşığı nane 2 litre suda kaynatılır. Bir saat kapalı şekilde bekletilir. Sonra tortusu bırakılarak suyu temiz bir kaba aktarılır ve aynı ölçüde vodka ilave edilir. Üstüne bir adet limon suyu sıkılır ve iyice

karıştırılır. Limon bulunmazsa, 1-2 çorba kaşığı yemeklik sirke suyu eklenebilir. İlaç kullanıma hazırdır. Yukarıda anlatılan yüz temizlemesinden sonra ilaç, sivilceli bölgelere yavaşça sindire sindire sürülür (Kaliyev, 2010: 207).

3. Kabuğu soyulmuş bir adet orta boy soğan kıyma makinesinden geçirilir ve suyu alınır. Soğan suyuna aynı miktarda bal ilave edilir ve karıştırılır. Sonra ılık suyla yüz iyice yıkanır ve kurulur. Soğan suyu ve baldan elde edilmiş olan ilaç yüze sürülür ve 30 dakika bekletildikten sonra yüzü yakmayacak şekilde sıcak suyla yüz yıkanır. Suyu yemek sodası katılabilir. Aynı yöntem 15 kez uygulandığında sivilcenin büyümesi durur ve yüz temizlenmeye başlar. Bu tedavi esnasında karaciğeri temizleyen bitkisel ilaçlar da alınır, tedavi daha çok etkili olur (Kaliyev, 2010: 207; KK 48).
4. Yüzde sivilceden kaynaklanan kara lekeler belirlediğinde, domates ince ince doğranır ve yüz maske yapılır. 30 dakika sonra maske kaldırılır ve yüz salatalık suyuyla yıkanır. Sonra yüz sıcak suyla yıkanmalıdır. Bu uygulama bir hafta boyunca uykudan önce yapılırsa, etkisini gösterir (KK 15, 50).
5. Bir adet ev yumurtası sarısı, 1 çorba kaşığı bal, bir adet ezilmiş muz ve 1 çorba kaşığı süt birlikte karıştırılır. Hazırlanan içerik sürülmeden önce yüze bir tülbent tek kat olarak yerleştirilir ve maske yapılır. Maskenin üzeri sarılır ve 20-25 dakika bekletilir. Maske kaldırıldıktan sonra yüz yumuşak bir havluya silinir (KK 3, 51).
6. Şiddetli sivilce sorunu yaşandığında, dövülmüş 2 çorba kaşığı civanperçemi çiçeği yeni kaynamaya başlayan suda demlenir. Demlendikten sonra 10 damla zeytinyağı ve 1 çorba kaşığı limon suyu katılarak iyice karıştırılır ve yüze kalınca sürülür. Kuruyuncaya kadar beklenir. Kuruyan maske çatlayarak kendiliğinden düşmeye başlar. Yüz önce ılık, sonra soğuk suyla yıkanır. Aynı şekilde on gün uygulanırsa, iyi sonuç alınır (KK 55).
7. Bir adet yumurta akına 4 damla %5'lik iyot tentürü ilave edilir ve temizlenmiş yüze kalınca sürülür. İki saat sonra maske kaldırılır. Önce ılık, sonra soğuk suyla yıkanır (KK 20, 36).

8. Orta boy bir adet patates küçük delikli rendeden geçirilir ve 1 çay kaşığı bal eklenerek karıştırılır ve yüze kalınca sürülür. Yarım saat sonra maske kaldırılır ve önce ılık, sonra soğuk suyla yüz yıkanır. Bu tedavi süreci 10 gün boyunca yatmadan önce uygulanmalıdır (KK 7).

3.65. Suçiçeği: (Esekjem)

Ciltte aniden ortaya çıkan virüs kökenli bu hastalık erken çocuklukta görünen bir hastalıktır (QTTS, C3, 1974: 431). Halk arasında çiçeği “kurdeşen, ürtiker” olarak da bilinmektedir.

Tedavi yöntem(ler)i: Bu hastalığın tedavisinde bir birine uygunlaştırılmış ilaç otları bal, yağ ve su gibi sıvılarla karıştırılınca hastalığa şifa olacak ilaçlar meydana gelir. Bunun yanı sıra hastalığın tedavisinde kombine ilaçlar ve dinsel tedavi yöntemleri de uygulanmaktadır.

1. Suçiçeği ile hastalığına yakalanan çocuğun göleğine yem dökülür ve mavi eşeğe o yem yedirilir. Bundan sonra hastalığın geçeceğine inanırlar (KK 38).
2. Arı peteği alkol ile karıştırılıp bir macun haline getirilir. 7 gün karanlıkta ağzı kapalı şişede bekletilir. Macun vücuda sürülür (KK 13).
3. İğnelik otu dövülüp ezilir onun macunu günde 2 defa vücuda sürülür (KK 75).
4. Dokuz gram yılan kabuğu ile 30 gram tarhun otu suda kaynatılıp kurdeşene sürülür (KK 11).
5. Suçiçeği hastalığına yakalanan çocuğun gömleğine yem dökülür ve o yem eşeğe yedirilir. Bu ritüelden sonra hastalığın geçeceğine inanılır (KK 3).

3.66. Soğuk Algınlığı: (Tumaw)

Gripte, soğuk havaya maruz kalındığı zaman yüksek ateş, öksürük, halsizlik, kas ağrıları vb. rahatsızlıklar ortaya çıkar. Genellikle yıl içerisinde sonbahar sonu, kış ve ilkbahar başına kadar süren dönemlerde daha sık görülen oldukça bulaşıcı bir hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Bir tür salgın hastalık olan gribe karşı direnme gücü, bağışıklık sistemine bağlı olarak kişiden kişiye değişmektedir. Bağışıklık sistemi güçlü olanlar hastalığı kolay atlattıkları için, bağışıklığı zayıf olanlar hastalıkla baş edemeyerek yatağa hapsedilmektedirler. Grip, ihmal edilmemesi gereken sağlık sorunlarından biridir ki ölümlerle sonuçlanabilir. Modern tıpta gribe karşı önlemler aşı

prosedürleriyle alınıp, grip şikayetinin çözülmesi ise genellikle antibiyotiklerle sağlanırken, halk hekimliğinde daha çok bitkisel ilaçlarla sağaltma yöntemine başvurulmaktadır. Kazak halk hekimlerinin gripin üstesinden gelmek için uyguladıkları yöntemlerin en yaygın olanları şunlardır:

1. Grip yeni başladığında büyük boy bir soğan elle ikiye bölünür ve kokulu buğusu ağızdan yutulur. Kokusu koklanır. Bu yöntem günde 3-4 defa uygulanabilir. Bu uygulama arasında bir damla taze sarımsak suyu buruna damlatılabilir. Veyahut büyük boy iki adet (baş değil, tanesi) sarımsak makineden geçirilir. Temiz bir kavanozda 100-gram vodkayla karıştırılır ve 24 saat kapalı şekilde bekletilir. Her yemekten önce 1-2 damla içilir. Tedavi süreci 5 gündür (Kaliyev, 2010: 219).
2. Gribe karşı halk arasında en yaygın olarak uygulanan tedavi türü, frenk üzümü tedavisidir. İki çorba kaşığı frenk üzümü 1 litre suda 7 dakika boyunca kısık ateşte hafifçe kaynatılır ve belli miktarda şeker ya da bal ilave edilerek karıştırılır. Bir kere hazırlanan ilaç aynı gün içinde farklı saatlerde içilerek bitirilmelidir. Tedavi süresi 5 gündür (Kaliyev, 2010: 219).
3. Bir su bardağı kaynamış suya bir çay kaşığı tuz eklenir ve iyice karıştırılır. Ilık ılık burundan içeri çekilir. Bu karışım ile burun içi yıkanabilir (KK 15, 23).
4. Beş gram aloe vera bitkisi nabat şekeriyle karıştırılır ve 100 gram suda kaynatılır. 3-4'e bölünerek bir günde içilir. Bu işlem beş gün boyunca sürer (KK 19).
5. On sekiz gram sinirotu (karnıyarıkotu) ve 6 gram meyan karıştırılır ve 3 litre suda kaynatılır. Yemekten önce içilir (KK 19).
6. Gribe karşı direnç ve bağışıklığı artırmak için 3 kg kırmızı efedra meyvesi, 3 kg havuç, 2 kg nar ve 2 kg limon makineden geçirilir. Ancak limon ve narın, kıyılmadan önce sıkılarak suyu alınmalıdır. Makineden geçmiş malzemeler temiz bir kavanoza konulur ve 2 kg bal ilave edilerek iyice karıştırılır. İlaç kullanıma hazır ama buzbolabının en alt bölümünde saklanmalıdır. Günde iki defa 3'er çorba kaşığı miktarda ılık ılık kullanılmalıdır. İlaç, 1 ay boyunca ara verilmeden içilmelidir. Bir 162mci162 162mci162 iki hafta ara verilip tekrar devam edilebilir (KK 22, 46).

7. Dövlümüş 9 gram ravent bitkisi sığırın öd (safra) kesesine konulur ve havadar, rüzgâr esen gölgeli bir yerde kurutulur. Kuruduktan sonra dövülerek kullanılır. 2 yaşından büyük çocuklara kaynamış suyla birlikte günde iki defa içirilebilir. Her seferki kullanımda hazırlanmış ilacın yarısından fazlası içilmemelidir (KK 8).
8. Bir çorba kaşığı öksürük otu yaprağı, 1 çorba kaşığı dağ reyhanı ve 2 çorba kaşığı ahududu yaprağı karıştırılarak yarım litre suda 3-4 dakika kaynatılır ve 40 dakika hafifçe demlenir. Günde üç defa yemekten önce yarım bardak içilir. Tedavi süreci bir haftadır (KK 24).
9. Dafne (mezeryon) otunun 6-7 cm'lik kabuğu 50-60 gram etli çorbada bir dakika kadar kaynatılır ve ılık ılık içildikten sonra istirahat edilir. Büyükler çorbanın tamamını, çocuklar ise yarısını içmelidirler. Aynı kabuk ikinci kez aynı miktar çorbada 6-7 dakika kaynatılarak içilebilir. Bu çorba vücuttaki soğuğu dışarı atarak hastalık virüsünü yok eder ve toksinleri temizler. Midenin çalışma sistemini güçlendirir. Bu tedavi yöntemi üç gün uygulanıldığında, ne tür bir grip olursa olsun, tamamen kurtulmaya yardımcı olur (Aydarhanlı, 2018: 177).
10. Çay demliğinde su kaynatıldıktan sonra 1 çorba kaşığı bal katılır ve karıştırılarak eritilir. Kaynamış suyun buharı biraz azalınca demlik kapağı iyice kapatılır ve demlik musluğundan çıkan buhar bir lastik pipet yardımıyla içeri çekilir (yutulur). Pipetle soluk da alınabilir. Pipet karton bir kağıttan yapılırsa daha uygundur. Su soğursa tekrar ısıtılabilir. Buhar tedavisi 15-20 dakika uygulanmalıdır. Buharın çok sıcak olmamasına dikkat edilmeli ki nefes borusu yanmasın (Aydarhanlı, 2018; 177).
11. On beş gram zencefil ve 15 gram soğan sapı 300 gram suda kaynatılıp günde 3-5 defa içilirse grip şikâyetine çözüm olur (Aydarhanlı, 2019: 374).
12. Öksürük ve grip sonrası hastalıklarda porsuk yağı şekerle yenilirse, etkili olur (KK 16).
13. Soğuk algınlığında ve kadın hastalıklarında, geyik boynuzu 3 gr, tereyağı 12 gr, beyaz şugınık 10 gr, alakat 12 gr, kırmızı meyan 6 gr suda kaynatılıp içilir (KK 64).

3.67. Soğuk Çarpması: (Üsik)

Tedavi yöntem(ler)i: Hayvan ürünleriyle tedavi edilir.

1. Otuz- altmış gram güvercin dışkısı 0,5 litre suda kaynatılır. Önce soğuk çarpması sonucu oluşan yara, buharda terletilir, sonra güvercin dışkısı sürülür. Günde 2 defa uygulanır (KK 45).
2. İyice yıkanıp temizlenen tavuğun ayak kemikleri açık ateşte yakılır ve dövülüp susam yağıyla karıştırılır. Hazırlanan ilaç, yaraya sürülür (KK 45).
3. Şirden üşümesinde ayı yağından 100 gr ılık halde yutulur (KK 17).
4. Çocuklar üşümüştse, zarar gören bedene serçe beynini ezip üzerine sürülür (KK 87).

3.68. Şeker Hastalığı: (Suwsamır, Qant Diyabeti)

Şeker hastalığı ya da diyabet, kan şekeri düzeyinin yüksek seyretmesine bağlı olarak uzun dönemde vücutta farklı sorunlara yol açabilen metabolik bir hastalıktır. Hastalığın nedeni insülin hormonu üretiminin herhangi bir nedenle yetersiz olması veya hiç olmaması, ya da vücut dokularının insüline karşı duyarsız hale gelmesidir.

Tedavi yöntem(ler)i: Çağın hastalıkları arasında en ön sıralarda yer alan diyabet (şeker hastalığı), ölümcül birçok hastalığın oluşumunda birinci sırada rol oynayan ve dünyanın her yerinde çok yaygın olarak görülen bir hastalık türüdür. Halk hekimleri, modern tıbbın henüz gelişmediği dönemlerde diyabete karşı farklı bitkisel yöntemler ortaya koymaya çalışmış ve başarmışlardır. Bu yöntem ve uygulamalar zamanla geliştirilmiştir. Halen uygulanmakta olan eski ve geliştirilmiş olan reçetelerden birkaçına aşağıda yer verilmiştir. Özellikle şunu belirtelim ki hastalığın derecesine göre farklı reçete ve tedavi türü uygulanmalıdır.

1. Kırmızı pancar sıkılarak suyu alınır. 200 gram pancar suyu dörde bölünerek bir günde içilir (Kaliyev, 2010: 191).
2. Bir çorba kaşığı olmuş kekreyemiş suyu 3 litre suya ilave edilir ve 3 dakika kaynatıldıktan sonra kapalı şekilde bir saat bekletilir. Farklı saatlerde içilerek bir günde bitirilmelidir. Bu ilaç, her gün aynı şekilde yeniden hazırlanmalı ve tedavi sürecine yirmi gün devam edilmelidir. Bir hafta ara verildikten sonra tedavi sürecine tekrar devam edilebilir (KK 12).
3. Yaban mersini yaprağı havadar ve gölgeli bir yerde kurutulduktan 164mci164 doğranır. 1 çorba kaşığı doğranmış yaprak 2 litre suda kaynatılır

ve kapalı şekilde 30 dakika bekletilir. Bir su bardağı üçe bölünerek bir günde içilmelidir. Her gün yeniden hazırlanmalıdır (KK 12).

4. Yeni başlayan şeker hastalığı için 1 çorba kaşığı dövülmüş titrek kavak kabuğu 0,5 litre suda 30 dakika kısık ateşte kaynatılır ve soğutulduktan sonra üçe bölünerek bir günde içilir. Üç ay boyunca ara verilmeden tedavi sürecine devam edilir. Tedavi süreci bittikten sonra bir ay ara verilir ve isteğe göre tekrar devam edilebilir (Aydarhanlı, 2019: 313).
5. Her gün kaynatılmış hardal tohumu içmek diyabete iyi gelmektedir (KK 17).
6. İkişer gram taze yulaf kabuğu, kurutulmuş yaban mersini yaprağı, pinpin baklasının pişirilmiş olan kabuğu ve keten tohumu hepsi birlikte karıştırılır ve dövülür. İki çorba kaşığı kadar dövülmüş olan karışım 3 litre suda çay gibi kaynatılır ve termosta sabaha kadar bekletilir. Sabah süzgeçten geçirilir ve aç karnına içilir. Bu ilaç kan şekerini düşürmeye yardımcı olur (Kaliyev, 2010: 196).
7. Yüz gram soyulmamış yulaf tohumu 3 bardak suda hafifçe demlenir ve bekletilir. Üçe dörde bölünerek yemekten önce içilir. Her gün yeniden hazırlanır (KK 17).
8. Şeker hastalığında günde 1 bardak sarı su³⁰ içilir (KK 45).

3.69. Şarbon Hastalığı: (Sibir Jarası, Tüyneme, Küydirgi)

Şarbon hastalığı genelde insanlara hayvanlardan bulaşan bulaşıcı cilt hasatlığıdır. Hasta insanın ateşi yükselir ve cildi kabarır ve kaşıntı başlar.

Tedavi yöntem(ler)i Bu hastalığın tedavisine günümüzde hastanede devam edilmesi şarttır.

1. Saha çalışmamızda bizzat görüştüğüm Qaraqandı'lı Zuhan emcinin uygulaması şöyledir: Önce yaranın irinini çıkartması için kullanacağı gümüş iğneyi ateşte kızdırdı. Yaranın üzerine batırıp irin çıktığında cıvalı su serpti (KK 17).
2. Canlı kurbağa ikiye bölünüp sıcak sıcak yaraya sarılır (KK 53).

³⁰ süzölmüş ayranın sıvısı

3.70. Tansiyon Düşüklüğü-Yükseklığı: (Qan qısıımı)

Tıbbda bu kavram kanın damarlara yaptığı basınç olarak bilinir. Kan basıncının insanlarda fazla ya da düşük olmasıyla ortaya çıkan rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalığın tedavisinde kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre hacamat, hayvansal ve bitkisel ilaçlar kullanılmaktadır.

1. Bir adet ak koyunun boynuzu doğranıp kaynatılıp şeker katılıp içilir (KK 55).
2. Baş dönmesi şikayetine hacamat da çözüm olur (KK 55).
3. Tansiyon yüksekliğinde sülük öğütülür ve bitkilerle karıştırılıp, votkayla içirilir (KK 102).

3.71. Tırnak İltihabı: (Kübürtke)

Tırnağın etrafında gelişen, tırnak kemiğinin iltihiplanmasından dolayı ortaya çıkan rahatsızlıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Madensel ve kombine ilaçlarla tedavi edilir.

1. Yumurtada delik açılıp içine kan taşı (şap) konulup sabaha kadar bekletilir. Ertesi gün irinli parmak yumurta içinde 10-15 dakika tutulursa iyi gelir (Aydarhanulı, 2019: 304).
2. Kara tavuğun karnı kesilip, kan taşı içine yerleştirilip 4-5 saat bekletilir. Sonra kan taşı suda eritilip yaralı parmak yıkanır (Aydarhanulı, 2019: 304).
3. Tırnak altındaki irini çıkartmak için taze kesilmiş kipri derisine gece uyumadan önce sabaha kadar sarılır. Bir kere yapılması yeterlidir (KK 76).
4. Buğday unuyulan hamur yapılır ve sabaha kadar sarılı kalır (KK 3).

3.72. Unutkanlık: (Umutşaqtiq)

Tedavi yöntem(ler)i: Beynin çalışmasını arttırmak ve unutkanlık hastalığı için, sülük ödü her gün 1-2 kere buruna damlatılır.

3.73. Uyurgezerlik: (Aykezbe)

Uyurgezerlik dolunay olunca ortaya çıkan sinir hastalığıdır (QTS, 1999: 16). Bu hastalık insanın uykulu halde gezmesine sebep olan tehlikeli bir hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Bu hastalığı Molla İşan 41 gün boyunca Kur'an ayetleri okuyarak tedavi eder.

1. İlkbahar aylarında dolunay olunca hasta evinde tavuk ya da koyun kurban kesilir ve bir kaç saat yukarıda ağaçta asılı kalır. O kurbanı görünce hastanın kendine geleceğine inanılır (KK 24).

3.74. Uykusuzluk: (Uyqısızdıq)

Uykusuzluk sorunu; uykuya dalma güçlüğü, kesik kesik uyuma, hiç uyuyamama, derin uykuya geçememe veya çok erken uyanma gibi sorunlarla karşımıza çıkabilir. Günlük hayatımıza etkisi ise halsizlik, yataktan bir türlü kalkamamak, dikkat eksikliği, yapacağı işe konsantre olamama, gün içinde ani bastıran uyku atakları veya sinirlilik şeklinde kendini gösterebilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Uyku sorununun birçok sebebi olabilmektedir. Uykudan uyandığınızda kendinizi yorgun hissediyorsanız, uykunuzdan verim alamıyorsanız veya uykuya dalmakta güçlük çekiyorsanız, aşağıda sıralanan tedavi yöntemleri uykusuzluk şikyetinize çözüm olabilir.

1. Her gün yatmadan önce bir bardak sıcak sütle bir çay kaşığı bal karıştırılarak içilir (KK 19, KK 52).
2. Felç olma, uykusuzluk gibi hastalıklarda tavşan eti birçok baharatla pişirilip yenilirse, hastalık geçer.
3. On beş gram dağ reyhanı kökü 3 litre suda kaynatılıp 30 dakika demlenir. Yatarken hepsi içilir (KK 4).
4. Yastık altına kayın ağacının taze dalları konulur. Kayın ağacının hoş kokusu sinirleri sakinleştirir ve uyumanızı kolaylaştırır (KK 4).
5. Bir bardak dereotu tohumu dövülüp 0,5 litre Cahors şarabında 20 dakika kaynatılır. Soğduktan sonra yatmadan önce 100 gram içilir (KK 7, 12).

3.75. Uyuz: (Qotr, şubırtpa)

Göze görünmeyen uyuz böceğinin deri altına girip, bulaşıcı bir hastalığa neden olmasındır. (QS, 2013: 441) Halk arasında bu hastalığın keçiden geldiği düşünülür ve bazı yerlerde *eşki (keçi) qotr* denilir.

Tedavi yöntem(ler)i: Hastalığın tedavisi için madensel, bitkisel, kombine ilaç ve çorbayla tedavi yapılır.

1. Besili bir koyun ya da keçi kesilip eti kazanda haşlanır. 100 gram kükürt ve 1 kilo gram andız karıştırılıp dövülür ve kazana atılır. Et kemikten ayrılana kadar haşlanır. Yemek hazır olunca, uyuz olan kişi eti yer ve doyasıya çorba içer. Bundan sonra 1 kilo kükürt bitki yağıyla karıştırılıp hastanın tüm vücuduna sürülür ve temiz giysi giydirilip yatırılır. Üstü kalın örtülür (Aydarhanulı, 2019: 316).
2. Üç gram şap taşı arı yuvasıyla birlikte ateşte şap taşı yanana kadar tutulur. Sonra dövülüp susam yağıyla karıştırılıp uyuza sürülürse şifa olur (Aydarhanulı, 2019: 202).
3. Mayıs ayında Kayın ağacından alınan şire sürülür (KK 34).
4. Kükürtle kaya tuzu ve mazot yağ karıştırılarak macun yapılır ve bütün vücuda sürülür (KK 28).
5. Arı peteği etil alkolde 7 gün karanlık ve nemsiz bir ortamda bekletilip sonra tüm vücuda sürülür (KK 8).
6. Kaşınma hastalığında: 10 gr yılan kabuğu, 50 gr şıralgını suda kaynatılır ve yaralar yıkanır (KK 75).
7. Yüz gram keçi yağı tavada eritilip 40 gram kükürt tozu ilave edilip karıştırılır. Üç gün uyuza sürülür. Dördüncü gün hastanın bütün giysisi kaynatılarak yıkanır (Aydarhanulı, 2019: 386).
8. On tane bok böceği sıcak suda öldürülüp kurutulur. 1,5 gram kükürt tozu susam yağıyla karıştırılıp uyuza sürülürse, şifa bulunur (Aydarhanulı, 2019: 386).

3.76. Verem: (Qurt-Cinişki awruw)

Halk arasında verem olarak bilinen tüberkuloz hastalığı bulaşıcı bir hastalıktır. Kazaklar tarafından verem hastalığına *qurt hastalığı* da denilmektedir.

3.76. 1. Kemik veremi: (Qurt, jinişke awruw)

Modern tıpta tüberkuloz olarak da bilinen verem tedavisi çok uzun süren, kolaylıkla iyileşmeyen bakteriyel ve bulaşıcı bir hastalıktır. Halk arasında *ince hastalık* olarak da bilinir.

Tedavi yöntem(ler)i: Halk hekimliğinde hastalığı tedavi etmenin yüzden fazla reçetesi mevcuttur. Reçetelerin tümünü veremeyeceğimizden en yaygın şekilde kullanılan türlerini vermeyi tercih ediyoruz.

1. Verem için, ağaçkakan bir tencerede iyice yakılır, külü soğutularak votkayla içilir (KK 65).
2. Verem ve kadın hastalıklarında, sincap ateşte yakılır, külü 8-9 gr olacak şekilde her gün 3 defa sıcak suyla içilir (KK 87).
3. Ormanda yaşayan kıkarca geceleyin gezer. İnce hastalığında kokarca bütünüyle yakılır, külü alınıp öğütülür, 3 gr şeker ağacı kabuğunu ekleyip, bunu her gün bir çay kaşığıyla sıcak suyla içmelidir (KK 1).
4. Koyun ilik yağı verem hastalığında olan vücut halsizliğine, hastalıktan halsiz düşen çocuklara uzun zaman yedirilirse, sağlığını yerine getirir (KK 37).
5. Kazak halk hekimleri eski dönemlerde bile akciğer veremi tedavisinde yılanbacağı bitkisini (eminium) kullanmışlardır. Çünkü binlerce yıl edinilen tecrübe sonucunda, yılanbacağı bitkisinin vereme neden olan koah basilini yok ederek akciğer iyileştirme konusunda eşi benzeri bulunmayan en iyi ilaç olduğu kanıtlanmıştır. Yılanbacağı bitkisi, akciğerdeki verem basilini öldürmekle birlikte insan vücudunun diğer hastalık türlerine karşı direncini de artırır. Yılanbacağının, beyaz ve siyah iki türü vardır. Beyazını kadınlar, siyahını da erkekler kullanırsa, şifası daha etkili olur. İlaç yapmak için 1 ya da 3 adet yılanbacağı gereklidir. Bitki kabuğundaki tüyler tıraş edilir ve kavanozdaki 1 litre koyun kuyruk yağına atılarak su buharında 1 saat kaynatılır. Kavanoz altına asbest kâğıdı döşenebilir. Kuyruk yağına yılanbacağı bitkisinin ekşi tadı geçer. Yılanbacağı yanmaması için yağı hafifçe kaynatmak lazım. Her gün yemekten önce birer çay kaşığı yağ yenilir. İleri derecedeki akciğer veremi için bir tek yılanbacağı tedavisi yardımcı olamaz. Bu yüzden halk hekimliğinde uzun zamandır kullanılmakta olan diğer şifalı bitkilerle birlikte kullanılırsa, iyi sonuç alınabilir (KK 42).
6. Tüberküloz basilini temizlemede kuş üvezi ağacının genç dalları, yaprağı ve tohumu etkili ilaçlardan sayılır. Kuş üvezi ağacının bahsi geçen ürünleri Haziran ve Temmuz aylarında toplanır, ufak ufak doğranır ve havadar bir yerde saklanır. Bir çorba kaşığı kurumuş malzeme 3 litre suda 7 dakika kaynatılıp bir saat demlenir. Üçe bölünerek her öğün yemekten önce içilir. Bir günde bitirilmelidir. Tedavi süreci 20 gündür. Bir hafta ara verilip tekrar devam edilebilir (KK 13).
7. İki yüz elli gram kabuğu ayıklanmış olan arpa 1 litre suda, suyun yarısı kalana kadar kaynatılır. Kalan suya 400 gram keçi sütü eklenerek tekrar bir

kere kaynatılır. İlaç üçe bölünür ve yemekten bir saat önce bir bölümü içilir. Bir günde bitirilmelidir. Tedavi süresi 20 gündür. Bir hafta ara verilip tekrar devam edilebilir (KK 18).

8. İki çorba kaşığı yulaf tohumu aynı miktarda kavrenge kuru üzümle birlikte 1,5 litre suda, suyun yarısı kalana kadar hafifçe kaynatılır ve 2 saat demlendikten sonra suyu başka temiz bir kaba alınır. Bunun üstüne farklı çiçeklerden toplanmış olan 1 çay kaşığı bal katılır. İlaç kullanıma hazırdır. Bu ilaç, hem akciğer ve boğaz iltihabı için çok etkili hem de tatlı bir meşrubattır. Ayrıca çocuklar için besin değeri yüksek bir yemektir (Kaliyev, 2010: 87).
9. İki gram mumiyo ona bölünür ve her bölümü 1 çorba kaşığı kaynamış suyla içilir. Ya da 1 bardak süt kaynatılıp 1 çay kaşığı bal katılarak karıştırılır. 2 gram mumiyo ilave edilir. Yatarken içilir. Tedavi süresi 10 gündür. Beş gün verildikten sonra tekrar devam edilebilir. Aynı şekilde 3-4 gün alınırsa, iyi sonuç alınır (KK 18).
10. Hastalık sonrası halsizlikte zayıflıkta ve bağırsak hastalıklarında orman güvercinin etini yenilmeli bunun yanı sıra çorbası da içmelidir (KK 60).

3.76. 2. Akciğer veremi: (Ökpe tuberkulezi)

Akciğerlerde yaraların oluşmasına neden olan enfeksiyondur.

Tedavi yöntem(ler)i: Akciğer veremi tedavisinde kırmız terapisi, bunun yanı sıra hayvansal ilaç ve benzer nesnelere tedavi yöntemi uygulanır.

1. Akciğer veremine maruz kalanlara kırmız şifa olur. Yaz, sonbahar aylarında, özellikle kışın yavrulayan kısrak atın sütü (kırmızı) hastaya son derece iyi gelmektedir. Her gün 1-2 litre kırmızı 3-4'e bölünülerek içilir. Kırmız, iştah açar. Kırmız içildikten sonra kuzu eti çorbası, böbrek ve kavurma gibi besin değeri yüksek olan yemekler yenmelidir. Kırmız terapisi, hastanın durumuna göre 3 ile 6 ay arası sürer. Kırmız, akciğer veremi ve bu hastalıktan kaynaklanan halsizliğe şifadır. Kırmız, bol miktarda C vitamini, akyuvar ve diğer kimyasal maddeler içerir (Aydarhanlı, 2019: 301).
2. Yeni kesilen koyun ödünün ağzı sıkıca bağlanıp iyice temizlendikten sonra buharda pişirilir. Günde 6 gram olmak üzere iki defa içilir. Tedavi süresi bir aydır (Aydarhanlı, 2019: 298).

3. Akciğer iltihabından kaynaklanan öksürük, ortaya çıkmaya başladığında hastaya kayın ağacı suyu içirilerek sağaltılır. Kayın ağacı suyu, sadece akciğer iltihabı için değil, iyileşmeyen yara, eklem hastalıkları, idrar çıkarmak için de kullanılabilir. Diğer organlara hiç zararı yoktur (KK 42).
4. Her gün 4,5 gram kurutulmuş olan tilki akciğeri kaynatılmış suyla içilir (Aydarhanlı, 2019: 148).
5. Beş damla yağsız yumurta sarısı 200 gram sütle içilir. Her gün 3 defa içilir (Aydarhanlı, 2019: 148).
6. Her gün 2 litre içme suretiyle 3-6 ay kırmızı içilir (Aydarhanlı, 2019: 148)
7. Kesirge ızgarada iyice pişirilir ve kurutulur. Kuruduktan sonra dövülür. Her gün 2 defa 1-2 gram kaynatılmış suyla içilir (Aydarhanlı, 2019: 149).
8. Çekirgenin bacak ve kanatları koparılıp yağda kızartılır. Her gün aynı şekilde hazırlanarak ikişer çekirge yenilir. Tedavi süresi 10 gündür (Aydarhanlı, 2019: 149).

3.76.3. Lenf bezi tüberkilözü (veremi): (Tışqanqorıq, limfa tuberkulezi)

İnsanın lenf bezlerinde görünen, dünyada en çok ölüme sebep olan verem enfeksiyonlarından biridir.

Tedavi yöntem(ler)i: Hayvansal ilaçlarla tedavi edilir.

1. Yumurtada delik açılır ve temizlenmiş çıyan içine yerleştirilir. Delik, kâğıtla kapatılıp buharda pişirilip yenilir. Otuz gün yenilirse, hastalığa şifa olur (KK 19).
2. On, on beş tane yarasa dışkısı kızartılıp kaynatılmış suyla tüketilir (KK 56).

3.77. Yağ Bezesi (lipom, lipoma): (Maylı Öspe, lipoma)

Tıpta lipoma olarak bilinen yağ bezesi vücutta kötü görünüm sağlayan sert bir şişkinlik.

Tedavi yöntem(ler)i: Kombine ilaçlarla tedavi edilir.

1. Yağ bezesinin giderilmesi için 30 gram vodkayla 30 gram ayçiçek yağı iyice karıştırılıp sargı bezine sürülür ve bezeye sarılır. Sargının üstü sıvı geçirmeyen bir materyalle sarılır. Yağ bezesi kaybolana kadar uygulanır (KK 13).

2. Bir adet ev yumurtası sarısı ile bir çay kaşığı şap taşı tozu karıştırılıp yağ bezesine kompres uygulanır. On gün uygulandığında hastalığa çözüm olur (KK 13).
3. Yağ bezesinin büyüklüğüne göre; un, bir çay kaşığı bal ve üç damla iyot tentürü karıştırılıp bezeye sarılır. On gün içinde etkisini gösterir (KK 41).
4. Bir çorba kaşığı krema, aynı miktarda bal ve yarım çay kaşığı tuz karıştırılıp ilaç hazırlanır. Bu ilaç, hamamda terlerken yağ bezesine sürülür ve 20-30 dakika sonra ılık suyla yıkanıp temizlenir. Aynı şekilde 15 gün uygulanırsa şifa olur (Kaliyev, 2010: 241).

3.78. Yanık: (Küyük)

Yanık genelde dikkatsizlik sonucu meydana gelen ateşin insan vücudunu tahrip etmesiyle oluşmaktadır.

Tedavi yöntem(ler)i: Yanıklarda genel olarak bitkisel, hayvansal ve kombine ilaçlarla emler uygulanmaktadır.

1. Yüz yirmi gram yabani sarımsak iyice yıkandıktan sonra yumurta ezilip yumurta akıyla karıştırılır ve yaranın üstüne sarılır (KK 3).
2. Yumurta sarısı kızartıldığında yağı çıkar. Yağı alınıp yanığa sürülürse iyi gelir (KK 3).
3. Kızdırılmış 30 ml susam yağında 1 adet yumurta akı ile 1 avuç saç iyice kızartıldıktan sonra, yağ; yumurta akı ve saçtan arındırılır. Susam yağına 15 gram beyaz mum ilave edilip eritilir. Mum eriyince temiz bir kaba doldurulur. Soğuduktan sonra yanığa sürülür (Aydarhanlı, 2019: 176).
4. Kırmızı, tencerede yakılıp kurutulur ve ravent bitkisiyle karıştırılıp havanda dövülür. İlaç, yanığa sürülür (Aydarhanlı, 2019: 349).
5. Urkeklik kuşunun eti kurutulup dövülür ve yanığa sürülür (Aydarhanlı, 2019: 349).
6. Tavşan tüyü yakılıp dövülür ve yanığa sürülürse iyi gelir (Aydarhanlı, 2019: 349).
7. Kireç taşı dövülerek toz haline getirilir ve hafifçe yanığa sürülür (KK 24).
8. Keçinin eritilmiş iç yağına *toñ may* denilir. Toñ mayı yanığa tıbbi sargıyla sarılır (KK 44).
9. Yılkının yelesi yakılıp külü yaraya serpilir (KK 38).

3.79. Yüz felci: (Bet jüyesiniñ saldanuwı)

Özellikle kış aylarında görülen, soğuk havalardan kaynaklandığı düşünülen hemen her yaşta görüne bilen bir hastalıktır.

Tedavi yöntem(ler)i: Hayvansal, bitkisel ve kombine ilaçlarla tedavi edilir.

1. İyice kurumuş olan akrep havanda dövülüp birayla içilirse şifa olur (KK 23).
2. Altışar gram bahçe orkidesi, dodaritia orientalis bitkisi ve kurumuş ipek böceği havanda dövülüp zencefil kompostosuyla koyu oluncaya kadar karıştırılır. İlaç hazır olunca, önce yüzün felçli tarafına iğne batırılarak azıcık kan çıkartılır, sonrasında ise yüzün felç olmayan tarafına ilaç sürülür. Felç geçince ilaç kaldırılır. Tedaviden sonra soğutulmaktan korunmalıdır (Aydarhanulı, 2019: 182).
3. Yarasa etini bitki yağıyla pişirip, yağını felç olanların ayak ellerin sürerse yararlıdır (KK 9).

3.80. Zehirlenme: (Uwlanuw)

Zehirlenmeler, vücuda kimyasal maddelerin yenilmesi, içilmesi, sonulması sonrası görülür.

Tedavi yöntem(ler)i: Hayvan ürünleri, Kur'an ayetleri ve kombine (bitki-maden) ilaçlarla tedavi edilir.

1. Cıva zehirlenmesi durumunda, hastanın iştahına göre günde birkaç kez süt içirilmelidir. Süt yerine tuzsuz çorba da iyi gelir (Aydarhanulı, 2019: 259).
2. Koyun kuyruk yağı şişe geçirilip mangalda pişirilir ve balla birlikte yenilirse iyi gelir (Kaliyev, 2010: 184).
3. Zararlı haşereleler ısırması durumunda belli miktarda antilop geyiği dışkısı dövülüp su ile yoğurular ve ısırılan yere sarılırsa haşere zehirlenmesine iyi gelir (Kaliyev, 2010: 184).
4. Pestisit (tarım ilacı) zehirlenmelerinde 120 gram meyan ile 15 gram talk minerali kaynatılır ve soğuduktan 173mci173 günde 3 defa içilir (Aydarhanulı, 2019: 386).
5. Kurşun zehirlenmesi durumunda 9 gram meyan ile 12 gram kayısı çekirdeği suda kaynatılır. Günde iki defa 3-5 gün içilir (Aydarhanulı, 2019: 386).
6. Bol miktarda ayran içilir. (KK 5, 19)

3.80. 1. Zehirli böcek, akrep sokması: (Ul jändik, kara kurt şağı,)

Genelde güz mevsiminde çöllerde yaygın olarak bulunan zehirli böceklerin güçlendiği bilinir. Zehirli böceğin soktuğu yerde yuvarlak siyah nokta belirir. Anında o noktayı emmek zehiri tüşürmek lazım.

Tedavi yöntemleri:

1. Karakurt ısırması kişiyi sürü koyun arasına alıp, Kur'an surelerini okumakla zehiri dökerker. Eşiğe karakurdu asarlar (KK 10).
2. Zehirli böcekler ısırığında zehiri dönüştürmek için kara karınca ve yaşlı kız yaprağında bulunan kurtla birlikte kaynatılır. Yaraya sürülür veya sarılır (KK 54).
3. Zehirli böcekler soktuğunda, geyik yavrusunun gübresini öğütülüp, sirke suyu ile karıştırılır ve yaraya sarılır (KK 11).
4. Kurbağanın karnı yarıp, ete girmiş kurşun veye iğnenin yerine sarılırsa, kurşun veya iğneyi çekip çıkarır. Bunun yanı sıra zehirli böcekler ısırığında da zehiri almak için uygulanır (KK 77).

3.80.2. Yılan sokması (ısırığı) tedavisi: (Jılan şaqqandı emdew)

Yılan sokması veya ısırığı yılanın dişlerindeki zehirin yayılmasından sebep olan yaralanmadır. İnsanları zehirli yılan soktuğunda acil müdahale edilmesi gerektiren durumdur.

Tedavi yöntem(ler)i: Yılan ısırığı tedavisinde, en ilginç ve kökü çok derinlere dayanan yöntem *uqsas zatpen emdew*, yani benzer nesnelere tedavi yöntemi uygulanır. Bu yöntem günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur. Bunun yanı sıra günümüzde de uygulanan diğer tedavi yöntemleri de mevcuttur.

1. Yılan sokan kimse, kementi (hayvan yakalama halatı) ısırarak üç defa “*Em bol!*” (*Şifa olsun!*) der ve kementi bırakır. Bu tedavi uygulamasında kementin yılanı benzetilmesi ön plana çıkmakta ve kementin ısırılması ise yılanın ısırılmasını çağırır ki “*Yılan beni ısırдыsa, ben de onu ısırдыm*” anlamına gelmektedir. Yani yılan zehrinin, benzetme yöntemiyle çıkarıldığına inanılır (Toktabay, 2005: 159).
2. Yılan ısırığını tedavi etmenin diğer yöntemi ise şöyledir: Isıran yılan yakalanır ve bir gün boyunca kalın bir iple kazıkta bağlı tutulur. Gece vakti yılanına yanına bir hayvan yatırılır. Yılanın, hayvanın dişlerini gıcırdatmasına dayanamayarak öleceğine inanılır. Eğer yılan ölürse, ısırılan kişideki yılan zehrinin de geri çıkacağına inanılır (Kalşabayeva, 2017: 200).

3. Zararlı haşereler ya da yılan zehirini etkisiz hale getirmek için Kur'an ayetleri okunur (Aydarhanulı, 2019: 260).
4. Yılan sokan kişi hemen yatırılıp zehri emilerek atılmalıdır (Aydarhanulı, 2019: 302).
5. Yılan sokan kişiye 15-20 dakika içinde müdahale edilmelidir. Isırılan yere önce alkole bandırılmış iğne batırılır ve emilerek atılır. Eğer elinizde hazır bir hacamat şişesi varsa, şişeyle de emilebilir. Isırılan yer katiyen bıçakla kesilmemeli ve ateşle yakılmamalıdır. Eğer kesilir ya da yakılırsa, ısırılan bölgedeki protein zehire dönüşür ve büyük bir yara oluşumuna yol açar. Bu yara izi ebediyen kalır (Aydarhanulı, 2019: 302).
6. Yılan soktuğunda kurutulmuş karınca öğütülüp, yaranın ağzına sürülür (KK 5).
7. *Arbawşı*, yılan sokmasından zehirlenmiş insanın önüne yılanın başını aşağıya doğru şekilde asılır ve *arbaw* okunur (KK 2).
8. Yılan soktuğu yere yoğurt sürülür (KK 77).
9. Zehirli böcekler ısırıldığında bir gram mayegi votkayla karıştırarak içilir, zehiri vücuttan atar (KK 1).
10. Zehirli böceklerin ısırıldığı yere tuzu ıslatarak bastırılır (KK 1).

SONUÇ

Halk bilimi, doğumdan ölüme kadar insanların yaşantısında yer alan maddi ve manevi bütün kültür öğelerini, bilimsel olarak derleyen, araştıran, değerlendiren ve bunların sistematik bir açıklamasını yaparak insanlığın kültür tarihini ve özellikle halk kültürünün genel gelişme kurallarını inceleyen, kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip ortaya koyan, gerektiğinde de bu bilimsel sonuçları halkın yararına olacak biçimde düzenleyip halka aktaran bir bilim dalıdır.

Halk hekimliği ilk çağlarda insanların açıklayamadıkları doğa olayları ve zihinlerinde yarattıkları ama çözümleyemedikleri doğaüstü güçlere karşı tutumlarından doğmuştur. Bu dönemde sihir ve büyüün önemi büyüktür. Daha sonraları din toplum üzerinde etkili olmaya başlayınca sihir ve büyüün yanı sıra din unsuru da hâkim duruma gelmiştir. Hastalıkların nedenleri sihir, büyü ve dini temellere dayandırılmış hastalıkların tedavisinde de dinsel ve büyüsel nitelikler ön plana çıkmıştır. Bu tedavi ve korunma şekilleri halk hekimliğinin temellerini oluşturmuştur.

Kazakistan'ın hemen her yöresinde hastalıklardan korunma ve tedavi yöntemlerinde dinsel, büyüsel işlemler ağırlıktadır. Bakşılar dinsel ve doğaüstü kimlikleriyle aynı zamanda halk hekimi konumundadırlar.

Halkbiliminin kolu olan halk hekimliği bilgileri çağlar boyu kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Kazakistan'ın, özellikle kırsal kesimlerinde bütün canlılığı ile yaşamakta olan pratik ve uygulamalar şehir merkezlerinde adet ve gelenek olarak aydın kesimde bile varlığını göstermektedir. Buna uygun örnek olarak verebileceğimiz bir davranış, kültür seviyesi yüksek olan modern bir kadının çocuk sahibi olamayınca Yesevi Türbesi, Aslan Bab Türbesi vb kutsal mekânları ziyaret ederek medet ummasının kökeninde dinsel inanç ve uygulamaları görmek mümkündür.

Kazakistan, zengin tarihi ve kültür birikimiyle halk hekimliği bilgilerinin yaşatıldığı bir ülkedir. Kazak halk hekimliğinin kaynağı ve tarihi ile ilgili tanım ve kavramlar verilen bölümden sonra Kazak halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemleri bölümünde, Kazakistan'ın farklı bölgelerinde görülen sağaltma yöntemleri tanımlanıp açıklanmıştır. Tedavi yöntemleri niteliklerine göre iki ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre tedavi yöntemleri büyüsel nitelikli korunma ve tedavi yöntemleri, gerçekçi nitelikli korunma ve tedavi yöntemleri ve kimi durumlarda da hem büyüsel hem gerçekçi tedavi yöntemleridir.

Kazakistan'ın hemen her bölgesinde söz konusu sağaltma yöntemlerinin hepsini görebilmekteyiz. Kazak halk hekimliğinde sağaltmaların daha çok bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli emlerle yapıldığı saptanmıştır. Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra Kazak halk hekimliğinin temel araçları bu emler olmuştur.

Kazakistan'ın farklı bölgelerinde yürütölen alan araştırmaları sırasında gözlemlenen uygulama ve pratiklerin büyük çoğunluğu eski Türk inançlarının Kazakistan'da bütün canlılığıyla yaşamakta olduğunu göstermiştir. Şımkentli bir kadın emçinin hastalıkları yumurtaya transfer etmesi *göçürme pratiğinin*; Yesevi Türbesi çevresindeki ağaçlara ziyaret edenler tarafından beyaz bir kumaş parçasının bağlanması *ağaç kültürünün*; kötü ruhlarından arındırmak amacıyla evin ya da hastanın üzerlik veya ardıç otuyla tütsülenmesi *ateş kültürünün*; akciğer hastalıklarının hayvan akciğeriyle tedavi edilmesi büyüsel bir yöntem olan *arbaw* pratiklerinin devamından başka hiçbir şey değildir. Ancak bu inanç ve pratiklerin tamamıyla asli şeklini koruduğı söylenemez. Tespit edilen bu inanç ve pratiklerin zaman içerisinde çeşitli sebeplerle değışikliğe uğramış, İslami inançlarla kaynaşmıştır.

Kaplıca ve ılıca sularında hastalıkların tedavisine yönelik yapılan uygulamalar, bazı bitkileri tek başına ya da kombine halinde kullanma, hayvan ürünlerini tek başına ya da kombine halinde kullanma modern tıbbaya en yakın tedavi yöntemleridir. Bunun yanı sıra tuz, kükürt, cıva, şap taşı, göktaş, aksülümen gibi mineral maddelerin kullanımına dayalı uygulamalar da ayrı bir tedavi yöntemi teşkil etmiştir.

Kazakistan'da görölen hastalıklar ve bu hastalıklara karşı uygulanan tedavi yöntemleri üçüncü bölümde ele alınmıştır. Halk, hastalıklar karşısında eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik durumuna göre öncelikli olarak doktorların yardımına veya halk hekimliği uygulama ve pratiklerine başvurumaktadırlar. Ancak halkın eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik durumu ne olursa olsun, basit hastalıklarda bilimsel tıptan önce; ciddi hastalıklardaysa bilimsel tıptan sonuç alınamadığında son çare olarak halk hekimlerine ve halk hekimliği pratik ve uygulamalarına başvurabilmektedir.

Sonuç olarak Kazakistan'da uygulanan halk hekimliğinin hem eski Türk inançlarının manevi izlerini taşıyan pratiklerle hem de iyileştirici etkisi deneyimle kazanılmış olan pek çok bitkisel, hayvansal, madensel ve bunların terkiplerinden elde edilen ilaçların ve şifalı suların kullanıma dayalı uygulamalarla devam etmekte olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Abdibek, Janiya (2014), “Qazaq Meditsinası: Damuw Bağıttarı men Bolaşağı”, *Aqiqat Dergisi*, (<http://akikat.kazgazeta.kz/?p=3281>) Erişim Tarihi: 04.12.2018
- Abdikadirulı, Muhammed (2011), “Qazaq Emşiligi men Darigerligi”, *Dastür Dergisi*, S. 5, s. 48-50.
- Abilkasımov, Bolatjan (1993), *Telqoñur*, Almatı: Atamura Basımevi.
- Abilkasımov, Bolatjan (1992), “Qurt Şakıruw”, *Aziya Dergisi*, S. 5, s. 56-64.
- Achterberg, Jeanne (2009), *Kadın Şifacılar*, (çev. Bilge Altınok), İstanbul: Everest Yayınları.
- Acıpayamlı, Orhan (1978), “Türkiye Yağmur Duasında “Taş” ve “Kuru Kafa” Motifleri”, *Antropoloji Dergisi*, S. 8, s. 11-19.
- Acıpayamlı, Orhan (1989), “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri*, Cilt 2, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 1-8.
- Ādebi Terminder Sözdigi*, (1998), Almatı: Ana Tili Basımevi.
- Akıpbekov, Ötepbegen (1993), *Halıq Eminin Qudireti*, Almatı: Kaynar Basımevi.
- Aldaşev, Ahmet ve Ālimhanov, Juldızbek (1992), *Qazaqtıñ Halıq Meditsinasınıñ Qupiyası*, Almatı: Kazakistan Basımevi.
- Alektorov, Aleksandr (1900), *İz Mira Kirgizskih Sueveriy*. Kazan.
- Ālimbay, Nurlan (2012), *Qazaqtıñ Etnografyalık Categoryalar, Uğımdar men Ataularınıñ Dästurli Juyesi*. Ensiklopedi. Almatı: DPS Basımevi.
- Aliyev Muhtar, Ābdraman Ötegen, Rahimov Hayrolla (2004). *Kazakistan Meditsina Tarihina Qatıstı Mañızdı Derekter*. Almatı.
- Alp, Yusuf Reha (2018), *Şamanizm Tasavvuf ve Ayahuasca / Kadim Türklerin Din Anlayışı*. İstanbul: Altıkırkbeş Yayıncılık.
- Alptekin, Ali Borat (2012), “Türk halk hikâyelerinde halk hekimliği”. *Milli Folklor Dergisi*, S 86, s. 5-19.
- Anjiganova, Larisa, Viktorovna (2002), *Şamanizm Kak Predmet Mejditsiplinarnogo İssledovaniye*. Abakan.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig, I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arıkan, Metin (2014), *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları*. İstanbul: Gece Kitaplığı.

Arslan, Ahmet Ali (2011), *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Atalay, Besim (1998), *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi I-II-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ataş, Berik (2013), “Şamandıq Metafizika: Älemdik Erik Ayasındağı Baqsı Fenomeni”. *Tamır Dergisi*, S. 4 (2), s. 37-42.

Aydarhanulı, Kayrat (2018), *Qazaq Emşiligi*. Almatı: Palitra Press Basımevi.

Aydarhanulı, Kayrat (2019), *Qazaq Emşiligi Ensiklopediyası*. Almatı. Palitra Press Basımevi

Aydarhanulı, Kayrat (2019), *Qazaq Emşiligi: Añ-Kus, Jändikterin Emdik Qasıyeti*. Almatı: Palitra Press Basımevi. Kurumu Yayınları.

Aydarhanulı, Kayrat (2019), *Qazaq Emşiligi: Tört Tülik Mal Önimderi*. Almatı: Palitra Press Basımevi

Bartold, Vasiliy (1968), *Soçineniya*. Moskova: Nauka Basımevi.

Basilov Vladimir (1984), *İzbranniki Duhov*. Moskova: Nauka Basımevi.

Basilov Vladimir (1992), *Şamanstvo u narodov Sredney Azii i Kazahstana*. Moskova: Nauka Basımevi.

Bayat, Fuzuli (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, Fuzuli (2015), *Türk Mitolojik Sistemi-1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, Fuzuli (2016), *Türk Mitolojik Sistemi-2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Baybosınov, Kuzembay (1982), “Balbike Bahsı”. *Bilim jane Enbek Dergisi*, S. 10, s. 16-21.

Baybosınov, Kuzembay ve İsakov, Älmuhan (1995), *Baqsılar*. Almatı: Merey Basımevi.

Baypakov, Karl (2007), “Eski Çağda Kazakistan”, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (çev. Abduvahap Kara), İstanbul: Selenge Yayınları, s. 19-36.

Baytursunov, Ahmet (1989), *Şığarmalar*. Almatı: Jazuwşı Basımevi.

Bedir, Cüneyt (2016), *Dünya Dinlerinden Şamanizm*. İzmir: Festival Yayıncılık.

Begmanov, Kasimhan (2010), *Halqı Mıqtınıñ – Saltı Mıqtı*. Almatı:  lke Basımevi.

Berdimurat, Jakıp (1993), *Qazaqstannıñ Halıq Emşileri*. Almatı: Atamura Basımevi.

Bes Ğasır Jırlavdı, (1989), *Dospambet Jiraw*, Almatı: Jazuwşı Basımevi.

Bogoraz, Vladimir (1914), “K Psikologi Şamanstvo u Narodov Severno-Vostochnoy Azii”, *Etnografiçeskiye Obozreniya Dergisi*, S. 1-2.

Boratav, Pertev Naili (1984), *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Campbell Jonshton (1995), *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri* (çev: K. Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi.

Çavdar, C. Ayşenur (1989), “Türk Halk Hekimliğinde Dağlama”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara, 23-25 Kasım 1988) Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 83-88.

Çekaninskiy, İvan (1929), *Bahslık sledi drevnih verovaniy kazahov*. Semey.

Çeribaş, Mehmet (2014), “Şaman Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri I”, *Religious Sciences*, No. 2, January, pp. 65–83.

Çobanoğlu,  zk l (2018), “Kazak Halk Kültüründe “Kam”dan “Bakşı” ve “emçiye dönüşümler”. *AVRASYA Uluslararası Araştırma Dergisi*, S 6 (15), s. 1-9.

Davletov, Timur (2017), *Şaman: Doğa'nın Şifası Uyanınca*. İstanbul: Asi Kitap Yayınevi.

D wrenbekov, Jakaw. ve Tursinov, Edige (1993), *Qazaq Bahsı-Balgerleri*. Almatı: Ana Tili Basımevi.

Demir, Ali Faik ve  omak, Nebahat Akgün (2015), *Şaman ve Türk Dünyası*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Divayev, Abubakir (1899), “İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy. Bahsı, Kak Lekar i Koldun”. *İzvestiya Obşestva Arheologiy i Etnografiy Pri Kazanskom Universitete*, S 15 (3), s. 306-334.

Divayev, Abubakir (1989), Bahsı. *Qazaqtın Halık Tvorçestvosı*. s.332-333. Almatı.

Divayev, Abubakir (1992), *Tartuw*, Almatı: Jazuwşı Basımevi.

Divayev, Abubakir (1993), “Kazahskiye Narodniye Primeti”. *Madeniyet Dergisi*, S 6. s. 23.

Drury, Nevili (1996), *Şamanizm* (çev: E. Şimşek). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Eliade, Mircea (1999), *Şamanizm* (çev: İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, Mircea ve Couliano, İoan. (2018), *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (çev: Ali Erbaş). Ankara: İnsan Yayınevi.

Ergun, Metin (2002), “*Kopuz Sarını Kazak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar*”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Esengazi, Nurlan (2018), “Qazaq Meditsinasının Şıǵuw Tarihi”, *Dastür Dergisi*, S. 6, s. 36-41.

Ğabdullin, Malik (1974), *Qazaq Halqınıñ Awız Ādebiyeti*. Almatı: Mektep Basımevi.

Haritonova, Valentina (1997), “İzbranniki Duhov, Priyemniki Kaldunov, Posvyaşenni Uçitelyami: Obretenie Magiko-Mistiçeskih Svoystv, Znaniy, Navıkov”, *Etnografiçeskie Obozreniya Dergisi*, S. 5, s. 18.

Harris, Marvin (1971), *Culture, Man and Nature*. New York: Thomas Y. Crowell Company Publishing.

Hinayat, Babakumar (2001), *Qazaqtardıñ Tört Tülikke Qatıstı Dastürli İrim Josın-Joralǵı Adet Ğurıptarı// Qazaqtıñ Adet-Ğurıptarı men Salt-Dastürleri: Ötkendegisi jane Bugünü*. Almatı: Gılım Basımevi.

Hinayat, Babakumar (2007), “Qazaqtardıñ Ruhani Mädeniyetindegi Magıyanıñ Ornı (tort tülikke qatıstı qırlarınan)” // *QR BĞM men Ultıq Ğılım Akademiyasınıñ Habarları. Qoǵamdıq Ğılımdar Seriyası*

Hocalımov, Ziyadan (2009), *Şıpagerlik Dastüri Jane Filosofiyası*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2004), *Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşǵı – 1*. Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2005), *Qazaqstan Respublikası Dastürli Emes Halıq Meditsinası*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2005), *Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşǵı – 2*. Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2006), *Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Baqsılıq Öneri*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2006), *Ruhani Emşilik Ğalamatı*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2006), *Tılsım Düniyenin Qupiya Emderi*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2007), *Qazaqstan Men Orta Aziyadağı Halıq Emşiliginin Örkendewi*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2008), *Qazaqtın Köripkel Jane Boljampaz Babaları*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2009), *Qazaqtın Ğalım Şipageri Ö. Tilevkabilılı*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2010), *Ğalamnın Jumbağ Sırları*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2010), *Qazaqstannın Darındı Emşileri – Odarenniye Tseliteli Kazahstana*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2010), *Ruhani Jane Muzıkalıq Şipagerlik*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2010), *Tselitelsaya Traditsiya i Filosofiya*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2011), *Halıqrıq Şipagerliktin Bayteregi*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2011), *Densawlıqtı Jaqsartuw Joldarının Tasilderi*. Almatı: Şalköde Basımevi.

Hocalımov, Ziyadan (2013), *Halıq Emşileri Anıqtamalığı*. Almatı: Şalköde Basımevi.

http://alashainasy.kz/kazak_tarihy/myistan-kempr-men-jalmauyiz-kemprdn-ayyirmashyilyigi-nede-75513/ Erişim Tarihi. 09.11.2018

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8>) Erişim Tarihi. 05.04.2018

İngerman, Sandra (2012), *Şamanik Yolculuk* (çev: Semin Uysal Çetinkaya). İzmir: Meta Basım Yayın.

Jalımbetov, Kudaybergen (2017), “Halıq Meditsinası Men Resmî Meditsina Salasınıñ Özara Baylanıstarı Men Ayırmaşılıqtarı”. *Vestnik Dergisi*. S. 3 (4), s. 52-57.

Jaqsılıkov, A. (2006), *Şamanizm men Folklor*. Almatı: Jazuvşı Basımevi.

Jumabay, Mağjan (2008), *Şığarmalar Jınağı*. Almatı: Jazuvşı Basımevi.

Kalafat, Yaşar (2004), “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S 32, s. 37-55.

Kaliyev, Seyithamza (2010), *Emdik Retsepter Enstiklopediyası*. Almatı: Arıs Basımevi.

Kanapiyaulı, Mahmut (1995), *Qazaqtıñ Halıq Emi*. Almatı: Öner Basımevi.

Karuts, Rihard (1911), *Sredi Kirgizov i Turkmen na Mangışlake*. S. Petersburg: A.F.Devriyen Basımevi.

Kasımbayev, Canuzak (2007), “Çarlık Rusya’nın Hâkimiyeti Altında Kazakistan”, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (çev. Abduvahap Kara), İstanbul: Selenge Yayınları, s. 249-393.

Kastaniye, İosif (1912), “İz Oblastiy Kirgizskih Verovaniy”. *Vestnik Orenburgskogo Uçebnogo Okrugı Dergisi*, s.3-6.

Kastaniye, İosif (1923), “İz Oblastiy Kirgizskih Verovaniy”. *Vestnik Orenburgskogo Uçebnogo Okrugı Dergisi*, S. 25, s. 65-71.

Kayırjan, Kakeş (2013), *Qazaqtıñ Köne Sözderi*. Almatı: Öner Basımevi.

Keles, M. (2012), “Oqığan Duğa Qawip-Qaterge Qorğan Boladı”. *Kazakistan Ayelderi Dergisi*, S. 10, s. 28-29.

Kenjebayev, Beysembay (1948), *Qazaq Adebietinin Tarihi*.

Kişibekov, Dosmuhamed (1995), *Koçevaya Tsiwilizasya Kazahov*. Moskova: Eksmo-Press.

Kişibekov, Dosmuhamed (1999), *Qazaq Mentaliteti: Keşe, Bügin, Erteñ*. Almatı: Ğılım Basımevi.

Kondıbay, Serikbol (2004), *Arğı Kazak Mifologiyası-1*. Almatı: Dayk-Press Basımevi.

Kondıbay, Serikbol (2008), *Qazaq Mifologiyasına Kirispe*. Almatı: Arıs Basımevi.

Konıratbayev, Auelhan ve Baydildayev, M. (1986), *Korkıt Ata Kitabı*. Almatı: Jazuwşı Basımevi.

Kömekov, Bolat (2007). “Orta Çağda Kazakistan”, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (çev. Abduvahap Kara), İstanbul: Selenge Yayınları, s. 91-239.

Köse, Nerin. (2002). Kazakların Halk Hekimliğiyle İlgili Bazı Pratikler Hakkında. *Türk Kültürü Dergisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/nerin_kose_kazak_halk_hekimligi.pdf Erişim Tarihi. 20.08.2019

Kumarataşlıoğlu, Satı (2016), *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü, Kömen Yayınları*, Konya.

Kuralulı, Ayıphan (1998), *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Anıqtamalığı*. Almatı. Sözdik Basımevi.

Kurbanhocayev, Sansızbay (2007), *Duğa Küşinin Fizikalık Negizderi*. Türkistan: Mırza Basımevi.

Kurbanhocayev, Sansızbay (2008), *Dari-Darmeksiz Emdewdin Kupiya Sırları Men Negizderi*. Türkistan: Mırza Basımevi.

Kurbanhocayev, Sansızbay (2009), *Fiziçekiye Osnoviy Narodnoy i Netraditsiyonnoy Meditsiny*. Türkistan: Mırza Basımevi.

Kurbanhocayev, Sansızbay (2011), “Halıq Emşiligi – Allanın Sıyı. Ult murası, halıq qazınası”. *Yasawi Habarşısı*, S. 56, s. 63-68.

Kurbanhocayev, Sansızbay (2018), Halıq Meditsinası jane Sırqattı Emdew Joldarı. *Molodoy Uçyoniy Dergisi*, S. 5, s. 73-76.

Kustanayev, Hudabay (1894), *Etnografiçeskiye Oçerki Kirgiz Perovskogo i Kazalinskogo Uezdov*. Taşkent.

M. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü. (2013), *Babalar Sözi*. C.93. Astana: Foliant Basımevi.

Marğulan, Alkey (1985), *Ejelgi Jır, Anızdar*. Almatı: Jazuwşı Basımevi.

Miller, Vsevolod (1897), İz Oblastiy Kirgizskih Verovaniy. Jivaya Strana. Baskı 4. Sayfa 20. <https://www.booksite.ru/jiv/1897.htm>. Erişim Tarihi. 05.07.2017)

Miropiyev Mihail (1888), *Deminologiçeskiye Rasskazı*. Sankt-Petersburg: B.Ö.Kirşbaum Basımevi.

Mustafına, Rauşan (1992), *Predstavleniya, Kulıty, Obryady U Kazahov*. Almatı: Qazaq Universiteti Basımevi.

Niyazkulov, S. (2011), “Janına şıpa izdegenderdi jılı sözben de emdewge boladı”. *Ana Tili Gazetesi*, S. 17, s. 8.

Nurjekeyev, Beksultan (1985), *Bir Pişmanlık, Bir Ümit* (çev: E. Kaljanova). Ankara: Bengü Basımevi.

Nurpeyisov, N. (2007), “Totaliter Sistemde Kazakistan”, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (çev. Abdurahap Kara), İstanbul: Selenge Yayınları, s. 393-408.

Omarbekov, Talas (2015), *Ortalıq Aziya Köşpelileri Örkeniyetiniñ Tarihi-2*. Almatı: Kazak Universiteti Matbaası.

- Orazakov, Estöre (1989), *Qazaq Halıq Meditsinası*. Almatı: Ğılım Basımevi.
- Oswalt, W. H. (1986). *Life Cycles and Lifeways*. California: Mayfield Publishing Company. <https://nasp.tandfonline.com/toc/uarp19/46/2>. Erişim Tarihi. 31.01.2018
- Ömeşulı, A. (2011). “Qazaqtıñ Halıq Meditsinası – Qundı Mädenî Mura”. *Vestnik AGİUV Dergisi*. S. 1, s. 10-13.
- Örnek, Sedat Veyis (1973), *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özdemir, Hasan (2003), “Dede Korkut’un Kişiliği ile İlgili Efsaneler”, *Türkoloji Dergisi*, C.16, Sayı 2, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, s. 23-33.
- Popov, Andrey (1947), Poluçeniye “Samanskogo Dara” u Vilyuyskih Yakutov. *Trudiy İstituta Etnografi AN SSSR*, C 2, s.240-291.
- Potapov, Leonid (2012), *Altay Şamanizm* (çev: Metin Ergun). T.C. Kültür Bakanlığı
- Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdıǵı. (2011), Almatı.
- Qazaq Sözdıǵı. (1999), Almatı.
- Qazaq Tiliniñ Tüsündirmeli Sözdıǵı. (1974), Almatı.
- Radloff, Vasiliy (1885), “Obraztsy Narodnoy Literaturny Tyurkskih Plemen”. *SPb*, C.3, s. 46-51. <https://rusneb.ru/catalog/> Erişim Tarihi. 14.02.2018
- Rivers, Willam H.R. (2004), *Tıp, Büyü ve Din* (çev. İ. Enis Köksaldı). İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Rutherford, L. (2014), *Principles of Shamanism*. Maidstone/UK: Crescent Moon Publishing.
- Saduakas, Esimbay (2014), *Taǵılımǵa Taǵzım*, Almatı: Dawır Basımevi.
- Sänik, Zeynolla ve Zeynollakızı, J. (2017), *Kazak Etnografiyası*. Almatı: An Arıs Yayınevi.
- Saray, M., Söylemez O., Ramazanoǵlu, G. ve Küçük, C. (y.y). Kazakistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- Saray, Mehmet (2014), *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Sevinç, Emre (2019), “Kazakistan’ın Maddi Kaynaklar Çerçevesinde Sosyokültürel Tarihi –Erken Demir Çaǵı”S.-. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.

- Seyfullin, Saken (1964), *Şığarmaları*. Almatı: Kazak SSC Bilimleri Yayını.
- Süleymen, M. (2011), Tegi tanınmal emşi. *Qazaqstan Ayelderi Dergisi*, S. 11, s. 28-29.
- Şar, Sevgi (1992), “Afyon Yöresi Halk Hekimliğinde Görülen Uygulamalar”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri / IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 241-248.
- Şenocak, Ebru (2005), *İbn Sînâ Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şülembayev, Katırşat (1978), *Täwipşildik Degen Ne?* Almatı: Qazaqstan Basımevi.
- Tilevkabilulı, Öteyboydaq (1993). *Şipagerlik Bayan* (çev: K. Elemes, D. Masimhan) Almatı : Jalın Basımevi.
- Tokarev, Sergey (1964), *Rannie Formıy Religii i İh Razvitiye*. Moskova: Nauka Basımevi.
- Toksabayeva, M. ve Yuldaşeva, Y. (2011), “Janğa Şipa – Mineraldı Sular”. *Geografiya jane Tabiğat Dergisi*, S 1, s.15-17.
- Tölevbayev, Abdeş (1991), *Reliktiy Doislamskih Verovaniy v Semeynoy Obryadnosti Kazahov*. Alma-Ata: Ğılım Basımevi.
- Tölevbayev, Abdeş (2013), *Qazaq Halqı Etnografiyasınıñ Mäseleleri*. Almatı: Service Press Basımevi.
- Tuna, Erhan (2000), *Şamanlık ve Oyunculuk*. İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Valihanov, Şohan (1984), *Sobranie Soçineniy v Pyati Tomah*. Alma-Ata: Kazak SSC Bilimleri Basımevi.
- Valihanov, Şohan (1985), *Tañdamalı*. Almatı: Jazuwşı Basımevi.
- Vasilyev, A. (1902), *Narodniye sposobiyy vıraçevaniya u Kirgiz Turgayskoy Oblasti*. Turgay: Oblastnaya Yayınları.
- Vladimirtsov, B. Y. (1934), *Obşestveniy Story Mongolov*. Leningrad
- Vulfson, Emiliya (1901), *Kirgizi*, Moskova: S. Kurpin Basımevi.
- www.informburo.kz.
- www.zakon.kz
- Yagmin, Alfons (1845), *Kirgiz-Kaysakskiye Stepi İ İh Jiteli*. Sankt-Petersburg: Karla Kraya Basımevi.

Yoder, Daphne (2009), *Halk Tıbbı ve Modern Tıp*. (çev: Sibel Yoğurtçuoğlu ve Ayfer Gülüm). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Yusuf Reha Alp (2019), *Şamanizm, Tassavuf ve Ayahuasca*. (Kadim Türklerin Din Anlayışı). Kadıköy: Altıkırkbeş Yayın.

KAYNAK KİŞİLER

NO	ADI	YAŞI	ÖĞRENİM DURUMU	MESLEĞİ	YAŞADIĞI YER
KK1	Baurjan Nurjanov	50	Üniversite mezunu	Doktor	Aktau
K2	Roza Karabayeva	41	Üniversite mezunu	Gazeteci	Şımkent
K3	Gülmira Amanova	45	Üniversite mezunu		Şımkent
K4	Raulya Amanova	55	Yüksek meslek okulu mezunu	Hemşire	Atyrau
K5	Kosemgali Sandıbayev	43	Lise mezunu		Türkistan
K6	Ayman Almenova	45	Yüksek meslek okulu mezunu	Ev hanımı	Karağandı
K7	Arman Abdilov	53	Üniversite mezunu	Hukukçu	Almatı
K8	Gülşara Sağımbayeva	58	Lise mezunu	Aşçı	Türkistan
K9	Berik Erbolat	35	Meslek okul mezunu	Bakşı	Şımkent
K10	Güljanat Kojamberdiyeva	25	Üniversite mezunu	Öğretmen	Şımkent
K11	Esenkul Sabiyev	65	Üniversite mezunu	Emekli	Almatı
K12	Gülmira	42	Üniversite	Aktar	Şımkent

	Daubasova		mezunu		
K12	Ziyadan Kojalimov	58	Üniversite mezunu	Müdür	Almatı
K13	Nazipa Tleybayeva	72	Üniversite mezunu	Emekli	Atyrau
K14	Amangül Aralbayeva	45	Lise mezunu	Ev hanımı	Şımkent
K15	Jarkın Şugayev	55	Universite mezunu	Doktor	Kızılorda
K16	Marjan Esenyazova	64	Lise mezunu	Emekli	Atyrau
K17	Zuhan Bulanhanulu	65	Lise mezunu	Kırık/çıkıkçı	Karağandı
K18	İnkar Janibekova	27	Universite mezunu	Öğretmen	Atyrau
K19	Gülzira Ospanova	24	Universite öğrencisi		Atyrau
K20	Meyirgül Akbarova	70	Lise mezunu		Turkistan
K21	Kayrat Saparğali	20	Lise mezunu	şoför	Kızılorda
K22	Sanem Akılbaykızı	34	Universite mezunu	Devlet memuru	Atyrau
K23	Erjan Satıbalidin	32	Lise mezunu	Çiftçi	Şımkent
K24	Ali Kapparov	56	Üniversite mezunu	Devlet memuru	Şımkent
K25	Aygerim Adilhanova	23	Yüksek okul mezunu	Kasiyer	Atyrau
K26	Kalamkas İzenkova	24	Lise mezunu	Operatör	Atyrau
K27	Janıl Sandıbayeva	58	Yüksek okul mezun	Emekli	Turkistan
K28	Madi	27	Lise mezunu	Devlet	Atyrau

	Baymahanov			memuru	
K29	Anuar Kazbekov	36	Yüksek okul mezunu	Matbaacı	Almatı
K30	Janerke Mahmedinova	23	Lise mezunu	Ev hanımı	Atyrau
K31	Bibinur Baytuğanova	38	Yüksek okul mezunu	Devlet memuru	Kızılorda
K33	Aynur Sapanova	21	Lise mezunu	Öğrenci	Almatı
K34	Ashat Sarsenbayev	39	Lise mezunu	Güvenlik	Atyrau
K35	Raşid Nurullayev	41	Yüksek okul mezunu	Hayvancılık yapar	Şımkent
K36	Kanat Moldajanov	32	Universite mezunu	Bankacı	Almatı
K37	Ayzhan Tlekova	70	Lise mezunu		Şımkent
K38	Asan Talipov	54	Lise mezunu	Şöför	Otyrar
K39	Nazerke Jumadıllayeva	47	Üniversite mezunu	Muhasebe	Akkıstaw
K40	Farida Jambılova	39	Lise mezunu	Halk hekimi	Şımkent
K41	Nurtileu Saparhan	23	Üniversite öğrencisi		Arıs
K42	Aygerim Akılbayeva	39	Üniversite mezunu	Öğretmen	Astana
K43	Mayra Tölenova	54	Lise mezunu		Şımkent
K44	Bağdagül Lepesova	48	Meslek yüksek okulu		Karağandı
K45	Amangeldi Ensebayev	50	Lise mezunu	Güvenlik	Atyrau
K46	Anuar Baybolov	22	Üniversite öğrencisi		Atyrau

K47	Ayken Ospanova	47	Üniversite mezunu	İş adamı	Aktau
K48	Gülzat Aqıjan	25	Üniversite mezunu	Ev hanımı	Karaqandı
K49	Adilhan Askarov	28	Meslek yüksek okulu mezunu	elektrik	Atyrau
K50	Dias Maratov	42	Üniversite mezunu	Bilgisayar mühendisi	Aktau
K 51	Salima Baktıbay	68	Meslek okul mezunu	Emekli	Otyrar
K52	Quralbek Ablyazov	76	Lise mezunu	Çiftçi	Aris
K53	Dauren Sultanbek	75	Lise mezunu	Şöför	Karağandı
K54	Nazerke Qojamkulova	49	Üniversite mezunu	Gazeteci	Almatı
K55	Nurlan Kabılbek	53	Üniversite mezunu	Mimar	Almatı
K56	Kalamkas Şapauova	66	Lise mezunu	Aşçı	Şımkent
K57	Merey Lepesov	58	Meslek yüksek okulu mezunu		Türkistan
K58	Kayrat Aydarhanlı	59	Üniversite mezunu	Doktor	Astana
KK59	Jibek Aşırhantegi	45	Üniversite mezunu	İş adamı	Atyrau
KK60	Gulnaz Fayzulla	39	Üniversite mezunu	Öğretmen	Türkistan
KK61	Rano Supabekoba	47	Lise mezunu		Sarıağaş

KK62	Ruslan Karajigit	35	Lise mezunu		Tülkibas
KK63	Anton Serıkbayulu	49	Lise mezunu	şofor	Türkistan
KK64	Mansur Tajıdinov	26	Lise mezunu		Arıs
KK65	Elmira Kamalova	22	Üniversite mezunu	YI öğrencisi	Türkistan
KK66	Daniyar Kulbatırov	40	Lise mezunu		Aktau
KK67	Gulnur Demesinova	67	Lise mezunu	Emekli	Şımkent
KK68	Aknur Kopjasarova	35	Üniversite mezunu	Gazeteci	Arıs
KK69	Baurıjan Serıkbayev	33	Üniversite mezunu	İş adamı	Almatı
KK70	Alma Askarova	65	Lise mezunu		Kulsarı
KK71	Kaldıbek Nurkoja	56	Lise mezunu		Kızılorda
KK 72	Rano Supabekova	45	Üniversite mezunu	Memur	Türkistan
KK73	Talapbergen Orazov	34	Lise mezunu		Atyrau
KK74	Elmira Karagozova	70	Lise mezunu		Şayelder
KK75	Nigara Atabayaeva	46	Lise mezunu		Şımkent
KK76	JanarBazarova	42	Üniversite mezunu	Öğretmen	Kentau
KK77	Sultan Madihan	63	Lise mezunu		Almatı
KK78	Kuttıkız Ospanova	28	Üniversite mezunu	Kütüphane memuru	Almatı
KK79	Rauza Temirbekova	43	Üniversite mezunu	öğretmen	Atyrau
KK80	Şekerbek Kurmetulu	65	Lise mezunu		Şayelder
KK81	Salima Baktıbaykızı	69	Lise mezunu		Şımkent

KK82	Gauhar Ordabayeva	39	Üniversite mezunu	İş adamı	Şımkent
KK83	Rauan Şaripbayev	45	Üniversite mezunu		Atyrau
KK89	Bakir Adiljonov	28	Lise mezunu		Türkistan
KK90	Berdibek Orınbasarov	33	Üniversite mezunu	Memur	Şımkent
KK 91	Şattık Kosıbayeva	46	Üniversite mezunu	Bankacı	Almatı
KK 92	Karakoz Ermekızı	21	Lise mezunu		Şayelder
KK93	Aygul Amangeldiyeva	65	Üniversite mezunu	Emekli	Şımkent
KK94	Muhit Aşırbayev	25	Meslek yüksek okul mezunu		Türkistan
KK95	Janar Bekkali	40	Üniversite mezunu		Türkistan
KK96	Aygerim Seythanova	43	Üniversite mezunu	Kasiyer	Almatı
KK97	Barno İmamaliyeva	35		kuaför	Türkistan
KK98	Svata Viktorova	59	Lise mezunu		Almatı
KK99	Kayrat Aydarhanulu	53	Üniversite mezunu	Yazar-doktor	Astana
KK100	Dilşot Bazarov	25	Meslekyüksek okul mezunu		Türkistan
KK101	Kansulu Musayeva	22	Lise mezunu	Üniversite öğrencisi	Aktau
KK102	Adil Sandıbay	29	Lise mezunu	Elektrik	Kentav
KK103	Aydın Nakışbek	33	Üniversite mezunu	öğretmen	Atyrau
KK104	Maksat Omar	19	Lise mezunu		Atyrau
KK105	Bibigul Orzbekova	58	Lise mezunu		Şayelder

KK106	Kuralbek Ablyzaov	45	Lise mezunu		Şayelder
KK107	Meyirgul Akbarova	25	Üniversite mezunu	Memur	Arıs
KK108	Kuralay Absemeova	63	Lise mezunu		Astana
KK109	Uljan Törehankızı	39	Meslekyüksek okul mezunu		Kentau
KK110	Perizat Ertayeva	33	Üniversite mezunu	Öğretmen	Almatı

EKLER

EK 1: HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ SAĞLIK BAKANLIĞI KARARI

Sayfa 54. 18 Eylül 2009, Sayı 193-IV Kazakistan Cumhuriyeti Halk Sağlığı ve Halk Sağlığı Sistemi Hakkında

Değişiklikler ve ilaveler ile geçerlidir. 12/12/2018 tarihinde kontrol edildi.

Kazakistan Cumhuriyeti Halk Sağlığı ve Sağlık Sistemi Hakkında

54. madde Geleneksel Tıp, Halk Hekimliği (şifa)

1. 1. Geleneksel tıp yöntemleri homeopati, hirudoterapi, manuel terapi, refleks terapi, fitoterapi ve doğanın tedavisini içerir.

2. Tıp eğitimi almış ve buna uygun bir lisans almış kişiler, geleneksel tıp alanında çalışma hakkına sahiptir.

3. Ulusal Tıp (şifa), toplum tarafından toplanan tıbbi cihazlara, tedavi ve hijyen yöntemlerine ve becerilerine ve bunların sağlık, önleme ve hastalıklara uygulanmasındaki uygulamalarına ilişkin bir dizi ampirik veridir.

4. 10.07.2012 tarih ve 36-V sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Kanunu tarafından hariç tutulmuştur (ilk resmi yayından sonra on takvim günü sona ermesi halinde uygulanır).

5. Kitle iletişim araçları dahil olmak üzere kitlesel tedavi seansları yapılması yasaktır.

Not. 10.07.2012 tarihli ve 36-V sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Kanununda tadil edilen 54. madde (ilk resmi ilanından sonraki on takvim günü sona erdiğinde uygulanır).

Ст. 54 ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы 2009 жылғы 18 қыркүйектегі N 193-IV

Действующий с изменениями и дополнениями. Проверено 24.12.2018

ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы

54-бап. Дәстүрлі медицина, халық медицинасы (емшілік)

1. Дәстүрлі медицина әдістеріне гомеопатия, гирудотерапия, мануальдық терапия, рефлекс-терапия, фитотерапия және табиғаттан алынатын құралдармен емдеу жатады.

2. Медициналық білімі бар, тиісті лицензия алған адамдардың дәстүрлі медицина саласындағы қызметке құқығы бар.

3. Халық медицинасы (емшілік) - халық жинақтаған емшілік құралдар туралы, сондай-ақ емдеу және гигиена тәсілдері мен дағдылары және оларды денсаулықты сақтау, аурулардың алдын алу мен оларды емдеу үшін практикада қолдану туралы эмпирикалық мәліметтердің жиынтығы.

4. Алып тасталды - ҚР 2012.07.10 N 36-V (алғашқы ресми жарияланғанынан кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

5. Жаппай емшілік сеанстарын, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалана отырып өткізуге тыйым салынады.

Ескерту. 54-бапқа өзгеріс енгізілді - ҚР 2012.07.10 N 36-V (алғашқы ресми жарияланғанынан кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

EK 2: ŞİFALI BİTKİ ADLARI

Ahududu	: Tanquray
Akdiken, geyikdiken	: Bawurqurt ağacı
Andız otu, atgözü ot	: Şaşıratqı
Aslankuyruğu otu	: Gülbuwın
Aynısafa bitkisi	: Qırmızıgül, kalendula
Benotu, bardakotu, batbatotu	: Menduwana
Beyaz nane	: Aq jalbız
Bezelye çalısı	Qarağan
Canavar otu	Sunğula
Civanperçem	Mınjapıraq, taranquyırq
Çakşır otu	Jawjumır
Çan çiçeği, maviş	Qonırawbas sarı gül
Dağ reyhanı	Kökemaral
Deve diken	Tüye tiken
Ebegümece	Qulan quwray
Efedra	Qızılqılşa
Eşek hıyarı	Atpaqıyar
Fesleğen	Rayhan güli
Frenk üzümü	:Qaraqat
Gül	Rawşan güli
Hint yağı bitkisi	Üpilmalik
Horosani otu	Ermen, kermek juwsan
Isırgan otu	Qalaqay
Kadife	Barqıtgül
Karafilkökü otu	Qala şırşayı
Karanfil	Qalampır
Karnıyarıkotu, sinirotu	Joljelken
Kedi otu	Şüygin şöp
Keklik otu, dost otu, güve otu, güvey otu	Jupargül
Kekreyemiş	Qızımıq
Kendir	Keneşöp
Kenevir	Qarasora

Kestane	Talışın
Keten	Zığır
Kır nanesi, yabani nane, filisk	Qır jalbızı
Kırmızı meyan	Qızıl miya
Kızılıcık	Mükjidek
Koyun otu, kızilyaprak, kasıkotu	Tüymeşik kariqız
Kurtboğan çiçeği	Uwqorğasın
Kuş kirazı	Kadimgi moyıl
Kuş üvezi	Şeten
Kuzukulağı	Qımızdıq darilik
Labada, evelik, efelik	Qımızdıq
Lappula çiçeği	Kariqız
Mavi hindiba	Şaşratqı
Mavi kantaron, peygamber çiçeği	Kökkekire
Mayasıl, ajuga	İyisti şöp
Melek otu	Ayuwbaldırğan
Nane	Jalbız
Öksürük otu	Ögeyşöp
Papatya	Tüymedaq
Pırasa	Porey pıyazı
Pıtrak otu	Oşağan
Pinpin baklası	Jambas burşaq
Radika	Baqbaq
Ravent	Rawğaş
Rezene	:Askök
Sarı kantaron, kılıç otu, koyun kıran otu	Şayquwray
Sarı meyan	Sarı miya
Sarımsak	Sarımsaq
Sıyırıcıkotu, mezeryan	Uwsoyqı, qasqırjidek
Sofora	Esekmiya
Soğan	Piyaz
Şahtere	Şıtıra
Şakayık çiçeği	Şuğınıq, taw şımıldıq
Şerbetçi otu	Qulmaq

Tarçın	Darşın
Tatula, boru çiçeği, şeytan elması	Sasıq menduwana
Titrek kavak	Kökterek
Türkotu, kaşıkotu, bozkırotu, atyaran	Jalan jariqdari, tükti jariq dari
Üzerlik otu	Adıraspan
Yaban mersini	Qara jidek
Yabani iğde, yalancı iğde, çıçırgan	Şorğanaq, tikenjiyde
Yabani kekik	Taşşöp
Yavşan	Juwsan
Yemlik otu	Jelkek
Yonca	Jonişqa
Yulaf	Sulı
Yüksük otu	Oymaq gül
Zencefil	Jemjebil

EK 3: KAZAKİSTAN'DA HALK HEKİMLİĞİNDE KULLANILAN MALZEMELER VE OCAKLI KİŞİLERDEN BAZILARI

Halk hekimleri buluşması. Atyrau/Kulsarı. Marjan baxşının ocağında.

2017

Berik baxşı tedavi yapma sırasında. Sariağaş kenti. 2018

Domalak ana türbesine ziyaret. Karataw. 2018

Şifalı suyla bilinen Akmeşit mağarası. Töle bi kenti. 2018.

Halk arasında göze iyi geldiğine inanılan Akmeşit mağarası. 2018

Hastalığa teşhis konulmada 41 kumalağa bakma sırası. Türkistan. 2019

Hayvan ürünleri. Türkistan pazarı 2019.

Türkistan pazarında darı, mısır ürünleri. 2019

Turkistan pazarı süt ürünleri. 2019

Turkistan pazarı, aktar. 2019

Zuhan Hacı ocağında teşiş konulma sırasından kareler. Karağandı. 2019

Üfleme. Zuhan Hacı. Karağandı. 2018

Üfleme. Esen Bakşı. Almatı. 2018

**Hastanın rahatsızlığını gidermek amaçlı yapılan Göçürme ayini.
Ordabası. 2018**

Hastanı iyileştirme amacıyla Alazlama yapılmaktadır. Ordabası. 2018

Hayvan kanı ile Qandaw yapilmaktadır. Ordabası. 2018

Qarınğa salu. Ordabası. 2018

Deriye sarma. Ordabası. 2018

Qaqtıruw. Ordabası. 2018

**Vücuttan pis kanı çıkartmak amacıyla lonqa salu yapılmaktadır.
Karağandı. 2018**

Dilin altından kan alınmaktadır. Şımkent. 2018.

Lonqa yapılmadan önce bakır kap üzerlik otu ile kızdırılır. Şimkent. 2018

Üzerlik otu ile kızdırılan kap hastanın sırtına konuluyor. Şimkent. 2018

Bakshi oyunu. 2018

Marjan ve Esentaybakşılarla sohbet. 2018

Çin'den gelen Jarkın emçiyle sohbet.2018

Esentay bakışı tedavi sırasında. 2018.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Karlygash ASHIRKHANOVA

Doğum Yeri ve Tarihi : Türkistan/ 11. 02. 1978

Medeni Hâli : Evli

E-Posta : k.ashirkhanova@gmail.com

EĞİTİM

1995- 1999 Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak üniversitesi Kazak Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (lisans)

2002-2004 Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak üniversitesi Türkoloji (yüksek lisans)

2015- Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (doktora)

